

ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҶОИ ХОРИҶИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891. 550 + 007

ТКБ 83. 3 Тоҷ + 76. 12

А – 14

АБДУРАҶИМОВ БАХТИЁР АБДУРАҶИМОВИЧ

**ТАЪСИРПАЗИРИИ МУТАҚОБИЛАИ АДАБИЁТИ
НАВИНИ ТОҶИК ВА МАТБУОТ ДАР ОҶОЗИ АСРИ XX**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори
илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисосҳои 10.01.01 – Адабиёти тоҷик;
равобити адабӣ ва 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода таҳия гардидааст.

Мушовирони илмӣ: **Салими Хатлонӣ** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода;

Абдуллозода Масрур Аҳмад – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи рӯзноманигории ватанӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Салимӣ Носирҷон Юсуфзода** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, узви Комиссияи маркази интиҳобот ва раёспурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Қосимзода Солеҳ Салим – доктори илмҳои филологӣ, сардори раёсати магистратура, аспирантура ва докторантура (PhD)-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҳошимзода Бахтиёр Ҳошим – доктори илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

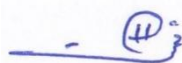
Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳимояи диссертатсия «12» июни соли 2025, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-020-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суроға: шаҳри Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, толори шурои олимони факултети филология) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи « ___ » _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ

Бобомаллаев И.Ҷ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Таҳқиқи ҳамаҷониба ва арзёбии таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар оғози асри XX, ки марҳилаи нахустини ташаккули матбуот ва адабиёти навини тоҷик маҳсуб меёбад, дар шароити кунунии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти илмиву амалии назаррас дорад. Дар ин давра адабиёти навин ва матбуот чун ду падидаи муҳими фарҳангӣ дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва рушди ҷомеаи тоҷик саҳми назаррас гузоштанд.

Аҳаммияти осори гуногуни илмию адабие, ки дар нашрияҳои ибтидои асри XX интишор ёфтаанд, инчунин робитаи зичи адабиёт ва матбуотро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ҳангоми мулоқот бо аҳли зиёи кишвар дар арафаи Наврӯзи соли 2008 чунин зикр намуданд: «Бояд собит сохт, ки осори илмӣ, адабӣ ва ғалсафии бузургони миллати мо осори кӯҳнашудаи гузашта нест, балки он имрӯз ҳамчун сарчашмаи ҳалли мушкилоти ҷомеаи муосир хизмат карда метавонад».¹ Ин андеша баёнгари он аст, ки осори илмӣ ва адабӣ дар ҳар давра метавонад ба раванди рушди ҷомеа ва ҳалли масоили он мусоидат намояд. Аз ин ҷост, ки таҳқиқи “таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX” ҳамчун як самти муҳими пажӯҳишӣ матраҳ мешавад.

Мубрамии мавзӯ дар муайян намудани сарчашма ва равишҳои ташаккули адабиёти навин, пажӯҳиши мундариҷаи адабӣ дар нашрияҳои нахустини тоҷик, арзёбии саҳми матбуот дар таҳаввулоти афкор ва жанрҳои адабӣ, инчунин, баррасии дурнамои ҳамкориҳои адабиёт ва матбуот зоҳир мегардад.

Баъди Инқилоби Октябр ва таъсиси низоми нави сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ, матбуот ба яке аз муҳаррикҳои асосии ташаккули тафаккури ҷамъиятӣ ва ҳувияти миллӣ табдил ёфт. Нашрияҳои “Шуълаи инқилоб”, “Овози

¹ Раҳмон, Эмомалӣ. Суҳанронӣ дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат (19 март соли 2008 / Э. Раҳмон // Омӯзгор. – 2008. – 28 март. №13. – С.1-5.

точик”, “Бедории точик” ва “Раҳбари дониш” бо паҳши маводи фарогири сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ на танҳо ба таҳкими шуури ҷамъиятӣ ва рушди мафкураи миллӣ мусоидат карданд, балки заминаи муҳими рушди шаклҳои нави адабӣ ва забонӣ гардиданд. Адабиёт тавассути ин нащрияҳо ба як муҳити нави мубоҳисавӣ ворид шуда, бо таъсири идеявӣ ва иҷтимоии матбуот тағйирот ва таҳаввулоти ҷиддӣ пайдо намуд. Ин раванд дар ташаккули забон ва услуби адабӣ низ нақши муассир гузошта, сабки баёни осори бадеӣ ва публитсистиро таҳким бахшид. Тағйироти иҷтимоиву фарҳангӣ, ки тавассути матбуот инъикос мегардиданд, на танҳо ба мундариҷаи осори бадеӣ таъсир расониданд, балки ба ташаккули ҳувияти фарҳангӣ ва забонии миллат заминаи устувор фароҳам оварданд.

Зарурати таҳқиқи таъсири мутақобилаи адабиёт ва матбуот аз ҷанд паҳлуи муҳими илмӣ ва амалӣ бармеояд. Аввалан, омӯзиши ин робитаҳо имкон медиҳад, ки равандҳои ташаккули забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX бо истифода аз таҳлили таърихӣ ва муқоисавӣ арзёбӣ гарданд. Дуюм, таҳқиқи ин мавзӯ ба омӯзиши механизмҳои рушд ва тақомули равандҳои эҷодии муосир, инчунин, таъсири матбуот ба шаклгирии жанрҳои нави адабӣ мусоидат мекунад. Сеюм, арзёбии таъсири матбуот ба адабиёт дар ҳамбастагӣ бо ҷараёнҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои фаҳмиши амиқи таҳаввулоти фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ дар ҷомеаи тоҷик аҳаммияти назаррас дорад. Чаҳорум, таҳлили ин ҳамкорӣ метавонад ба омӯзиши моделҳои муосири ҳамгироии ВАО ва адабиёт мусоидат намуда, дар баррасии омилҳои таъсиррасони иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологӣ ба адабиёти тоҷик дар заминаи матбуот нақши муҳим бозад.

Омӯзиши робитаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри XX на танҳо ҷиҳати таҳкими заминаҳои назариявӣ илми филология ва журналистика муҳим мебошад, балки барои дарки амиқи равандҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва забонии ҷомеаи тоҷик дорои аҳаммияти вежа аст. Ин давра дар радифи он ки ибтидои нащри осори адабӣ дар матбуотро ифода мекунад, оғози як марҳилаи муҳими ташаккули тафаккури ҷамъиятӣ ва таҳаввулоти ҳувияти миллӣ низ ба ҳисоб меравад. Матбуот дар ин давра на танҳо ҳамчун воситаи паҳши иттилоот, балки

ҳамчун муҳаррики асосии ташаккули афкори омма ва густариши арзишҳои миллӣ хидмат кардааст. Интихоби матбуот ҳамчун минбари интишори осори адабӣ ба таҳкими равандҳои маърифатӣ ва интиқодӣ мусоидат намуда, дар шаклгирии забони адабии тоҷик ва таҳаввули услубҳои гуногуни баён нақши калидӣ бозидааст.

Робитаи наздики ин ду бахш шароити ташаккули жанрҳои нави адабӣ ва публитсистиро фароҳам оварда, ба ин васила муҳити фарҳангии кишварро таҳким бахшид. Ҳамин тавр, таҳлили амиқи ин равандҳо имкон медиҳад, ки на танҳо таъсири мутақобилаи матбуот ва адабиёт муайян карда шавад, балки дурнамои ин ҳамкориҳои созанда дар заминаи рушди иттилооти муосир ва иртибототи иҷтимоӣ низ арзёбӣ гардад. Ба ҳамин тариқ, омӯзиши ин масоил метавонад ба таҳкими заминаҳои илмӣ рушди ҳамгироии соҳаҳои филология ва журналистика дар Тоҷикистон мусоидат намояд.

Пажӯҳиши сарчашмаҳои ибтидоии пайдоиши матбуот ва адабиёти навини тоҷик дар шароити Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими худшиносӣ ватандӯстии шаҳрвандон, инчунин барои баррасии масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ заминаи муассир фароҳам меорад. Аз ҷумла, андешаю ғояҳои маорифпарварони нахустин, ки дар шакли асарҳои бадеӣ бо жанрҳои мухталиф дар нашрияҳои ибтидоӣ асри XX мунташир гардидаанд, дар шароити кунунии рақобатҳои мафкуравӣ дар арсаи байналмилалӣ аҳамияти хос пайдо намудааст.

Бо тавачҷуҳ ба суръати рушди технологияҳои иттилоотӣ ва вусъати робитаҳои илмӣ ва адабӣ таҳқиқи таъсирпазирии адабиёт ва матбуот ва муайян кардани дурнамои он ногузир мебошад. Вазифаи асосӣ дар он аст, ки аз як тараф, саҳми нашрияҳои нахустини тоҷик дар инъикоси адабиёт ва ташаккули он арзёбӣ шавад, аз ҷониби дигар, нақши адабиёти навини тоҷик дар таҳкиму тақвияти матбуоти ибтидоӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа равшан гардад.

Таҳқиқ ва муайянсозии таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот барои аниқ намудани марҳилаҳои асосии ташаккули адабиёти навини тоҷик дар

садаи ХХ ва арзёбии дурнамои он дар асри ХХІ дорои арзиши назарраси илмӣ ва амалӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар бораи замина, омил ва сарчашмаҳои таърихиву фарҳангии пайдоиши рӯзномаҳои нахустини тоҷикӣ ва адабиёти навини тоҷик дар оғози асри ХХ муҳаққиқони соҳаҳои филология, журналистика, таърих ва ҷамъиятшиносӣ пажӯҳишҳои гуногун анҷом дода бошанд ҳам, масъалаи таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар ин давра то кунун мавриди таҳқиқи ҷамъониба қарор нагирифтааст.

Дар робита бо омӯзиши замина, пайдоиш ва ташаккули матбуоти нахустини тоҷик, аз ҷумла, таърихи чоп, заминаҳои пайдоиш ва мазмуну муҳтавои рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои аввали асри бист, асарҳо ва мақолаҳои олимоне чун С. Айнӣ, А. Муҳиддинов, М. Шакурӣ, С. Табаров, Р. Ҳошим, А. Набавӣ, И. Усмонов, И. Умняков, П. Гулмуродзода, Қ. Шарифзода, В. Самад, Н. Ғаффоров, Г. Дадобоева, А. Азимов, М. Рустамзода, О. Салимзода ва дигарон интишор ёфтаанд. Дар ин пажӯҳишҳо маъмулан масъалаҳои хоси соҳаи журналистика баррасӣ шуда, паҳлуҳои марбут ба адабиёт дар зинаи дуҷум қарор гирифтаанд. Ба ҳамин монанд, аксар мутахассисони соҳаи адабиётшиносӣ бештар ба таҳлили осори бадеии нашрияҳо машғул гардида, ҷанбаҳои марбут ба робита ва таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуотро ба таври мустақим наомӯхтаанд. Дар натиҷа, матолиби бадеии рӯзномаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ аз дидгоҳи ҷамъонибаи илмӣ таҳқиқ нашуда, сатҳи таъсирпазирии байни онҳо низ мушаххас нашудааст.

Дар бархе аз китобҳо, мақолаҳо, таҳқиқот ва рисолаҳои илмии донишмандону пажӯҳишгарони хориҷӣ, ки ба таҳқиқи робитаҳои матбуот ва адабиёт, инчунин нақши матбуот дар ташаккули адабиёти миллӣ рабтдоранд, мулоҳизаҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Бо вучуди ин, то кунун дар мавриди нақши матбуот дар ташаккули адабиёт ва таъсири мутақобилаи ин ду соҳа асарҳои таҳқиқии мустақил, аз ҷумла, диссертатсия ва монографияҳои вижа, ба

вучуд наомадаанд. Танҳо дар бархе аз таҳқиқоти М. Абдуллоев¹, М. Муродов², О. Салимзода³, А. Набавӣ⁴, А. Азимов⁵, С. Аъзамов⁶, А. Шехов⁷, С. Хӯчакулов⁸ ва дигарон зимни баррасии мавзӯҳои дигар, масъалаи бозтоби баъзе жанрҳои адабӣ дар нашрияҳои ибтидои асри XX ба таври мухтасар мавриди тавачҷух қарор гирифтааст.

Дар ин пажӯҳишҳо, бинобар набуди таҳқиқи дақиқ ва мукамал, матнҳои бадеии рӯзномаву маҷаллаҳои аввалини тоҷикӣ гоҳе нодуруст арзёбӣ шуда, ё ҷамъбасти сарсарӣ карда шудаанд. Ҳамчунин, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои марбут ба инъикоси осори бадеӣ дар ин нашрияҳо, алоқаи адабиёт ва матбуот, ташаккули жанр, сохтор ва услубҳои адабӣ дар матбуот, тарҷумаҳои бадеӣ, саҳми матбуот дар ташаккули адабиёт, пайдоиши гурӯҳҳо, маҳфилҳо ва иттиҳодияҳои адабӣ то ҳол ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд.

Вазифаи таҳқиқ аз он иборат аст, ки нуқоти ҷанбаҳои калидии муносибатҳои байни адабиёт ва матбуот дар оғози асри XX тавзеҳ ёфта, саҳми ҳар яке аз ин ду соҳаи муҳими эҷод дар бозтоби мушкilotи давра ва тарҳрезии симоҳои замон муайян карда шавад. Ҳарчанд адабиёт ва журналистика ҳар ду ҷаъолияти эҷодӣ мебошанд, восита ва предмети тасвир дар онҳо тафовут дорад. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи муносибатҳои адабиёт ва матбуот, муайянсозии

¹ Абдуллаев, М.А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX - первая половина XX веков) / М.А. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – С. 309.

² Муродӣ, Мурод Бердӣ. Тақриз дар матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920-1930) / М.Б.Муродӣ. – Душанбе, 2023. – С. 200.; Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсисти дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – С. 144.

³ Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода / О.Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 124.

⁴ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сарогози матбуоти миллӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 182.

⁵ Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А.Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998, – С. 90; Азимов, А. Адабиёт дар матбуоти солҳои сином / А.Азимов. – Душанбе: Дониш, 2007. – С. 52.

⁶ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илмии докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – 360 с.

⁷ Шехов, А.А. Инъикоси масъалаҳои адабиёт дар матбуоти тоҷики ибтидои асри XX (дар мисоли рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Ойна»): Диссерт. дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ / А.А.Шехов. – Хучанд, 2011. – 164 с.; Шехов, А. Отражения проблем литературы в периодической печати начало XX-го века. Автореф.дис.канд.фил.наук. 10.01.03. ХГУ / Шехов А.А. Худжанд. – 2011. – 28 стр.; Шехов, А. А. Равобити адабӣ ва зухури он дар маҷаллаи «Ойна» / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2011. - №2; Шехов, А.А. Осори манзум дар маҷаллаи Ойна / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2015. – 4 (45). – С. 134-139.

⁸ Хӯчакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хӯчакулов. – Тошканд: Нашриёти илмии давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – 360 с.

пахлуҳои таъсирпазирии мутақобила ва нақши онҳо дар ташаккули якдигар ҳадафи марказии пажӯҳиши мазкур ба шумор меравад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи диссертатсионӣ дар асоси барномаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода анҷом дода шуда, дурнамои он низ дар доираи ҳамин барнома муайян гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мавзуи “Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX” аз дидгоҳи илмӣ ҳанӯз тоза буда, дорои аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ маҳсуб мегардад. Дар раванди таҳқиқ, ҳамзамон бо омӯзиши таъсири дучонибаи матбуот ва адабиёт дар як давраи муайян, ҷанбаҳои назариявии ин масъала низ баррасӣ ва хулосабарорӣ мешаванд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо дарназардошти хусусиятҳои мавзуи мазкур ҳалли вазифаҳои зерин пешниҳод мегардад:

- муайян намудани заминаҳои пайдоиши матбуоти нахустини тоҷик ва шумораи намунаҳои осори бадеие, ки дар онҳо ҷой дода шудаанд;
- таъйини омилҳои наشري матолиби сершумори осори бадеӣ дар матбуоти соҳавии маориф дар оғози асри XX;
- муайян кардани сатҳи таъсири намунаҳои адабиёти бадеӣ ба шаклгирии жанрҳои матбуотӣ, аз ҷумла, фелетон, репортаж ва очерки сайёҳӣ;
- арзёбии нақши матбуот дар пайдоиши жанрҳои нави адабиёти бадеӣ, ба монанди очерки бадеӣ, сафарнома, шеъри мансур, ҳачвия, сахнача ва намоишнома;
- таҳлили сахми матбуот дар рушди жанрҳои анъанавии адабиёти классикӣ, зуҳури шаклҳои нави бадеӣ, инчунин, нақши адабиёт дар ташаккули жанрҳои нави матбуотӣ;
- баррасии мазмуну муҳтавои асарҳои бадеӣ, ки дар нашрияҳои нахустини тоҷик – «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик»,

- «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» (то соли 1929) – чоп гардидаанд;
- муайян кардани шакл, услуб ва жанрҳои нави осори бадеӣ, ки дар нашрияҳои зикршуда нашр гардидаанд, инчунин, таҳлили хусусиятҳои хоси онҳо;
 - таҳқиқи омилҳои интишори асарҳои публитсистикаи бадеӣ ва тарҷумавӣ дар матбуоти аввалини тоҷик;
 - муайян намудани меъёрҳои интихоб ва наشري тарҷумаҳои бадеӣ дар «Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб»;
 - арзёбии сахми нашрияҳои нахустини тоҷик дар баррасӣ, инъикос ва ҳаллу фасли масъалаҳои забон, таърихи забони адабии тоҷик ва омӯзиши забонҳои дигар;
 - таҳлили фаъолияти эҷодии устод Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ва наشري осори ӯ дар рӯзномаву маҷаллаҳои даҳсолаи дуоми асри XX;
 - баррасии намунаҳои ибтидоии публитсистикаи бадеӣ дар «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» ва таҳлили хусусиятҳои мавзӯӣ, забонӣ ва сабкии ин нашрияҳо;
 - муайян кардани замина ва сарчашмаҳои пайдоиши жанрҳои нави бадеӣ ва матбуотӣ, аз қабали фелетон, ҳаҷвия, назира, мутоиба, шеъри мансур, сафарнома, суҳбат, сахнача, намоишнома дар матбуоти аввалини тоҷик;
 - таҳқиқи сатҳи бозтоби ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар осори бадеии рӯзномаву маҷаллаҳои аввали тоҷикӣ;
 - омӯзиши тарзи инъикоси масъалаҳои адабиёт, забони адабӣ ва масъалаҳои маънавӣ дар нашрияҳои аввали тоҷикӣ;
 - муайян намудани вежагиҳои жанрҳои гуногуни насри бадеӣ, аз ҷумла, фелетон, шеъри мансур, сахнача, намоишнома, ҳикоя ва монанди инҳо, дар матбуоти нахустини тоҷикӣ;
 - арзёбии арзиши бадеии нахустин асарҳои насрии жанрҳои ҳаҷвия ва ҳикоя дар адабиёти тоҷик;

- омӯзиши раванди пайдоиши жанри ҳикоя дар матбуот ва адабиёти тоҷик ва сатҳи таъсирпазирии он аз осори насрии ибтидоии устод Айнӣ;
- муқаррар сохтани ҷойгоҳи гӯшаю саҳифаҳои адабӣ дар матбуоти нахустини тоҷикӣ;
- муқоисаи забон, сабк ва услуби намунаҳои адабии нашрияҳои аввалини тоҷик бо асарҳои бадеии нашрияҳои нимаи дувуми солҳои бистуми асри XX;
- таҳлили саҳми нашрияҳои нахустин дар ҳаллу фасли масъалаҳои алифбо, забони адабии тоҷик ва иштироки адибон дар муҳофизатҳои забонӣ;
- баррасии робитаи шоиру нависандагон бо рӯзномаву маҷаллаҳо ва ташаккули маҳорати эҷодии онҳо дар раванди ҳамкорӣ бо матбуот;
- таҳлили дурнамои ҳамкории адибон бо матбуот ва арзёбии аҳаммияти ин ҳамгироӣ дар заминаи рушди адабиёт ва журналистика.

Объекти таҳқиқро маҷмуи осори бадеӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ дар оғози асри XX, аз ҷумла, «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедорӣ тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» (то соли 1929), ташкил медиҳад. Илова бар ин, бархе матолиби бадеӣ, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо, китобҳои алоҳида, маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари он давра интишор ёфтаанд, низ ба ҳайси объекти таҳқиқ шомил мешаванд.

Предмети таҳқиқро таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар мисоли осори бадеӣ дар нашрияҳои як давраи муайяни таърихӣ ташкил медиҳад. Ҳадаф аз таҳқиқи ин масъала, муайян кардани саҳми матбуот дар ташаккули адабиёти навин ва нақши адабиёт дар рушди матбуот мебошад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Пояи назариявии ин диссертатсия бар таҳқиқоти донишмандону муҳаққиқони соҳаҳои гуногун устувор аст. Аз ҷумла, дар ҳошияи адабиётшиносӣ ба осори С. Табаров, М. Шукуров, Р. Ҳодизода, А. Набавӣ, С. Аъзамов ва дигарон такя карда мешавад. Дар бахши журналистика, пажӯҳишҳои И.К. Усмонов, А. Саъдуллоев, Д. Давронов, А. Нуралиев, Н.Н. Солиҳов, М. Абдуллоев, Ш.Б. Муллоев, М.Б. Муродов, А.Х. Азимов, П.

Гулмуродзода, О. Салимзода, А.А. Тертичний, А. Кройчик, Н.В. Жилияков, А.Ф. Бережнева, З.К. Магомедова, Б.Т. Исомидинов, Г.Ҳ. Дадобоева, А.А. Шехов, С. Хўчакулов ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳамчунин, дар самти таърих асарҳои М. Бобохонов, Н.У. Ғаффоров ва дигарон асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқро ғанӣ мегардонанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Дар раванди таҳқиқи мазкур аз усулҳои суннати таҳқиқоти адабиётшиносӣ ва журналистика, аз ҷумла, муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлилӣ-омӯрӣ, омӯзиши сохтори шакливу мундариҷавии осори бадеӣ истифода шудааст. Инчунин, усулҳои хронологӣ ва нигаришҳои назариявии адабиётшиносӣ **ва** жанрҳои адабӣ ва журналистӣ низ ба қор гирифта шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Манбаъҳои асосии қори диссертатсионӣ рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ, ки дар шаклҳои хаттӣ ва электронӣ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон маҳфузанд, махсуб мегарданд. Дар ин замина, нашрияҳои «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» ва бархе нашрияҳои дигари ибтидои асри бистум мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Илова бар ин, таҳқиқоти анҷомдодаи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ низ ҳамчун сарчашмаҳои назариявӣ истифода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Вежагии асосии навгонии илмӣ пажӯҳиши мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар доираи як таҳқиқоти муқаммал масъалаи ташаккули адабиёт дар ҳавзаи матбуоти ибтидои асри ХХ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар раванди таҳқиқи диссертатсионӣ осори бадеӣ, аз ҷумла, шеър, публицистика, шеъри мансур, мутоиба, мусоҳиба, фелетон, ҳаҷвия, очерку ҳикоя, тарҷумаҳо ва нақдҳои адабӣ, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳои он давра ҷой гардидаанд, аз дидгоҳи таъсири онҳо ба ташаккули адабиёти навини тоҷик ва забони адабии миллий таҳлил шуда, муҳимияти онҳо нишон дода мешавад. Дар натиҷа, муайян гардидааст, ки як қатор жанрҳои адабию журналистӣ, аз ҷумла, фелетон, сахнача, намоишнома, ҳикоя ва танз маҳз дар рӯзномаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ зухур ёфтаанд. Илова бар ин, аҳаммияти матолиби адабии интишорёфта дар нашрияҳои мазкур, зербиноии

зуҳури жанрҳои бунёдии адабӣ (ба монанди ҳикоя ва ҳачвия) ва гурӯҳҳои адабӣ, ки дар оянда барои ташкили нашрияҳои комилан адабӣ, нақди бадеӣ, ҳачвӣ ва иттиҳодияҳои нависандагон мусоидат намудаанд, равшан карда шудааст.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муайян намудани саҳми матбуот дар пешниҳоди асарҳои бадеӣ. Дар даҳсолаҳои дувум ва сеюми асри XX маҳз матбуот намунаҳои адабиёти шакли навро барои хонандагон манзур намуд. Ин нашрияҳо бо интишори мунтазами осори мансур ва манзум, шавқи хонандагонро ба навғониҳои адабӣ густариш бахшиданд. Ҳамин тариқ, матбуот ҳамчун ниҳоди муассири иҷтимоӣ дар ташаккули зеҳнӣ ва бедор намудани завқи адабӣ саҳми назаррас гузошт.
2. Таъсири адабиёт дар пайдоиши жанрҳои нави матбуотӣ (ба монанди репортаж, фелетон, сафарнома). Мушаххас шуд, ки адабиёт дар ташаккули ин жанрҳо саҳми назаррас дорад, зеро дар онҳо хусусиятҳои осори бадеӣ ва санъати суҳан мушоҳида мегардид. Матбуоти тоҷик, ки дар истифодаи жанрҳо таҷрибаи кам дошт, аз имкониятҳои адабиёти бадеӣ самаранок истифода бурд. Ин падида боис шуд, ки хонандагон бо сабқу забони тоза ошно гардида, аз қолабҳои анъанавии матбуотӣ дур шаванд. Ҳамин тариқ, таъсири адабиёт ба жанрҳои матбуотӣ қадами муҳиме дар рушди журналистикаи миллӣ ба шумор меравад.
3. Матбуот омили ташаккули жанрҳои нави адабиёти бадеӣ (ҳикоя, ҳачвия, сахнача, намоишнома, очерки бадеӣ). Таҳқиқ нишон дод, ки маҳз нашрияҳои нахустини тоҷикӣ бо интишори осори мухталиф барои зуҳури як қатор жанрҳои навӣ замина фароҳам оварданд. Ин раванд боиси тавсеаи қолабҳои адабӣ ва тақвияти равиши нависандагӣ дар миёни адибон гардид. Ҳамин тариқ, матбуот ҳамчун платформаи таҷрибавӣ барои адабиёти бадеӣ ба миён омад. Дар натиҷа қолаби жанрҳои нав ташаккул ёфта, минбаъд барои рушди адабиёти навини тоҷик асос гузошта шуд.

4. Муайян намудани сабаб ва ҳадафи истифодаи асарҳои бадеӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои аввалини тоҷикӣ. Дар матбуоти шарқӣ (Эрон ва Туркия) осори бадеӣ барои хонданбоб ва бозоргир кардани маҷаллаҳо истифода мегардид, аммо дар Осиёи Миёна ин навъи осор бештар барои бедории афкори ҷомеа хидмат мекард. Нашрияҳои нахустини тоҷикӣ аз асарҳои бадеӣ барои боло бурдани савияи маърифатӣ ва сиёсӣ истифода карданд. Ин нишон медиҳад, ки матбуот на танҳо мақсади ҷалби хонандагонӣ бештарро дошт, балки кӯшиш менамуд андешаи ҷамъиятиро низ шакл диҳад. Аз ин ҷост, ки осори бадеӣ ба воситаи матбуот ба яке аз омилҳои муҳими бедорсозии рӯҳияи миллӣ табдил ёфт.
5. Таҳлили тарзи истифодаи матолиби адабӣ дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ. Дар ин нашрияҳо матолиби адабӣ гоҳ дар саҳифаҳои махсуси адабӣ ва гоҳ дар миёни дигар мақолот ҷой дода мешуданд. Аз “Раҳбари дониш” шуруъ карда, гӯшаҳои адабӣ ва нақди адабӣ ихтисос ёфта, ба як бахши доимӣ табдил дода шуданд. Ин амр барои хонанда имкон фароҳам овард, ки осори бадеиро ҷудоғона мутолеа намуда, дар бораи онҳо андешароӣ кунанд. Ҳамин тариқ, матбуот тавонист дӯстдорони адабиётро гирди худ ҷамъ оварад ва барои ривочи муҳокимаҳои адабӣ фазои муносиб фароҳам созад.
6. Омӯзиши сабқ, забон ва тарзи баёни намунаҳои адабиёти бадеӣ дар матбуоти аввалини тоҷикӣ. Осори бадеие, ки дар нашрияҳои ибтидоӣ интишор меёфт, дорои вежагиҳои хоси забониву услубӣ буда, ба талаботи иҷтимоӣ ва фарҳангии оғози асри XX мутобиқ буд. Ин осор аз адабиёти китобии баъдӣ фарқ намуда, дар ташаккули сабки навин саҳми назаррас гузоштааст. Ба воситаи онҳо, нависандагон ва шоирон кӯшиш менамуданд, ки нигориши содаву фаҳмо ва ҳамзамон дорои кайфияти бадеиро ривоч бахшанд. Ҳамин тариқ, жанр ва услуби адабиёт дар робита бо матбуот пеш рафта, ба ниёзҳои замони ҷавобгӯ гардид.
7. Пайдоиши муносибат ва назари нав ба шеър дар матбуоти аввалини тоҷикӣ. Талошҳо дар роҳи нав кардани мазмуну шакли шеър маҳз дар саҳифаҳои нашрияҳо оғоз ёфтанд. Ин раванд боис шуд, ки шеърҳои дорои

мазмуну мундариҷаи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва инқилобӣ зуҳур намоянд. Пажӯҳишҳо нишон доданд, ки нашрияҳои аввалин бо пешниҳоди ин гуна шеърҳо руҳияи тоза эҷод мекарданд. Ба ин тартиб, шеър аз қолабҳои суннати пешин раҳо ёфта, ба хидмати бозтоби масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ даромад.

8. Саҳми матбуот дар ташаккули забони адабии тоҷик. Масъалаи забони адабии тоҷик барои аввалин бор дар рӯзномаи «Бухорои шариф» матраҳ гардид ва то поёни солҳои бистуми асри XX дар меҳвари баҳсҳои матбуотӣ қарор дошт. Ин раванд нишон дод, ки матбуот барои ҳифз ва таҳкими забони адабии тоҷик як минбари муҳим буд. Дар натиҷа, ба масъалаҳои алифбо, истилоҳоти нав ва риояи меъёрҳои услубӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир шуд. Бо вучуди пешрафтҳо, мушкилоти марбут ба такмил ва таҳаввули забони адабӣ то кунун ҷалли худро наёфтааст.
9. Муайян намудани нақши адабиёти навини тоҷик дар тарғиби матбуот ва фароғирӣ пайдо кардани он. Дар ҳолате ки дар бархе кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла, Эрон, барои ҷалби хонанда аз тарҷумаи осори калонҳаҷми адабии ғарбӣ истифода мешуд, рӯзноманигорони тоҷик ашъор ва қиссаҳои адибони маҳаллиро нашр мекарданд. Ин амр боис гардид, ки нашрияҳо ҷанбаи миллӣ касб намуда, муҳтавои онҳо ба зеҳни хонандаи ватанӣ наздиктар шавад. Ба воситаи ҷопи асарҳои бадеии маҳаллӣ, матбуот тавонист доираи хонандагони худро тавассути бедорсозии ҳисси худшиносӣ васеъ намояд. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои адабиёти навин ва матбуот ҷиҳати эҷоди муҳити фарҳангии сермаҳсул тақвият ёфт.
10. Саҳми матбуот дар тарбияи адибони ҷавон ва ташаккули таҷрибаи нависандагӣ. Бисёре аз адибони ҷавони тоҷик, аз ҷумла, устод Айнӣ ва Ҷалол Иқромӣ, маҳз тавассути нашрияҳои нахустин ба навиштани ашъори инқилобӣ ва осори насрӣ оғоз намуданд. Матбуот барои ин адибон ҳам мактаби амалии нигориш ва ҳам минбари арзи андешаи худ буд. Дар ҷараёни интишори асарҳо, нависандагон малакаи нависандагӣ ва забони

адабиро тақвият меоданд. Ин ҳама нишон дод, ки матбуот дар пайдоиш ва ташаккули мактаби нависандагии тоҷикӣ нақши калидӣ бозидааст.

11. Нақши матбуот ҳамчун минбар барои ташаккули шакли жанри муҳими насри бадеӣ – ҳикоя. Ҳикояҳои аввалини тоҷикӣ, сарфи назар аз баъзе нуқсонҳои жанрӣ, маҳз дар нашрияҳои нахустин нашр гардиданд. Ин нашрияҳо имконияти таҷрибавии муаллифони фароҳам оварда, барои тарбия ва ташаккули завқи хонандагон мусоидат намуданд. Зухури ҳикоя ҳамчун як жанри замонавӣ таҳаввулоти муҳим дар таърихи адабиёти тоҷик арзёбӣ мешавад. Ҳамин тариқ, матбуот барои эҷоди шеваи хоси ҳикоянигорӣ сахнаи муносиб фароҳам сохт.
12. Таъсири «Одина»-и устод Айнӣ ба шаклгирии ҳикояҳои нахустини тоҷикӣ. Повести «Одина», ки дар «Овози тоҷик» чоп шуд, ба рушди жанри ҳикоя дар адабиёти тоҷик таъсири назаррас расонид. Дар ҷараёни таҳқиқ ошкор гардид, ки аз ҷиҳати сабқ, забон ва мазмуну мундариҷа, бисёре аз ҳикояҳои нахустин бо «Одина» ҳамсонӣ доранд. Ин ҳамсонӣ на танҳо дар унсурҳои забонӣ, балки дар тарзу усули нақл низ мушоҳида мегашт. Ба ин васила, повести мазкур ҳамчун як сарчашмаи муҳим барои шаклгирии жанри ҳикоя дар адабиёти навини тоҷик хизмат намуд.
13. Саҳми матбуот дар зухури нақди адабӣ. Дар нашрияҳои нахустини тоҷик намунаҳои ибтидоии нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ ба таъб расида, барои вусъати андешаи адабӣ мусоидат намуданд. Ин матолиб, ки бо забони насрӣ ва услуби таҳлилий навишта мешуданд, муҳокима ва баҳсҳои адабиро бармеангехтанд. Дар натиҷа яке аз заминаҳои асосии ташаккули нақди адабии тоҷик фароҳам омад. Ҳамин тариқ, ҷараёни нақди адабӣ аз муҳокимаҳои пароканда ба як соҳаи мустақили таҳқиқотӣ ва амалӣ табдил ёфт.
14. Пайдоиши жанри адабии ҳаҷвия ҳамчун жанри бадеӣ ва журналистӣ аз нашрияҳои нахустини тоҷикӣ ва густариши он дар маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб». Дар таҷрибаи адабии тоҷик, ҳаҷвия бори аввал дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои ибтидоӣ зухур кард. Бо интишори мунтазами

маводи ҳаҷвӣ, «Шуълаи инқилоб» дар ташаккули ин жанр мақоми меҳварӣ пайдо намуд. Ин рӯйдод заминаи ба вучуд омадани нашрияҳои махсуси ҳаҷвиро фароҳам оварда, жанри ҳаҷвиро ҳамчун бахше аз адабиёти бадеӣ ва журналистика таҳким бахшид. Ҳамин тариқ, ҳаҷвия аз як унсури пароканда ба як қолаби муайяни адабӣ-журналистӣ табдил ёфт.

15. Зухур ва ташаккули сахначаҳо ва намоишномаҳо дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ («Бухорои шариф» ва «Оина»). Бо истифода аз суҳбатҳо ва тарҷумаи асарҳои адибони шарқӣ, ҷанбаи намоишӣ ва сахнавӣ дар нашрияҳои аввалин ташаккул ёфт. Ин тарҳҳо дар оғоз кӯтоҳ буда, бештар ба намоишномаҳои хурд ё сахначаҳо монанд буданд. Оҳиста-оҳиста, матолиби сахнавӣ дар доираи хабарнигорӣ ва адабиёт ривоч ёфта, жанри намоишноманависиро ташаккул доданд. Ҳамин тариқ, сахначаю намоишномаҳои мунташиргардида ҳамчун заминаи ибтидоӣ барои рушди театр ва санъати сахнавӣ дар ҷомеаи тоҷик хизмат карданд.
16. Пайдоиши бисёре аз жанрҳои журналистӣ (репортаж, очерк, сафарнома) зери таъсири адабиёти бадеӣ. Таҳқиқ нишон дод, ки ин жанрҳо, ки моҳиятан ба тасвир ва нақли муфассал асос меёбанд, аз усулҳо ва сабки бадеӣ суд ҷустаанд. Ҳамин тариқ, нашрияҳои нахустини тоҷикӣ бо гузоришҳои вобаста ба воқеият ва ҳамзамон дорои арзишҳои адабӣ ташаккули хувияти хоси журналистии худро пайдо намуданд. Ин падида дар густариши маҳорати нависандагӣ ва таҳкиму бой гардидани забону услуби матбуотӣ сахми назаррас гузошт. Ба ин васила, равиши муосири рӯзноманигории тоҷикӣ, ки бо эҳсоси бадеӣ тавҷам аст, ташаккул ёфт.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Дар ин таҳқиқ бори аввал назарияи муносибатҳои матбуот ва адабиёт, инчунин таъсирпазирии мутақобилаи онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқон зикр менамоянд, ки матбуот бидуни адабиёт наметавонад самаранок инкишоф ёбад ва адабиёт низ бе тарғибу ташвиқи матбуот наметавонад ба таври пурра рушд кунад.

Мавод, мавзуъ, хулоса ва пешниҳодҳои ҷудоғонаи таҳқиқи диссертатсионӣ барои таҳия ва татбиқи дастуру барномаҳои таълимӣ, баргузор кардани дарсҳои назариявӣ ва амалӣ дар доираи фанҳои «Ташаккули адабиёти навини тоҷик», «Журналистика», «Таърихи адабиёт» ва «Таърихи журналистика» дар факултаҳои журналистика ва филологияи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муфид мебошад. Ҳамзамон, мазмуни асосӣ ва натиҷаҳои пажӯҳишро метавон дар ташкил ва гузаронидани курсҳои нав, ба мисли «Муносибати адабиёт ва матбуот», «Инъикоси адабиёт дар саҳифаҳои нашрияҳо», «Ҷойгоҳи адабиёт дар матбуот» ва дигар фанҳои марбут истифода бурд.

Илова бар ин, дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи мазкур метавон низоми истифодаи матолиби бадеиро дар нашрияҳои тоҷикӣ такмил дода, равиши ҳадафманди онҳоро дар ҷодаи тарғибу ташвиқ ва иттилоърасонӣ муқаррар сохт. Чунин муносибат қоидаи маҳдуди “матбуот барои матбуот”-ро қанор зада, ба адабиёт дар нашрияҳо мақоми шоиста фароҳам меорад. Бо ин роҳ ҳамкорӣ ва таъсирпазирии миёни адабиёт ва матбуот дар рушди фазои маънавӣ ва фарҳангӣ муассиртар хоҳад шуд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаҳои таҳқиқ эътимодбахш буда, аз тарафи муаллиф бевосита дар марҳилаҳои гуногун қоркард, тасвиб ва баррасӣ шудаанд. Муқаррар гардид, ки ҳадафи асосии ин таҳқиқ мутобиқ бо самтҳои назариявӣ ва амалии ҳар ду соҳа (адабиёт ва рӯзноманигорӣ) буда, ҷанбаҳои гуногуни раванди ҳамдигартаъсирии осори адабӣ ва матбуотро дар доираи омӯзишу баррасии адабиёти навини тоҷик дар оғози асри ХХ пажӯҳиш менамояд. Масъалаҳои асосӣ, аз ҷумла, омӯзиши паҳлуҳои адабӣ, жанрӣ, забониву услубӣ ва робитаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ, ки дар диссертатсия мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, бо муқаррароти шиносномаҳои зикршуда пурра мутобиқ мебошанд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри ХХ” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои

филология дар асоси шиносномаи ихтисосҳои илмии 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ ва 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ таҳия гардидааст.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Диссертант бо истифода аз равишҳои муосири таҳқиқӣ, аз қабилӣ муқоисавӣ-таърихӣ, тавсифӣ-таҳлилӣ, таҳлили сабку забон, инчунин омӯзиши шаклу мазмуну муҳтавои осори бадеӣ, бори аввал масъалаи таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиётро дар як давраи муайяни таърихӣ – оғози асри XX – таҳлил ва арзёбӣ кардааст. Дар чараёни ин пажӯҳиш, диссертант муайян намудааст, ки таъсирпазирии дучонибаи адабиёт ва матбуот на танҳо дар рушди жанрҳои навини адабӣ, балки дар шаклгирии забони адабии тоҷик, ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва пешбурди фаъолияти рӯзноманигорӣ дар оғози садаи бистум нақши муассир доштааст. Натиҷаҳои бадастомада аз роҳи санҷишу муқоисаи матолиби бадеӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ собит намуданд, ки иттисол ва ҳамкориҳои дучонибаи адабиёт ва матбуот барои таҳаввули фарҳанги миллӣ аҳаммияти назаррас дорад.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мундариҷа ва қисматҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмию амалии зерин дар шакли маърузаҳо баён шудаанд: “Филологияи Шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо” (Душанбе, 22.12.2020), «Холиқ Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX» (Душанбе, 18-19.05.2021), «Густариши равобити адабию фарҳангии Тоҷикистон ва Ёзбекистон: ҳолат ва дурнамо» (Душанбе, 30.11.-01.12.2021), «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар замони муосир» (Душанбе, 23-24.12.2022), “Филологияи шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ (Душанбе, 08.12.2023), “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷумашиносӣ”” (Душанбе, 24.12.2024).

Диссертатсия дар ҷаласаи муштараки кафедраи назария ва таърихи адабиёт ва кафедраи забониносӣ ва рӯзноманигории факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба

номи Сотим Улуғзода аз 17.01.2025 (суратмаҷлиси №6) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ, муҳтаво ва натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсия дар 1 монография ва 25 мақола, аз ҷумла, 16 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, чор боб (бо маҷмуи бист фасл), хулоса, тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва рӯйхати таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия иборат мебошад. Ҳаҷми умумии матни диссертатсия 436 саҳифаи чопи компютери ро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар **муқаддимаи** диссертатсия масъалаҳои асосии мавзӯ, зарурати пажӯҳиши он, дараҷаи омӯзиши масъала, мақсад ва вазифаҳо, объект, унсурҳои навгониҳо, саҳми шахсии муаллиф, сарчашмаю манобеи таҳқиқ, аҳаммияти назарӣ ва амалии пажӯҳиш, асосҳои методологӣ, нуктаҳои асосии пешниҳодшаванда барои ҳимоя, роҳҳои татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ ва дигар муқаррароти вобаста ба талаботи расмӣ шарҳ дода шудаанд.

Боби аввали диссертатсия, ки **“Матбуоти даврӣ ва раванди ташаккули адабиёти навини тоҷик”** унвон дорад, аз се фасл иборат буда, масъалаҳои назариявии пажӯҳишро дар бар мегирад. Дар ин боб омилҳо, ҳадаф ва заминаҳои таъсиси нашрияҳои нахустини тоҷикӣ дар оғози асри ХХ, сабабҳои нашри осори адабӣ дар онҳо ва хусусиятҳои таъсирпазирии дучонибаи адабиёт ва матбуот дар шакли жанрҳои мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар фасли аввали боби якум – **“Заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоиву фарҳангии зуҳури матбуоти навини тоҷик”** фаъолияти нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ дар даҳсолаҳои дувум ва сеюми асри ХХ баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, рӯзномаи “Бухорои шариф” (1912), маҷаллаҳои “Оина” (1913–1915) ва

“Шуълаи инқилоб” (1919–1921), рӯзномаҳои “Овози тоҷик” (1924–1929) ва “Бедории тоҷик” (1925–1929), маҷаллаҳои “Дониш ва омӯзгор” (1926) ва “Раҳбари дониш” (1927–1930), инчунин, масъалаҳои марбут ба мавзуъ, муҳтаво ва осори бадеии онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

То соли 1912 дар Аморати Бухоро нашрия фаъолият намекард. Дар мавриди рӯзноманигорӣ ишораҳои устод С. Айнӣ мавҷуданд, ки «аз 1905 сар карда, мақолоти форсӣ аз тарафи тоҷикон ба қалам омад, чунончи Мирхон Порсозода ба «Ҳаблулматин» менавишт»¹, инчунин моҳи феввали соли 1910 муаллифе бо номи мустаори “Бухороӣ” дар рӯзномаи “Вақт” чанд мақола чоп намудааст, ки он Абдуқодир Муҳиддинов будааст. Матбуоти нахустини тоҷик дар баробари таъсир ба мазмун ва муҳтавои адабиёти гузашта, чопи намунаҳои адабиро яке аз вазифаҳои худ ҳисобидааст. Ташаббускорони таъсиси нашрияҳо ҳадафҳои мушаххас доштанд, ки наشري маориф, баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ ва таҳкими истиклолияти сиёсӣ фарҳангӣ тавассути матолиби бадеӣ аз ҷумлаи онҳо буданд.

Шумораи нахустини рӯзномаи “Бухорои шариф” рӯзи 11 март соли 1912 интишор ёфт ва дар он маводи бадеӣ мавқеи хосро касб намуд. Дар шиносномаи рӯзнома хусусияти “бадеӣ” будани он таъкид шудааст. Пас аз қатъи фаъолияти “Бухорои шариф” (баъд аз ҳашт моҳ), дар шаҳри Самарқанд бо ибтикори Маҳмудхӯча Бехбудӣ маҷаллаи “Оина” (шумораи аввал 20 августи соли 1913) ба нашр оғоз кард, ки дар баробари Самарқанду Бухоро дар як қатор кишварҳои дигар низ паҳн мешуд. Чопи “Оина” моҳи июни соли 1915 қатъ шуд ва дар тӯли қариб се соли баъдӣ наشريяти тоҷикӣ вучуд надошт. Танҳо чанде аз рӯзномаҳои ўзбекӣ дар ҳолатҳои муайян матлабҳоеро ба забони тоҷикӣ пешниҳод мекарданд.

Мақсади асосии рӯзномаи “Бухорои шариф” сафарбар намудани ҷомеа ба илму дониш буд. Мазмуну муҳтавои маҷаллаи “Оина” бо “Бухорои шариф” монандӣ дошт, аммо дар он баробари фаъолияти тарғиботӣ, масъалаи

¹ Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ; аз хатти форсӣ таҳия ва тасхеҳи М.Акбарзод . – Душанбе: Адиб, 2010. – С. 354.

ошкорсозии камбудихо низ матраҳ гардид. Забон ва сабки “Оина” дар баробари идомаи шеъри нав ва публицистикаи иҷтимоии “Бухорои шариф”, ба хонандагон наздиктар буда, бархе шаклҳои нави осори бадеӣ низ дар он зухур намуданд. Дар фаслҳои дигар паҳлуҳои марбут ба ин навгонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Аввалин рӯзномаи расмӣ дар ҳудуди он замон Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон рӯзи 5 март соли 1925 бо номи «Иди тоҷик» ба муносибати яксолагии эълони ҷумҳурии мухтор интишор ёфт, аммо он шумораи таърихӣ то ҳол дастрас нест. Шумораи дувуми ин рӯзнома бо номи «Бедории тоҷик» мунташир гардида, танҳо чанд шумораи он дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон маҳфуз аст. Сипас, дар Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон бо ташаббуси вазири аввалини маориф Аббос Алиев маҷаллаи нахустини омӯзгорон «Дониш ва омӯзгор» ба муносибати яксолагии ташкилёбии ҷумҳурӣ нашр шуд. Як сол пас, дар Самарқанд маҷаллаи дигари соҳавӣ – «Донишбинӣ» (аз шумораи дуҷум «Раҳбари дониш») таъсис ёфт. Ҳар ду маҷалла бахши адабиёт доштанд ва осори гуногуни бадеиро чоп намуданд. Мазмуну муҳтаво, аҳаммият ва самтҳои нави осори бадеии ин нашрияҳо низ дар фаслҳои алоҳидаи таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Фасли дуҷуми боби аввал – **“Робитаи мутақобили матбуоти даврӣ ва адабиёти бадеӣ”** масъалаи истифодаи осори бадеӣ дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ, мазмуну муҳтаво ва саҳми онҳо дар татбиқи ҳадафҳои рӯзномаҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Ба андешаи аксар муҳаққиқон, таъсирпазирии дучонибаи адабиёт ва матбуот дорои хосияти мутақобила мебошад. Яъне, адабиёт ва матбуот ба ҳамдигар таъсири баробар, вале муфид расондаанд. Агар таъсири матбуот ба адабиёт пеш аз ҳама дар расондани саривақтии намунаҳои осори бадеӣ, арзёбии онҳо аз ҷониби хонандагон ва ташаккули танқиди адабӣ, тақвияти робитаи эҷодкору хонанда ва монанди ин мушоҳида шавад, таъсири адабиёт ба матбуот низ шояд тавачҷуҳ мебошад. Яке аз нишонаҳои таъсири адабиёт ба журналистика дар пайдоиши жанрҳои нави матбуотӣ зоҳир мегардад.

Дар натиҷаи фаъолияти адибон ва рӯзноманигорон, аз ҷумла, С. Айнӣ ва С. Ализода, равиши журналистикаи байналмилалӣ ва шаклҳои мақолаҳои таҳлилий ташаккул ёфтанд. Дар ашъори шоирон унсурҳои забонӣ ва услубии публитсистика ва воқеиятшиносӣ мушоҳида мегардиданд. Шоир ва муҳаққиқ Аскар Ҳаким дар таҳқиқоти худ оид ба шеъри лирикӣ (ғиноӣ) ин падидаро ба мафҳумҳои нави «хунар барои хунар» ва «хунар барои ҷомеа», «ҳастии иҷтимоӣ» ва «шуури иҷтимоӣ» рабт дода, ашъори давраҳои марбут ба таҳқиқи мо ва ҳатто то солҳои панҷоҳумро «шеъри фаъолият»¹ номидааст.

Афзалияти чунин сабку услуб дар воқеиятшиносӣ ва фаҳмишпазир будани он барои хонанда аст, вале норасоӣ дар он зоҳир мешавад, ки ба шуур ва шахсияти инсон камтар таваҷҷуҳ зоҳир мегардид. Омилҳои асосии ин ҳолат ба рушди матбуоти нав рабт доштанд, ки хосияти маорифпарварӣ ва то андозае сиёсӣ иҷтимоӣ дошт. Азбаски рӯзномаи «Бухорои шариф» як нашрияти иҷтимоӣ ва маорифпарварӣ маҳсуб меёфт, осори бадеии он, аз ҷумла, шеър, дар аксар маврид дорои мазмуни иҷтимоӣ гардид. Дар намунаҳои адабии матбуоти нахустини тоҷик унсурҳои публитсистикаи бадеӣ ва иҷтимоӣ хеле возеҳ буда, аҳаммияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва бадеии назаррас доштанд. Аз ин ҷиҳат, онҳо нисбат ба маҷаллаҳои форсӣ, ки бештар осори тарҷумавии хусусияти фароғатӣ доштанд, як қадам пешрафта буданд.

Яке аз хусусиятҳои асосии матбуоти адабиёти он давра зуҳури баҳсҳо ва мунозираҳо дар мавриди шаклу мазмун ва муҳтавои осори бадеӣ, хусусан шеър, дар саҳифаҳои матбуот буд, ки хеле ҷиддӣ сурат мегирифтанд. Ба иттилои Ҳасани Миробиддинӣ, «ҳар маҷалла ва китоб ва рӯзномае, ки ба форсӣ мунташир мешуд, аз осори қаламии удабои суннатгаро ҳолӣ набуд»². Ҳамин баҳсу мунозираҳо дар маҷмӯъ ба манфиати пешрафти адабиёт анҷом меёфтанд.

Фасли сеюми боби якум таҳти унвони «**Шакл, услуб ва ҷараёнҳои жанрии насру назм дар матбуоти ибтидоӣ**» ба таҳлили шакл, услуб ва

¹ Ҳаким, А. Вижагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дуюми садаи XX). Маҷмуаи осор. - Ҷилди сеюм /Аскар Ҳаким. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 12-13.

² Миробиддинӣ, Ҳ. Таҳаввули адабиёти дostonӣ ва намоишӣ аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар ҷорҷуби тарҳи татаввурӣ мазомини дostonии гурӯҳи адабиёти муосир/ Ҳ.Миробиддинӣ. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1387. – С. 88.

жанрҳои матолиби бадеӣ дар нашрияҳои «Бухорои шариф» ва «Оина» ихтисос ёфтааст. Дар ин таҳқиқот, бо таъки ба таҳлилҳои муаллифони асари бунёдии «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо», ҷилди 1 (муаллифон: Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев ва А. Абдуманнонов)¹, хусусиятҳои адабиёти навини тоҷик дар давраи мавриди назар дар асоси равандҳои ташаккули жанрҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Омӯзиши жанрҳо ва таҳаввули онҳо яке аз усулҳои муҳим дар муайянсозии хусусиятҳои адабиёти давраҳои муайян маҳсуб мешавад.

Тавре ки муҳаққиқони мазкур таъкид намудаанд, равандҳои таҷаддуди реалистии адабиёти классикии тоҷик, ки бо вучуди доро будан ба унсурҳои пурқуввати реалистӣ бештар дар доираи романтизм рушд мекарданд, дар оғози асри XX таҳаввулоти амикро таҷриба намуданд, ки замина барои шаклгирии адабиёти воқеъгаро фароҳам овард. Дар ин робита, ба таъкиди муҳаққиқон, «хусусиятҳои романтикӣ бо дидактизм, ҳикматписандӣ ва майлу рағбат ба панду насихат, фалсафапарварӣ як шуда, барои муайян гардидани махсусиятҳои оҳанги публицистии реализми маорифпарварӣ нақши муҳим бозиданд»².

Ин падида дар равандҳои мутақобилаи таъсиргузории матбуот ва адабиёти ибтидои асри XX низ мушоҳида мешавад. Хусусиятҳои реализми маорифпарварӣ ва баъдан реализми сотсиалистӣ дар матолиби бадеии нашрияҳои аввали асри XX ба таври возеҳ инъикос ёфта, дар раванди таҳаввули адабӣ мавқеи назаррас касб намуданд.

Рӯзномаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ барои пайдоиши як қатор жанрҳои адабӣ, аз ҷумла, публицистикаи бадеӣ, фелетон, эссе, назира, нақиза, мушоира, ҳикояи кӯтоҳ, шеърӣ мансур, шорж, сухбат, намоишнома, сахнача ва рӯҷуъ шароит фароҳам оварданд. Бархе аз ин асарҳо, сарфи назар аз он ки сарлавҳа ё бахши муайян надошта бошанд, дорои хусусиятҳои жанрии

¹ Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик: иборат аз шаш ҷилд [матн] / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе: Дониш, 1984. - Ҷ.1 (назму насри солҳои 20-ум). – С. 223.

² Ҳамон асар. – С. 6.

зикршуда мебошанд. Ба ҳамин монанд, эссе, ручуъ, ҳикоятҳои бадеии хобу хоббинӣ ва устура низ ба ин гурӯҳ шомиланд.

Нашрияҳои тоҷикӣ жанрҳои маъмули классиқиро, аз ҷумла, танз, суҳбат, сафарнома ва монанди инҳоро низ истифода намуда, дар шакли мазмуни онҳо тағйироти назаррас ворид карданд. Масалан, агар дар сафарномаҳои классикӣ мазмун асосан аз нақли саргузашти пурмочаро иборат бошад, сафарномаҳои нашрияҳои аввалини тоҷик дорои ҷанбаҳои воқеиятшиносӣ, иҷтимоиву сиёсӣ буданд.

Боби дувуми таҳқиқ – **«Осори бадеӣ, тарҷумавӣ ва публицистии «Бухорои шариф» ва «Оина»: хусусиятҳои жанрӣ ва тамоюлҳои бадеӣ»** масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои жанрии осори бадеӣ, ки дар ин нашрияҳо интишор ёфтаанд, сарчашмаҳои таҳаввул ва шаклгирии онҳо, навъи ашъори иҷтимоӣ ва навоарона, осори насрӣ, жанрҳои нави матбуотию адабӣ, тарҷумаҳои бадеӣ, бозтоби вазъияти забони адабии тоҷик, сиёсати давр, вазъияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва унсурҳои дигари марбут ба онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Фасли аввали боби дувум бо унвони **«Мавзӯ ва ғоя дар осори бадеӣ»** махсусан ба таҳлили жанрии осори бадеӣ дар нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ бахшида шудааст. Рӯзномаи нахустини тоҷикии Осиеи Марказӣ – «Бухорои шариф» (1912) ва маҷаллаи «Оина» (1913–1914) дар пажӯҳишҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Зимнан, замина ва сабабҳои пайдоиш, таърих, мазмуну мундариҷа, сабку услуб, забон ва тарзи баёни рӯзномаи «Бухорои шариф» дар осору мақолаҳои Садриддин Айнӣ, М. Шакурӣ, Т. Зехнӣ, Р. Ҳошим, И. Усмонов, П. Гулмуродзода, Қ. Шарифов, Н. Ғаффоров, А. Набавӣ ва дигарон баррасӣ шудаанд. Маҷаллаи «Оина» низ дар осору таҳқиқоти С. Айнӣ¹, Р. Ҳошим², З.Ш. Раҷабов³, Г. Андреев¹, М. Шакурӣ, Р. Ҳодизода, С.

¹ Айнӣ, С. Таърихи Инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Энциклопедияи насри тоҷикӣ / С.Айнӣ. – Душанбе: СИЭМТ. – 2010. – С. 201-308.

² Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон /Р.Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С. 200.

³ Раҷабов, З.Ш. По страницам журнала «Оина» / З.Раҷабов // Известия Академии Наук Таджикской ССР: Отделение общественных наук., 1984. - №4. – С. 3-12); Раҷабов, З. Драматургияи чадидон / З.Раҷабов // Барои адабиёти социалистӣ. – 1936. - № 6. - С. 27-30; № 7. – С. 23-26; Раҷабов, З. Джадидизм в Туркестане (1905-1917 гг.): Тезисы дисс. канд. ист. наук / З.Раҷабов. – Л.:1937; Раҷабов, З. Из истории общественно-

Табаров², А. Мухторов, М. Абдуллоев, И. Усмонов, А. Набавӣ, Н. Ғаффоров³, Г. Дадобоева⁴, А. Шехов⁵, Н. Солиҳов, Ш. Муллоев, М. Бобохонов, инчунин донишмандони Ёзбекистон (Д.А. Олимова, Д.А. Рашидова⁶), пажӯҳишгарони Чопон, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Фаронса⁷ ва дигар кишварҳо баҳсу таҳлили ҳамаҷониба шудааст.

Бо вучуди арзиши баланди осору таҳқиқоти зикршуда дар мавриди ин ду нашрияи нахустини тоҷикӣ, иттилои кофӣ дар бораи таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт, ки мавзуи аслии ин таҳқиқ маҳсуб мешавад, дар онҳо пурра оварда нашудааст. Масалан, бинобар дастрас набудани шумораҳои зарурӣ ва норасоии маълумот, донишманде чун И.С. Брагинский дар бораи рӯзномаи нахустини тоҷикӣ «Бухорои шариф» хулосаҳои нодурусти сиёсӣ пешниҳод карда буд⁸. Минбаъд, дар заминаи истиклолияти давлатии Тоҷикистон ин андешаҳо рад ва ислоҳ гардиданд. Хусусан, асарҳои асосии А. Набавӣ (««Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ»⁹) ва Н. Ғаффоров («Таърихи фаъолияти фарҳангии маорифпарварии ҷадидон дар Аморати Бухоро»¹⁰, ба забони русӣ) барои дарки саҳеҳ ва муайян намудани аҳаммият,

политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв. / З.Раджабов. – Сталинабад, 1957. – С. 460.

¹ Андреев, Г. Самаркандский журнал «Оина» и его редактор-издатель Махмудходжа Бехбуди. Туркестанские ведомости / Г. Андреев. – 1915. – 17 сентября. – №205.

² Табаров, С. Мунзим. Бехбудӣ / С.Табаров. – Душанбе, 2002. – С. 152.

³ Гафаров, Н. Джадидская пресса / Н.Гафаров.- Худжанд: Ношир, 2012; Гаффоров, Н.У.Инъикоси масъалаҳои мактабу маориф дар маҷаллаи ҷадидии «Ойна» / Н.Ғаффоров // Хучанд. – Ахбори ДДХ, БСТ, 2001. – №2 (46). – С. 116-119.

⁴ Дадобоева, Г. Нашрияҳои Махмудхоча Бехбудӣ ва тавсеаи суннати рӯзноманигории тоҷик / Г.Дадобоева // Рӯдакӣ. – 2008. – № 17. – С. 115-126; Дадобоева, Гулхумор. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии / Г.Дадобоева. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 72.

⁵ Шехов, А.А. Инъикоси масъалаҳои адабиёт дар матбуоти тоҷики ибтидои асри XX (дар мисоли рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Ойна»): Диссерт. дараҷаи илми номзади илмҳои филологӣ / А.А.Шехов. – Хучанд, 2011. – С. 58 с.; Шехов, А. А. Равобити адабӣ ва зухури он дар маҷаллаи «Ойна» / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2011. – №2; Шехов, А.А. Осори манзум дар маҷаллаи Ойна / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2015. – 4 (45). – С. 134-139.

⁶ Алимова, Д., Рашидова Д. Махмудходжа Бехбудӣ и его исторические воззрения / Д.Алимова, Д.Рашидова. – Ташкент: Маънавият, 1998. – С. 40.; Алимова, Д.А. История как история, история как наука / Д. А. Алимова. – Ташкент, Узбекистан, 2009. – С. 184.

⁷ An Index of yina / Edited by Shimada Shizuo // Central Asian Research Series.-No. 5.- Tokyo, 2002.- 102 p.; 242. Khalid A. Printing, publishing and reform in Tsarist Central Asia // International Journal of Middle East Studies. – 1994. – No 2. – Vol. 26. – P. 187-200; Khalid A. The politics of Muslim cultural reform: jadidism in Central Asia. – Berkeley Los Angeles - London: University of California Press, 1998. – 336 p.

⁸ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н.Гафаров. – Худжанд, 2000. – С. 142-145.

⁹ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 182.

¹⁰ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – С.142-145.

мазмун ва мундариҷаи рӯзномаи нахустини тоҷикӣ сахми назаррас гузоштаанд. Ҳамин тариқ, нашрияҳои ибтидоӣ дар рушди адабиёти навини тоҷик нақши муассир бозидаанд.

Рӯзномаи «Бухорои шариф» рӯзи 11 март соли 1912 дар ҳолате таъсис ёфт, ки ҷомеаи Бухоро ба матбуот ниёз дошта, ҳар маълумоте, ки аз хориҷ ворид мешуд, мавриди таваҷҷуҳ ва андешаронӣ қарор мегирифт. Дар сармақолаи аввалини рӯзнома бо номи «Ғояи омор» чунин зикр шудааст: «Бар ҳама возеҳу ошкор аст, ки дар тараққи мадоричӣ инсоният ва маоричи башарият бо вучуди ваҳдати мақсад ва ният бояд мувофиқати вақт ва салоҳи замонро мулоҳиза намуд...»¹

Дар ин матн ошкор мегардад, ки ҳар падида дар замони муносиб зухур менамояд ва «Бухорои шариф» низ дар лаҳзаи зарурӣ таъсис шудааст. Азбаски ҷомеаи тоҷик дар он давра дар бораи рӯзнома иттилои кофӣ надошт, матлаби муфассали «Баъзе ғавоиди рӯзнома»-и Мирзо Сирочи Ҳаким ба манфиат ва зарурати рӯзнома бахшида шуда, баробари вазифаи иттилоотрасонӣ ва тарғиби илму адаб, аҳдофи дигареро низ, аз қабили ташаккули маълумоти иқтисодӣ, тичоратӣ, сиёсӣ, кишоварзӣ ва ахлоқӣ пешниҳод намудааст.

Муаллиф дар ин матлаб, «илмиву адабӣ» будани рӯзномаро низ таъкид кардааст. Дар сабку забони нигориш, ҷумлаҳо ва ибораҳои шарҳдиҳанда пас аз калимаи «яъне» истифода гардидаанд, ки далели равиши баёни бадеӣ мебошад. Мирзо Сироч дар ҳамин матлаб мафҳуми «ҷарида»-ро чунин тавзеҳ медиҳад: «Доштани ҷарида аз барои ҳар қавме яке аз лавозимоти дунёдорӣ аст... Чунончӣ Ҳофиз гӯяд: “Сабт аст дар ҷаридаи олам давоми мо”. Ва яке аз шуарои султон Санҷар гуфта: “Мактуби дӯстона мисоли ҷарида аст //К-аш ҳар касе бихонад, асрордон шавад”»².

Яке аз ҷанбаҳои навоаронаи рӯзномаи «Бухорои шариф» қорбурди жанрҳои тоза дар матбуот ва адабиёт мебошад. Баъзе аз ин жанрҳо бори аввал дар адабиёти нави тоҷик истифода шуданд. Масалан, жанри фелетон дар шакли

¹ Чалол, М. Ғояи омор / Мирзо Чалол // Бухорои шариф. – 1912, №1 (шакли электронӣ).

² Мим.Син (МирзоСироч). Баъзе ғавоиди рӯзнома / Мирзо Сироч // Бухорои шариф. – 1912, №1 (шакли электронӣ).

мавриди назар, маҳз аз «Бухорои шариф» ба адабиёт ва матбуоти тоҷик ворид гардидааст. Таърихи таҳаввули он бо таҷрибаи матбуоти Қафқоз, хусусан маҷаллаи «Мулло Насриддин» (1906–1930) иртибот дорад. То омадани ӯ ба Бухоро Мирзо Ҷалол Юсуфзода бо ин маҷалла ҳамкорӣ дошт. Омӯзиши мундариҷаи «Мулло Насриддин», ки ба масъалаҳои Бухоро низ таваҷҷуҳ зоҳир мекард, барои равшан сохтани бархе паҳлуҳои норавшани таърихи матбуот ғоидабахш хоҳад буд. Ба иттилои муҳаққиқ М. Махшулов, «Дар эҷодиёти Ҷалил Мамедкулизода фелетон ба унвони яке аз жанрҳои фаёли адабӣ аҳаммияти вижае касб намуда, аз лиҳози сиёсӣ иҷтимоӣ садо дод ва ба ҳадди хеле болои тақомули бадеӣ расид»¹. Ин вежагӣ дар «Бухорои шариф» низ мавриди истифода қарор гирифта, жанрҳои дигар, аз ҷумла, суҳбат, мусоҳиба, назира, сахнача, танз, шеъри мансур ва ҳикоя низ бори аввал дар ин рӯзнома ба таври фаровон истифода шуда, аз ҷиҳати сохтор ва муҳтаво таҳаввул пайдо намуданд.

Тақрибан 15–20 дарсади муҳтавои «Бухорои шариф»-ро матлабҳои тарҷумавии бадеӣ ташкил медиҳанд, ки асосан аз осори Л.Н. Толстой баргирифта шуда, бархе маълумоти кутуху ҳикоёти бадеиро низ дар бар мегиранд. Илова бар ин, чанде аз ҳикояҳои лирикие, ки таҳти унвони «Шеъри мансур» интишор ёфтаанд, далолат бар он мекунанд, ки маҳз дар ин рӯзнома аввалин асарҳои насри бадеӣ ба ҷоп расидаанд. Онҳо шаклан ҳикояҳои дорои вежагиҳои назмиро мемунаанд, ки мазмуну муҳтаво ва арзиши бадеии онҳо дар фаслҳои марбут таҳқиқ хоҳанд шуд. Дар маҷаллаи «Оина» минбаъд шумораи осори насрии бадеӣ бештар гардид.

Ба гуфтаи муҳаққиқон, дар оғози асри ХХ, ҳангоми боз ҳам фаёл будани жанрҳои суннати адабӣ – мисли ғазал, рубой, қасида, қитъа, мухаммас, мустазод, таркиббанд ва маснавӣ, аксари онҳо ба шакли нав даромаданд. Дар насри бадеӣ бошад, сафарнома, мунозара ва ҳикояҳои воқеӣ, ахлоқӣ-фалсафӣ бознависӣ ва бозофарӣ шуда, замина барои ташаккули шаклҳои тозае эҷоди

¹ Ҳабиббейли, И. Нависандаи шаҳри Озарбойҷон Ҷалил Мамедкулизода / И.Ҳабиббейли // Ҷалил Мамедкулизода. Кутуби почта. Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 160.

бадеӣ фароҳам омад. Ҷанбаҳои марбут ба ин раванд дар фаслҳои оянда дар партави жанрҳои нави насри бадеӣ муфассал баррасӣ мегарданд.

Маҷаллаи «Оина» пас аз «Бухорои шариф» низ дар ташаккули журналистика ва адабиёти нави тоҷик дар аввали садаи ХХ саҳми назаррас дошт. Пажӯҳишҳои солҳои охир исбот менамоянд, ки ин маҷалла ҳамчун як пойгоҳи ташаккули журналистикаи тоҷик дар таҳияи жанрҳои матбуотӣ ва адабӣ, забону сабки нигориш ва таҳкими шеъри иҷтимоӣ, инчунин тавсеаи ҳаракати маорифпарварӣ (ҷадидон) нақши муассире бозидааст. «Оина» ҳамчун шакли хоси нашрия (нашрияи хусусӣ) зуҳур намуда, дар атрофи худ гурӯҳи бузурги маорифпарварону адибони ҳамакидаро муттаҳид сохтааст.

Муҳаққиқ Г. Дадобоева дуруст қайд намудааст, ки «ноширони “Оина” тавассути адабиёт ва назм кӯшиш мекарданд одамони бесавод ва қафомондаро ба бедорӣ, дониш, мактаб, таълим ва омӯзиши илм даъват намоянд»¹. Хусусияти умдаи ин осор дар он ифода мегардад, ки, монанди матолиби «Бухорои шариф», зиёди онҳо дорои муҳтавои иҷтимоӣ буда, шеърҳои лирикиву тасвирӣ қариб дида намешаванд. Аз ҷумла, дар шумораи аввали «Оина» (20 августи соли 1913), ду шеъри ба забони ўзбекӣ чопшуда – «Танбех ва воқеа» ва «Илтиҷо» – дорои мазмуни иҷтимоӣ буда, дар қолаби маснавӣ навишта шудаанд. Дар шеъри дувум ва дигар осори минбаъда низ мавзуи иҷтимоӣ мақоми асосӣ дорад. Нақиза (ҷавоби шоирона ба осори дигарон) ва шеърҳои тақвимӣ аз жанрҳои маъмул ва маҳбуби шоири маҳаллӣ Мирсарвари Мирҳайдарзода буданд. ӯ яке аз муаллифони ғаёлол дар «Оина» маҳсуб мешуд ва аз шаҳрҳои Кӯлобу Самарқанд ба идораи маҷалла ашъори худро ирсол менамуд.

Коршиносони соҳаи матбуот ва адабиёти тоҷик нашрияҳои аввалини мазкурро бозгӯи афкори маорифпарварони оғози асри ХХ арзёбӣ мекунанд. Тавре таъкид шудааст, «маҳз аз ибтидои асри ХХ дар адабиёт жанрҳои анъанавии назмию насрӣ ба тағйироти куллӣ дучор гардида, мувофиқи талаби

¹ Дадобоева, Г. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии / Г. Дадобоева. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 35.

адабиёти сифатан нави маорифпарварӣ вазифаҳои нав ва бори тозаӣ ғоявию эстетикӣ бар дӯш гирифтанд ва ба жанрҳои мазмунан тозае табдил ёфтанд»¹.

Дар чараёни таҳқиқоти мазкур, паҳлуҳои афкори осори шоирону нависандагон дар ҳамин замина мавриди баррасии муфассал қарор гирифтанд. Хусусияти асосии осори бадеии дар матбуот нашршудаи ин давра муҳтавои иҷтимоии онҳост.

Фасли дуюми боби дувум – «**Шеърӣ иҷтимоӣ ва ҷустуҷӯҳои сабки навгарӣ**» таъкид ба шеърӣ тоза ва иҷтимоие дорад, ки дар оғози асри бистум дар адабиёти тоҷик як навъ тағйироти назаррасе ба вучуд овард. Шеърӣ тоҷикӣ дар ин давра аз ҷиҳати шакл ва мазмун навгонӣ пайдо карда, иддае аз муҳаққиқони гузаштаву муосир, монанди Садрӣдин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, И.С. Брагинский, С. Табаров, М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Х. Мирзозода, Х. Асозода, А. Ҳаким, А. Набавӣ ва дигарон ҷанбаҳои муҳталифи ин равандро шарҳ додаанд. Ба вучуд омадани тағйиру таҳаввул дар шеърӣ тоҷикӣ, ҳарчанд дар пажӯҳишҳои зикршуда ишора шудааст, то кунун пурра омӯхта нашудааст.

Таҳқиқоти мавриди назар сабабҳо ва зухуроти суннатшикании шоирони рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Масалан, масъала гузошта шудааст, ки чаро муаллифон, «махсусан муҳаррир Мирзо Ҷалол ба таълифи осори адабӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир»² менамуданд. Мирзо Ҷалол Юсуфзода ва Мирзо Сирочи Ҳаким худ алоқаи наздик ба шеърӣ адаб дошта, аксари ашъори нашрефта ба қалами онҳо марбут будааст. Ба ҳисоби В. Самад, дар «Бухорои шариф» 31 шеърӣ Мирзо Ҷалол ҷоп шудааст³, аммо ин рақам дақиқ набудани шумораҳои рӯзнома ва беимзо интишор ёфтани бархе ашъорро ба эътибор намегирад.

Дар «Бухорои шариф» қариб ки ба шеърҳои анъанавии дорои мазмуну мундариҷаи тасвирӣ дучор намешавем. Гарчанде дар шакл монандӣ ба

¹ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илмии докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – С. 108.

² Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллий / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 100.

³ Самад, В. Аз қабри Ҳазар то авҷи Зӯҳал / В.Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – С.149.

қолабҳои ғазал, таркиббанд, маснавӣ ва ғ. дида мешавад, мавзӯ ва муҳтавои ашъор дигаргун гардидааст. Тағйироти иҷтимоиву сиёсӣ шеърӣ тоҷикро водор намуд, ки мазмун ва гоҳе шакли хешро ба низоми нав мутобиқ созад.

Дар шеърӣ зерини Мирзо Ҷалол, ки дар «Бухорои шариф» мунташир шудааст, нишонаҳои воқеиятшиносӣ ва таҳрик ба амал қувват мегирад. Шоир бар хилофи андешаи бегуноҳӣ ё очизи чомеа дар баробари ҳаводиси нобасомон, бар он аст, ки мардум худ барои беҳбуд бахшидани вазъ чораандешӣ кунанд. Вай ҳатто дар муқобили андешаи Ҳофиз меистад, ки бар пояи «нолидан ва ниёзи нимишабӣ» таъкид менамуд:

Эй дил, аз ҳолати ислом, ки дар тобу табӣ,
 Набувад аз караму лутфи Илоҳӣ аҷабе.
 Бифиристад ба чаман сарвқади ғунчалабе,
 Ки ба ҷамбияти гулшан шавад аз нав сабабе.
 «Чӣ муборак саҳаре бошаду фархунда шабе,
 Шаби қадр аст, гар ин тоза баротат бидиҳанд»¹.

Тавре ки дида мешавад, шоир мардумро барои беҳбудӣ вазъ масъул мешуморад. Бо ин роҳ ӯ андешаи «танҳо Худованд» ё «дигарон» масъули баратараф кардани мушкилоти иҷтимоиро рад намуда, зарурати амалеро талқин мекунад:

Мариз агар ба мараз хоҳиши даво бикунад,
 Бибоядаш ба табиб ояд, илтиҷо бикунад.
 Вагарна чораи дардаш чаро? Кучо бикунад?
 «Дило, бисӯз, ки сӯзи ту корҳо бикунад,
 Ниёзи нимишабӣ дафъи сад бало бикунад»².

Мазмуни афқору андешаи маорифпарварон дар оғози асри XX аз анъанаҳои адабиёти классикӣ фарқ дошта, асосан ҳадафи рушд бахшидани маърифат ва андешаи иҷтимоиро дунбол мекард. Мирзо Ҷалол ва Мирзо Сироч дар ин самт бо як силсила ашъори худ дар «Бухорои шариф» шакли шеърро

¹ Ҷим (Мирзо Ҷалол). Иқтибоси адабӣ / Мирзо Ҷалол // Бухорои шариф. – 1912. – №5. – С. 3.

² Ҷим (Мирзо Ҷалол). Тазмини муашшар / Мирзо Ҷалол // Бухорои шариф. – 1912. – №6. – С. 2.

тағйир дода, ба он мазмуни таълимӣ ва иҷтимоӣ доданд. Тавре ки муҳаққиқ С. Хўчакулов қайд мекунад, дар ин рӯзнома «гузоришоти тезутунд дар мавриди навсозии чараёни адабӣ ва танқиди мундариҷоти осори классикӣ матраҳ гардид»¹, ки ҳадафи аслии он бедорӣ ва танвири афкори мардум буд.

Ҷолибтарин маводи марбут ба нақди адабӣ дар силсилаашъори Мирзо Ҷалол дида мешавад, ки аз шумораи 44 (1 майи соли 1912) бо номи «Хитобия ба шуарои Бухоро» оғоз мегардад. Муҳаққиқ Н. Ғаффаров зикр мекунад, ки дар ин шеър шоир вазифаи адибонро дар шароити нави таърихӣ муайян сохта, онҳоро ба рӯй гардонидан аз мазмунҳои ишқии ғайризаминӣ ва рӯй овардан ба мушкilotи иҷтимоӣ, инчунин даъват кардани мардум ба омӯзиши илму маориф водор кардааст². Мирзо Ҷалол дар ин силсила ашъор аз шоирон талаб менамояд, ки ҳамқадами замон бошанд ва мазмуну мундариҷаи шеърро дар ростои талаботи навин дигаргун созанд.

Тавре ки калимаи «Ватан» дар осори маорифпарварон дида мешавад, ифодаю вожаҳои тозаи дигари хосси ин давра низ маълуманд, ки муҳаққиқ С. Хўчакулов онҳоро зимни баррасии тимсолҳои поэтикӣ дар як гурӯҳи махсус ворид намудааст: «Ватан, миллат, мардум, руунат, ислоҳот, хуррият, иршод, маршрута, маориф, дарс, мактаб, ирфон..., хуббулматин, китоб, илм, толибилм, ислоҳ, ғафлат, хоб, зулмот, ҷаҳд, фақир, иҷтиҳод, иттифоқ, субҳи умед, коғаз ва ғайра»³. Ин истилоҳҳо дар забони матбуот ва адабиёт маъмул гардида, минбаъд бо истилоҳҳои дигари “нав”, аз қабилӣ «истиклол, инқилоб» ва ғайра, ғанӣ шуданд.

Агар дар ашъори иҷтимоии шоирони классики тоҷик муҳтавои умумии иҷтимоӣ дида шавад, шеърӣ нащрияҳои мисли “Оина” дорои мавзӯ ва мантиқи дақиқу воқеӣ мебошад. Дар он ба воқеа ё рӯйдоди мушаххас ишора мешавад. Дар соли охири умри худ, Мирзо Сирочи Ҳаким низ бо “Оина” ҳамкорӣ намуд

¹ Хўчакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хўчакулов. – Тошканд: Нашриёти илмӣ давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – С. 316.

² Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – С.155.

³ Хўчакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хўчакулов. – Тошканд: Нашриёти илмӣ давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – С. 294.

ва посухи устод Садриддин Айни ба як манзумаи ӯ зери унвони “Мозӣ ва ҳол” чоп гардид. Ба назари Н. Гаффаров, дар ин шеър таъсири рӯзномаҳои ҷадидии “Тарҷумон” ва “Вақт” равшан эҳсос мешавад¹:

«Тарҷумон»-ӣ кард аҳволи замон аз ҳоли ман,
«Вақт»-ро дар пеши худ миръоти ибрат доштам².

Ин байт ишора менамояд, ки шоир на танҳо дар пайи бозтоб додани вазъи замон аст, балки аз нашрияҳои онрӯзаӣ ҷадид барои таҳкиму танвири афкори худ истифода менамояд.

Дар «Оина» аввалин бор калимаҳо ва ифодаҳои истифода шудаанд, ки дар ашъори классикони тоҷик ё корбурд надоштаанд ё кам истифода шудаанд, мисли «Ватан», «миллат», «ҷаҳолат», «ҷаҳл», «маориф». Ин мафҳумҳо минбаъд паҳн гардида, дорой хосияти шиору даъват гардиданд. Тавре ки муҳаққиқ Н. Гаффаров ишора дорад, «дар ин марҳила мафҳумҳои «Ватан» ва «миллат» бештар маъноӣ иҷтимоиро гирифта, шахсияти адабиёти ҷадидия қарор ёфтанд»³. Бо вучуди ин, наметавон иддао кард, ки пайдоиши ин мафҳумҳо танҳо бо фаъолияти ҷадидон рабт доранд ва аввалин бор аз ҷониби онҳо истифода шудаанд, зеро калимаҳои болозикр дар осори бархе адибони ғайриҷадид низ мушоҳида мешаванд.

Фасли сеюми боби дувум: **«Насри бадеӣ: вежагиҳои жанр ва равандҳои шаклсозӣ»** ном дорад. Дар ин фасл масъалаи зуҳури як қатор жанрҳои тоза дар насри бадеии тоҷик тавассути нашрияҳои нахустин мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Намунаҳои ибтидоии осори насрӣ дар «Бухорои шариф» ва «Оина» аз публицистикаи бадеӣ, ҳикояҳои шеъргона, ручӯҳо, ҳикоя, сахнача, намоишнома, ҳаҷвия ва монанди инҳо иборат буда, муҳтавои онҳо асосан тарғиби мактабу маориф ва илму донишро дар бар мегирад. Сахначаҳо, суҳбатҳо ва қиссаҳои устуравӣ, хобу хоббинӣ ва таъбир низ дар саҳифаҳои

¹ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – С. 6.

² Айни С. Мозӣ ва ҳол / С.Айни / Оина. – 1913. – №3. – С. 79-80. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

³ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н.Гафаров. – Худжанд, 2000. – С. 12.

нашрия мавқеи чашмрас доранд. Бархе аз ин навиштаҳо зери рубрикаи «Фелетони кӯчак» интишор ёфтаанд.

Яке аз жанрҳои дигари ҷолиби ин давра “шеъри мансур” мебошад, ки дар шакл ба рӯҷӯи лирикӣ монанд аст. Мирзо Ҷалол дар ин қолаб маҳорати назаррас нишон дода, шеъри мансурро ҳамчун ашъори ғаной ва ишқӣ, ҳамзамон дорои унсурҳои даъват ба китобу дониш пешниҳод намудааст. Дар ин асарҳо масоили иҷтимоӣ баъзан ба сурати танзомез ва намоёни пӯшида ифода мегарданд.

Дар «Бухорои шариф», ҳарчанд ба миқдори кам, сафарнома низ ҷой дорад. Масалан, навиштаи «Аснои сафар»-и Мирзо Ҷалолро метавон ҳамчун нахустин намунаи очерки сайёҳии адабиёти тоҷик ҳисобид. Жанри дигаре, ки бори аввал дар “Бухорои шариф” истифода шудааст, суҳбат мебошад. Онҳо бештар зери рубрикаи «Фелетони кӯчак» ҷой гардидаанд. Илова бар ин, жанрҳои адабии фелетон-суҳбат ва сахна-суҳбат низ дар ин рӯзнома ба назар мерасанд. Аз ҷумла, «Мусоҳибаи ҳаёлия. Насихати мулло Назмӣ – мактабдор барои шогирдҳо ва маъзарат намудани Иқболхон ва шиква кардани вай аз ҷониби акааш мулло Болта» (муаллиф А. Сайидзафар Маданӣ) ва «Мусоҳибаи мулло ва тоҷир» намунаҳои хоси чунин навиштаҳо мебошанд.

Дар «Оина» бадеияти насри классикии тоҷик, аз ҷумла, забони «Гулистон»-и Саъдӣ, ба хубӣ эҳсос мегардад. Матнҳо дар шакли суҳбат, мубоҳиса ва мусоҳиба зери унвонҳои «Суҳбат», «Мубоҳиса», «Мусоҳиба», «Мубоҳиса ё мусоҳиба» мунташир шуда, муаллифон аксар вақт номҳои мустаори «Муш-мирзо», «Пишак-сӯфӣ», «Абдулқадим», «Сомеъ»-ро истифода мекарданд. Хусусияти барҷастаи суҳбатҳои «Оина» дар он аст, ки тарафҳо дар мубоҳиса бидуни таҳқири якдигар, бо нармӣ ва зарифӣ асрори ҳамдигарро фош намуда, ниҳояти матлабро барои расидан ба аҳдофи асосии нашрия осонтар месозанд.

Дар пайи шаклҳои хурди суҳбат ва сахнача, ки дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ истифода мешуданд, минбаъд шакли бузурги намоишнома низ ташаккул ёфт. Намунаи барҷастаи чунин асар «Мусоҳибаи Ислон, Охунд ва

Ҳотифулғайб» маҳсуб меёбад, ки дар шаш шумораи маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» чоп шудааст. Сохтор ва мавзуи он то андозае бо суҳбатҳои дар «Бухорои шариф» (1912) ва «Оина» (1913–1915) интишорёфта монандӣ дорад. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки маорифпарварон ва зиёиёни охири асри XIX ва аввали асри XX барои мубориза бо рӯҳониёни ифротӣ ва бедор сохтани маърифати ҷомеаи шарқӣ, усули “ба суҳан даровардани ашё, ҷонвар ва мафҳумҳои ғайримонтиқӣ”-ро фаровон истифода кардаанд. Ба ин тартиб, асари номбурда дорои хусусиятҳои намоишномавии пурра буда, дар фасли дахлдор мазмун ва аҳаммияти он муфассал шарҳ дода мешавад.

Маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», ҳамзамон бо инъикоси андешаи ҳизби коммунист ва мавқеи сиёсӣ иттилоотӣ, дар саҳифаҳои худ осори зиёди насриро пешкаш намуда, дар рушди андешаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва худшиносии миллии мардуми тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Фасли чоруми боби дувум бо унвони «**Тарҷумаи осори бадеӣ: сатҳи забонӣ ва мушкилоти ҳунарий**» ба сифати тарҷумаҳои насри бадеӣ, ки аз адабиёти Ғарб ва Шарқ ба забони тоҷикӣ оварда шудаанд, ихтисос меёбад. Тарҷумаҳои бадеии мунташиргардида дар «Бухорои шариф» ва «Оина» ҳамчун аввалин мактаби тарҷумонии тоҷик арзёбӣ мегарданд. Ин тарҷумаҳо асосан аз забонҳои туркӣ, озарбойҷонӣ, тоторӣ ва русӣ, гоҳе олмонӣ анҷом меёфтанд. Аз ҷумла, дар рӯзномаи «Бухорои шариф» тарҷумони масъул фаъолият дошт, ки хабару эълонҳоро аз лентаи телетайп ва рӯзномаҳои хориҷӣ ба тоҷикӣ гардонида, баробари он осори бадеиро низ аз забонҳои дигар бармегардонд. Дар зери имзоҳои мустаори «Р.Ё.» ё «Р.И.», ӯ асарҳои бадеии муаллифони хориҷиро чоп мекард. Аксари ин тарҷумаҳо ба осори нависандаи маъруфи рус Лев Николаевич Толстой ихтисос доштанд, ки қариб дар ҳама шумораҳои рӯзнома интишор мешуданд. Масалан, ҳикояю пораҳои бадеинамои «Сангҳо», «Яздонро ё шайтонро?», «Инсонро замини зироат бисёр лозим аст?», «Ғарон тамом мешавад», «Муҳаббат кунед якдигарро (Мурочиат ба ҷавонон)», «Духтари соҳибмансаби чинӣ», «Силаҳдорӣ. Аз китоби қадим», «Рафиқи меҳрубон», «Муздур Емелён ва табли тихӣ», қиссаи «Асири Қафқосӣ» аз ҳамин қабиланд.

Дар чараёни тарҷумаи осори Л. Толстой меъёри асосӣ мутобиқати онҳо ба урфу одат ва рӯҳияи мардуми Шарқ, яъне дорои хусусиятҳои ахлоқӣ, мазҳабӣ ва то андозае устуравӣ будани асар маҳсуб мешуд. Забони тарҷума содаву раван ва бархе маврид дорои шарҳу тафсирихост. Илова бар ин, бархе асарҳои хурди дигари адибони хориҷӣ ва пораҳои бадеии насри низ аз нашрияҳои дигар тарҷума шуда, дар саҳифаҳои матбуоти тоҷикӣ чоп гардидаанд.

Аз муҳимтарин тарҷумаҳои драмавӣ – намоишномаи «Мусоҳибаи Ислом, Охунд ва Ҳотифулғайб», ки дар «Шуълаи инқилоб» интишор ёфтааст, мазмуне дорад, ки суҳбати се нафарро дар бар гирифта, дар рафти он кирдорҳои номақбули хизматгори дин – Охунд тавассути Ислом ва Ҳотифулғайб фош мегардад. Ин асар масъалаҳои тарбия, одоб ва ахлоқро низ матраҳ намуда, Охундро дар аксари мавридҳо гунаҳкор эълон мекунад. «Мусоҳибаи Ислом, Охунд ва Ҳотифулғайб» яке аз намунаҳои беҳтарини насри бадеӣ ва намоишнома дар он давра ба шумор рафта, бо вучуди он ки паҳлуҳои динӣ ва фалсафиро дар бар мегирад, забони содаву равонаш хонандаро ба мушкил мувочаҳ намесозад.

Фасли панҷуми боби дувум – **«Матбуот ва масъалаи ташаккули забони адабии тоҷик»** нишон медиҳад, ки нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ дар муайян ва таҳкими забони адабии тоҷик нақши назаррас бозидаанд. Тавре муҳаққиқон П. Гулмуродзода¹, О. Салимзода² ва Н. Гаффаров³ зикр намудаанд, рӯзномаи «Бухорои шариф» аз шумораҳои нахустини худ ба масъалаи забони адабии тоҷик тавачҷуҳ зоҳир кард. А. Набавӣ низ дар китоби худ, бахусус дар боби «Баҳсҳо дар атрофи масоили амалӣ ва назарии забон», ҷанбаҳои гуногуни ин масъала равшан кардааст⁴. Бо ин вучуд, дар таҳқиқотҳои мавҷуда маълумоти

¹ Гулмуродзода, П. Нахустшумораи нахустрӯзномаи тоҷикӣ / П.Гулмуродзода // Озодагон. – 2010. – 17 март. – №11 (120).

² Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода / О. Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 188 с.

³ Гаффаров, Н. По страницам газеты «Бухорои шариф» (О первой таджикской прессе) / Н.Гаффаров. – Худжанд: Вароруд, 1999. – 228 с.

⁴ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 88-100.

бештар умумӣ оварда шуда, барои дарки пурраи саҳми рӯзнома дар рушди забони адабӣ кофӣ нест.

Вазифаи асосии пажӯҳишгар дар ин самт мавриди баррасӣ қарор додани мақолаҳои чопшуда дар рӯзномаҳои нахустин ва арзёбии нақши «Бухорои шариф» дар ташаккули забони адабии тоҷик мебошад.

Дар сармақолаи аввалини «Бухорои шариф» бо номи «Ғояи омол» бархе хонандагон аз зиёд будани калимаҳои арабӣ норозӣ шуда, мехостанд забони рӯзнома ба забони гуфтугӯии аҳли Бухоро наздик бошад. Дар ҳақиқат, дар ин мақола вожаҳо ва истилоҳоти душвори арабӣ, монанди «марча», «азмана», «мадорич», «маорич», «ҳукқа», «маодия», «таъмим», «мувонисат», «маовин», «издиёд», «эътизор» ва монанди инҳо дида мешаванд. Аз ҳамин сабаб, пешниҳод шуд, ки забони умумии форсӣ, ки барои аҳолии Бухорову Туркистон ва ҳам барои Эрону Афғонистон ва Ҳинд фаҳмо бошад, таъсис дода шавад. Дар натиҷа мақолаҳои зиёд аз ҷониби мудирӣ рӯзнома Мирзо Чалол Юсуфзода, корманди адабӣ Мирзо Чалол ва хабарнигорони маҳаллӣ ба нашр расиданд. Ба ин тартиб, идораи рӯзнома ва хонандагон дар ташаккули забони адабии тоҷик саҳм гузошта, забони рӯзнома дар шумораҳои баъдӣ то андозае содатар гардид. Забони «Оина» (1913) дар қиёс бо «Бухорои шариф» (1912) боз ҳам равону фаҳмотар буд. Ин ҳолат аз саҳми бузурги нашрияҳои аввалини тоҷикӣ дар ташаккули забони адабии тоҷик шаҳодат медиҳад. Тавре аксар муҳаққиқони таърихи матбуот ва адабиёти тоҷик ишора мекунанд, нашрияҳои нахустини тоҷик дар пешбурди забони адабӣ нақши барҷаста бозидаанд.

Идораи «Бухорои шариф» бори аввал дар таърихи матбуоти тоҷик қоидаҳои забони форсиро мунташир намуда, онро барои манфиати аҳолӣ, мақоланависон ва омӯзгорон муфид номид. Ташаббуси рӯзнома дар ин самт натиҷаи хуб дод ва минбаъд дар «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» мақолаҳоеро дар бораи омӯзиши забони адабии тоҷик ва қоидаҳои он ба чоп расонданд. Барои мисол, соли 1926 дар «Дониш ва омӯзгор» рисолае таҳти унвони «Қавоиди забони форсӣ» (бо муаллифии Ғ.

Қамбарзода) ба чоп оғоз шуд¹, вале бо сабаби қатъ гардидани маҷалла нотамои монд.

Маҷаллаи «Оина» бо сабаби чандзабона буданаш ба масъалаҳои забоншиносии умумӣ, забонҳои маъмули Бухорову Туркистон ва зарурати омӯзиши ҳадди ақал чаҳор забон — форсӣ, туркӣ, русӣ ва арабӣ таваҷҷуҳ мекард. М. Бехбудӣ дар яке аз мақолаҳои худ менависад: «Забони давлатии Бухоро форсист. Осори шоирону нависандагон ба форсӣ манбаи маънавиест, ки то қиёмат хушк намешавад, аз ин рӯ, аврупоиён барои истифодаи он миллиардҳо харҷ мекунанд»². ӯ дар баробари ин донишҷӯи забонҳои туркӣ, русӣ ва арабиро низ зарур мешумурд. Ба ин минвол, рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Оина» дар ташаккул ва рушди забони адабии имрӯзаи тоҷик ва, умуман, адабиёти тоҷик саҳми бағоят назаррас доранд.

Боби сеюми таҳқиқ: **«Равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар адабиёти бадеӣ ва публицистикаи матбуоти солҳои 20-30-юми асри XX»**. Дар ин боб масъалаҳои марбут ба фаъолияти рӯзноманигорӣ ва насрнависии Садриддин Айнӣ, таъсиси гӯша ва саҳифаҳои нави адабӣ барои ифодаи мақсадҳои иҷтимоӣ ва манфиатҳои миллӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Фасли якуми боби сеюм: **«Фаъолияти адабӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб»»** номгузорӣ шуда, давраи пурмахсули эҷодии Садриддин Айниро дар бар мегирад, ки ӯро ба сифати нависанда омода сохт. Дар поёни соли 1917 ва ибтидои соли 1918 бар асари Инқилобҳои Февралӣ ва Октябрии соли 1917, вазъи сиёсӣ иҷтимоии кишвари Туркистон ва Аморати Бухоро дигаргун гардида, чараёни маорифпарвариро низ таъсиргузор шуд. Тавре ишора шудааст, «инқилоби иҷтимоӣ аз моҳияти маънавии маорифпарварӣ коста, қанбаи иҷтимоиву сиёсии онро қувват дод»³.

Азбаски аксари нашрияҳои нав бо забони ўзбекӣ таъсис мешуданд, зиёиёну маорифпарварони тоҷик маҷбур буданд дар атрофи ин нашрияҳо гирд

¹ Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 278.

² Бехбудӣ, М. Икки эмас, турт тил лозим / М.Бехбудӣ // Оина. – 1913. – №1. – С. 13. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

³ Шакурии Бухороӣ М. Равшангари бузург / М. Ш. Бухороӣ. – Душанбе: Адиб. – 2006. – С. 65.

омада, дар дигаргуниҳои сиёсиву иҷтимоии ҳар ду миллат нақши назаррас бозанд. Бо ин вучуд, фаъолияти равшанфикрони тоҷик дар солҳои бистум идомаи ҳадафҳои маорифпарварии насли гузашта буда, танҳо равиши он таҳаввул ёфт ва мароми маорифпарварӣ барои нахустин бор рӯ ба сиёсат овард. Дар ҳамин муҳит маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ҳамчун нашрияти нахустини пас аз инқилоби тоҷикӣ таъсис шуд. Он бо ибтикори Саидризо Ализода (1887–1945), яке аз рӯзноманигорони аввалини касбии тоҷик ва муаллифи нахустин китобҳои дарсии замони нав, аз 10 апрели 1919 то 8 декабри 1921 ҳамчун нашрияти ҳизби коммунисти ноҳияи Самарқанд мунташир мегардид.

Садриддин Айнӣ, ки сардафтари адабиёти нави тоҷик маҳсуб мешавад, дар «Шуълаи инқилоб» ва «Овози тоҷик» шумораи зиёди шеърҳо ва мақолаҳои худро ба нашр расонида, дар ҳуди маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ба таври расмӣ фаъол буд. Вай сармақолаҳо, матолиби сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайраро таҳия намуда, навиштаҳои хонандагонро таҳрир мекард. Бо ин роҳ Айнӣ бори аввал ба фаъолияти касбии рӯзноманигорӣ оғози расмӣ бахшида, сипас ҳамчун нависанда маъруф гашт. ӯ дар қори маорифпарварии худ истилоҳеро таҳким бахшид, ки онро «танвири афкор» номид; ин ибора, ки дар рӯзномаи «Бухорои шариф» низ мавриди истифода буд, дар «Шуълаи инқилоб» расмӣ пайдо кард. «Ҳамчунин, «Танвири афкор» номи дувумин мақолаи ӯ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» аст, ки 7 декабри соли 1919 (№23) чоп шудааст ва маромномаи ӯро барои солҳои баъд баён месозад».¹ Тавре пажӯҳишгарон зикр менамоянд, шумораи мақолаҳои С. Айнӣ дар давраи 1919–1930 беш аз 94 ададро ташкил медиҳад, ҳарчанд бо назардошти истифодаи имзои мустаор ва беимзо чоп шудани баъзе сармақолаҳо имкон дорад ин рақам бештар бошад.

Пеш аз оғози қори расмӣ Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб», манзумаи ӯ бо имзои «С. Айнӣ, аз муҳочирони Бухоро» ва унвони «Самарқанду Бухоро» дар ҳамин маҷалла нашр шуда буд. Ин манзума дорои оҳанги маҳзун буда, сипоси шоирро нисбат ба афзалиятҳои шаҳри Самарқанд ифода мекунад. Ҳамзамон,

¹ Шукуров, М. (М.Ш.Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 236.

дар он бархе воқеоти нохуши Бухоро, аз чумла, бадар рафтани бузургоне, ки номбардори шаҳр буданд, ёдовар мешавад. Пажӯҳишҳо нишон додаанд, ки ин манзума дар шакли мукамал танҳо дар «Шуълаи инқилоб» пайдо шудааст.

Фаъолияти эҷодии устод Айнӣ дар воқеъ пас аз шуруъ намудани фаъолияти расмии ӯ дар «Шуълаи инқилоб» тақвият пайдо намуд. Вай вазифадор буд, ки рӯйдодҳои сиёсии ҷаҳонӣ ва тағйироти сиёсати ҳукумати навини шуравиро дар саҳифаҳои маҷалла бозтоб дода, онҳоро ташвиқу тарғиб намояд. Дар миёни осори зиёде, ки ӯ барои ин настрия навиштааст, «Марши ҳуррият» (ба гуфтаи Х. Асозода, «дар ҳавои нусхаи русии “Марселеза” суруда шудааст») бештар шуҳрат пайдо кард. Тавре ишора гардидааст, дар он «ҳама чиз нав буд: ҳам мавзӯ, ҳам ғоя, ҳам вазн, ҳам қофия»¹.

Яке аз намунаҳои асосии насри устод Айнӣ, ки дар «Шуълаи инқилоб» пахш шуд, репортажи «Мактуб аз Бухорои сурх-1,2» мебошад. Ин навишта аз таассуроти муаллиф дар чараёни сафари хидматӣ ба диёри зодгоҳаш ҳикоят карда, нуктаҳои гуногунро дар бораи воқеияти онрӯзаи Бухоро бозтоб медиҳад. Ҳамчунин, «Анҷоми кори як шайхи ҳиллагар (дар Бухорои сурх)» аз чумлаи аввалин таҷрибаҳои устод Айнӣ дар наср ба шумор меравад. Ба ҳамин васила, фаъолияти ӯ дар «Шуълаи инқилоб» ба унвони як минбар барои озмоиш ва такомули маҳорат дар эҷоди наср хизмат кард.

Фасли дувуми боби сеюм – **“Гӯшаи «Тоziёна» ва ташаккули анвои ҳаҷвию танқидӣ”** ба масъалаи пайдоиши нахустин гӯшаи расмии ҳаҷв ва танқид дар матбуоти тоҷикӣ ва ташаккули жанри ҳаҷв дар адабиёти навин бахшида шудааст. Ҳарчанд настрияҳои аввалини тоҷикӣ, аз қабиле «Бухорои шариф» ва «Оина», таҷрибаи ибтидоии ҳаҷвнигориро доштанд, «Шуълаи инқилоб» дар ин замина қадами чиддӣ гузошта, бо таъсиси гӯшаи «Тоziёна» жанри ҳаҷвро ҳамчун воситаи муассири таҳлили воқеиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба таври устувор ба кор бурд.

¹ Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2014. – С. 237.

Ин гӯша ҳамчун баҳши танқидии рӯзнома ба масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ рӯ оварда, норасоии ҷомеа, камбудии сохтори давлатдорӣ, фасоди маъмурон, ҳаҳолати мардум ва риёкории баъзе шахсонӣ расмиро мавриди таҳлилу мазаммат қарор додааст. Нашрияҳо дар ин давра саъй намуданд, ки тавассути ҳаҷв, тамасхур ва танқид ҷомеаро ба ислоҳи камбудии раҳнамоӣ кунанд. Маводи «Тоziёна», ки дар 14 шумора мунташир шудааст, яке аз аввалин таҷрибаҳои муназзами ҳаҷвнигорӣ дар матбуоти тоҷик буда, дар сабки ҳозирҷавобӣ ва ишораҳои пинҳонии интиқодӣ навишта шудааст.

Дар таҳқиқот нишон дода шудааст, ки гӯшаи «Тоziёна» на танҳо аз таҷрибаи ҳаҷвнигорони форс-тоҷик, ба мисли Убайди Зоконӣ, таъсир пазируфтааст, балки аз усулҳои ҳаҷвнигории матбуоти Осиёи Марказӣ ва Шарқи исломӣ низ маншаъ мегирад. Аз ҷумла, ба таври мушаххас таъсири нашрияҳои ҳаҷвии «Мулло Насриддин» ва баъзе дигар нашрияҳои маорифпарваронаи Эрон ва Туркия дар матолиби «Тоziёна» мушоҳида мешавад¹.

Фасли сеюми боби сеюм – **Мазмунҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар насру назми «Шуълаи инқилоб»** мавқеи муҳим дошта, ба таҳлили масъалаҳои муҳими сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки дар нашрияи мазкур ба таъъ расидаанд, равона шудааст. Ин таҳқиқ нишон медиҳад, ки «Шуълаи инқилоб» ҳамчун нахустин нашрияи расмӣ тоҷикӣ дар даврони Шӯравӣ на танҳо ба матраҳсозии масъалаҳои сиёсӣ машғул буд, балки барои ташаккули афкори иҷтимоӣ ва ҳудогоҳии миллӣ низ нақши назаррас дошт.

Дар ин фасл равшан мегардад, ки нашрия бо вучуди таҳти таъсири сиёсати расмӣ ҳизбӣ қарор доштан, талош мекард, ки масъалаҳои иҷтимоиро бо такя ба ниёзҳои воқеии мардум ва вазъи воқеии ҷомеа баррасӣ намояд. Дар муқоиса бо нашрияҳои қаблӣ тоҷикӣ, ки бештар ба масъалаҳои фарҳангӣ ва маорифпарварӣ тамаркуз доштанд, «Шуълаи инқилоб» ба таҳлили амиқи сиёсӣ ва баррасии муносибатҳои байналмилалӣ низ тавачҷуҳи ҷиддӣ додааст.

¹ Муродов, М. Аз таърихи ташаккули ва инқишофи ҳаҷви публитсисти дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – С. 17.

Яке аз муҳимтарин вежагиҳои ин нашрия дар он буд, ки ҷанбаҳои таҳлилии матолибро тақвият бахшида, масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоиро на танҳо ба шакли иттилоотӣ, балки бо баррасии амиқи воқеиятҳои замон ба хонанда пешниҳод менамуд. Дар таҳқиқи маводи нашрия муайян гардид, ки «Шуълаи инқилоб» дар шаклгирии андешаи сиёсӣ ва иҷтимоии мардум саҳми бузург дошта, дар ташаккули афкори миллӣ нақши назаррас гузоштааст.

Ҳамчунин, «Шуълаи инқилоб» дар таҳияи ҳуҷҷат ва санадҳои меъёрии сиёсӣ саҳм гузошта, дар шаклгирии низоми нави ҳуқуқии ҷомеаи шӯравии тоҷик мусоидат кардааст. Аз ҷумла, идораи нашрияи мазкур бо таҳияи «Низомномаи ҷамъиятҳои нашри маориф» ва тартиби дастурҳои оммавӣ оид ба маориф, фарҳанг ва маърифати сиёсӣ ба ташаккули низоми маърифати оммавӣ замина гузошт.

Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки «Шуълаи инқилоб» бо вучуди маҳдудиятҳои идеологӣ ва назорати сиёсӣ, дар тарбияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ ва бедории иҷтимоии мардуми тоҷик саҳми назаррас дошта, дар ташаккули худшиносии миллӣ ва ҳувияти сиёсӣ нақши муассирро иҷро намудааст.

Фасли чоруми боби сеюм – **“Публицистикаи бадеӣ ва масъалаи ҳувияти миллӣ”** номгузорӣ гардид. Фасли мазкур ба таҳқиқи нақши публицистикаи бадеӣ дар ташаккули афкори иҷтимоӣ ва сиёсӣ бахшида шудааст. Махсусияти асосии мақолаҳои нашрия дар он аст, ки онҳо масъалаҳои таърихӣ, забонӣ ва фарҳангии тоҷиконро бо усули таҳлилӣ ва муносибати публицистӣ баррасӣ намуда, ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии онҳоро равшан месохтанд. Дар ин замина, фаъолияти эҷодии устод Садриддин Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб» хусусияти фарогири сиёсӣ ва миллиро касб намуда, ба шаклгирии публицистикаи тоҷик таъсири амиқ гузоштааст.

Ба маҳорати насрнависӣ ва публицистикаи бадеии устод Айнӣ, ки маҳз дар «Шуълаи инқилоб» ташаккул ёфтааст, муҳаққиқ С.Аъзамов баҳои баланд дода, зикр намудааст: «Ба мақолаҳои сиёсатшиносонаи ӯ (С.Айнӣ – Б.А.)

набояд кам нигарист. Аз ин мақолаҳо салиқаи сиёсатшиносӣ ва нақди сиёсӣ равшан ҳувайдост»¹.

Аксарияти муҳаққиқони соҳа «Шуълаи инқилоб»-ро аз як ҷониб инъикосгари равандҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва аз ҷониби дигар, майдони таҷрибаомӯзии адибону публитсистон ва заминагузори услуби нави нигориш дар матбуоти тоҷик медонанд. Дар шароити душвори сиёсӣ, таъсиси нашрияти тоҷикӣ, ки мустақиман масъалаҳои миллӣ, забонӣ ва таърихро матраҳ менамуд, баёнгари мавқеи қавии миллии ҷаҳолони фарҳангӣ ва адабии он замон мебошад.

«Ҷойгоҳи бахши «Адабиёт» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» номи фасли панҷуми боби сеюм мебошад. Фасли мазкур ба таҳлили гӯшаи «Адабиёт»-и рӯзномаи «Овози тоҷик» бахшида шуда, нақши он дар таҳаввули равандҳои адабии солҳои 1920-ум баррасӣ мегардад. Дар нашрия ба шеърӣ иҷтимоӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир гардида, он ҳамчун василаи ифодаи ғояҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ истифода мешуд.

Дар ин замина ашъори шоирони машҳур, баҳусус, Абулқосим Лоҳутӣ мавқеи хоса доштанд. Дар посух ба осори ӯ назираҳои шоирони дигар ба нашр расида, муҳити адабии рӯзномаро ҷаҳол ва пурмуҳтаво гардониданд. Шеърҳои Лоҳутӣ бо мавзӯҳои ватандӯстона, инқилобӣ ва иҷтимоӣ фарқ мекунанд, ки аз ҷумлаи онҳо метавон «Калимаи шаҳодати ранҷбарӣ», «Муҳимтарин фасли таърихии фирқаи Эрон», «Адабиёти синфӣ», «Чамани сӯхта», «Эй деҳотӣ!», «Ҳеч нагуфт», «Бе вучуди мо», «Дигар ҳеҷ!», «Гар бихоҳӣ, метавонӣ» ва ғайраро ном бурд.

Таҳлилгарон, аз ҷумла, А.Азимов, мавқеи асосии назми ин давраро дар тавсифи Инқилоби Октябр, дастовардҳои Ҳукумати Шурой, озодии занон, рушди мактабу маориф, тарбияи инсонӣ нав, ифтихори миллӣ ва танқиди

¹ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илмӣ докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – С. 147.

ниҳодҳои суннатӣ мебинанд¹. Мазмун ва мундариҷаи мазкур дар осори Тамҳид, Т.Зехнӣ, Ноил, Ҷӯшон, Асадуллоҳ Кошонӣ, Пинадӯз, Фахриддини Рочӣ ва дигарон низ ифода ёфтаанд.

Гӯшаи «Адабиёт»-и «Овози тоҷик» дар тарғиби дониш, равшангарӣ ва бедории иҷтимоӣ, ташаккули афкори нави адабӣ ва сиёсӣ, ташвиқи ғояҳои навгароӣ ва ҷалби хонандагон ба мутолиаи осори навин нақши муҳим бозидааст.

Фасли шашуми боби сеюм – **«Саҳифаи адабии рӯзномаи «Бедории тоҷик»: вежагиҳои бадеӣ ва ғоявӣ»** унвон дорад. Фасли мазкур ба таҳлили матолиби бадеии рӯзномаи расмӣ нахустини Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон – «Бедории тоҷик» ихтисос ёфтааст. Рӯзномаи мазкур ба муносибати яксолагии таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон нашр гардида, минбаъд ҳамчун нашрияи расмӣ Ҳукумати кишвар фаъолият кардааст. Бо вучуди аҳаммияти баланди таърихӣ ва фарҳангии он, шумораҳои солҳои аввали ин рӯзнома дар фонди Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба таври маҳдуд ҳифз гардида, сифати онҳо паст шуда, барои мутолиаашон мушкил эҷод кардааст.

Бо вучуди ин, аз таҳлили шумораҳои мавҷуда хулоса кардан мумкин аст, ки забони рӯзнома дар солҳои аввал заъиф ва оммафаҳм набудааст. Яке аз матолиби муҳим, ки дар шумораҳои аввалини «Бедории тоҷик» ба нашр расидааст, мақолаи «Барои муассиси адабиётмон ҷашн лозим аст» мебошад, ки муаллифи он Ҳамид Бақозода буда, дар он пешниҳодоти ӯ оид ба таҷлили Рӯзи Рӯдакӣ матраҳ шудааст.

Дар посух ба ин пешниҳод, дар шумораи аввали нашрияи «Дониш ва омӯзгор», ки 5 марти соли 1926 чоп шудааст, мақолае таҳти унвони «Рӯзи Рӯдакӣ» ба таърифи расидааст, ки дар он аз ҷониби Назорати маорифи ҷумҳурӣ таъйин гардидани таҷлили солони содрӯзи Рӯдакӣ зикр шудааст².

Рӯзномаи «Бедории тоҷик» дорои гӯшаи махсуси «Адабиёт» буда, ки дар он осори адибони маъруф, аз ҷумла, А. Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Мунзим ва

¹ Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А.Азимов. – Душанбе: Адиб. – 1998. – С. 44.

² Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 76-79.

ҳикояҷаҳои Б. Азизӣ ва дигарон мунташир шудаанд. Бо вучуди он ки сифати баъзе шумораҳои рӯзнома боиси маҳдудияти мутолиа мегардад, аз мундариҷаи дастрасшуда чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки насри бадеӣ ва оҳанги ҳаҷвӣ дар муқоиса бо «Овози тоҷик» дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» бештар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст.

Маврид ба зикр аст, ки рӯзномаи мазкур аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ ба жанри ҳаҷв тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, гӯшаи махсуси ҳаҷвии «Гӯшмол»-ро таъсис додааст. Танқид ва ҳаҷв дар ин рӯзнома ба таври равшан мушоҳида шуда, гарчанде ки забони он дар ибтидо сода ва оммавӣ ба назар мерасид, муҳтавои он дар шаклгирии ҳаҷви тоҷикии даврони Шӯравӣ саҳми муҳим гузоштааст.

Муҳаққиқ М. Муродӣ ба гӯшаҳои ҳаҷвии матбуоти аввали расмии тоҷик баҳои баланд дода, ишора мекунад, ки «гӯшаҳои ҳаҷвии «Овози тоҷик», инчунин «Бедории тоҷик» сабаби таъсиси нахустин маҷаллаи ҳаҷвии шуроии тоҷик гардиданд»¹.

Боби ниҳоии таҳқиқот – **“Матбуоти соҳаи маориф ва нақши он дар ташаккули адабиёти навини тоҷик”** мебошад.

Фасли аввал **“«Дониш ва омӯзгор» ҳамчун минбари ташвиқи адабиёти навин”** ном гирифтааст. Ин фасл ба таҳлили саҳми нашрияи аввалини соҳаи маориф – «Дониш ва омӯзгор» дар рушди адабиёти навини тоҷик ихтисос ёфтааст. Гарчанде «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» ба ҳайси нашрияҳои соҳавӣ фаъолият намудаанд, нақши онҳо дар инъикоси масъалаҳои адабиёт ва забон муҳим арзёбӣ мешавад.

Маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор», ки соли 1926 таъсис ёфтааст, дар тӯли муддати кӯтоҳ ҳамагӣ се шумора нашр гардида², дар шиносномаи худ ҳамчун маҷаллаи адабӣ қайд шудааст. Ин нашрия гӯшаи махсуси «Адабиёт» дошт, ки дар он осори адабии адибони муосир ва тарҷумаҳои осори адибони хориҷӣ мунташир мешуданд.

¹ Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – С. 28.

² Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 278.

Дар шумораи нахустини маҷалла шеъри Виктор Гюго «Сангари хунин», ки ба ҳодисаи Коммунаи Париж бахшида шуда, дар тарҷумаи устод Абулқосим Лоҳутӣ ба нашр расидааст, ҷой гирифтааст. Ин шеъри Гюго намунаи шеъри озод маҳсуб мешавад. Ҳамчунин, дар ин шумора китъаи машҳури Садриддин Айнӣ «Ахгари инқилоб» нашр гардидааст. Дар ин китъа масали халқии «Ҳас каму ҷаҳон пок!» бо тақия ба воқеияти замон ба таври бадеӣ истифода шудааст. Санади таълифи шеър низ дар зери матн оварда шудааст: «Дар моҳи оприли соли 1921, Самарқанд», ки аҳаммияти таърихӣ онро нишон медиҳад.

Дар саҳифаҳои дигари «Дониш ва омӯзгор» порчаҳо аз ашъори «Зарра – муаллими Дорулфунуни Шарқ дар Маскав», шеъри Мирсарвар, мақолаи «Таърихи наشري маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» ва дигар матолиби бадеӣ ба таърифи расидаанд.

Яке аз муҳимтарин саҳми маҷалла ҷопи дастури забонӣ «Қавоиди забони форсӣ» мебошад, ки бо ихтисори номи Ғуломризо Қанбарзода «Ғ.Қ.» муаррифӣ шудааст. Ин асар яке аз аввалин дастурҳои забони форсӣ дар матбуоти тоҷик ба ҳисоб меравад. Намунаи нахустини чунин дастурҳо пештар аз ҷониби Мирзо Ҷалол дар «Бухорои шариф» ва сипас, аз тарафи Саидризо Ализода таҳия шуда буданд.

Маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» аз аҳли адаби тоҷик хоҳиш кардааст, ки дар рушди «ниҳоли тозае дар боғи матбуоти тоҷик» саҳм гузоранд. Бо вучуди нақши муҳим, ин наشريя бо сабаби норасоии молиявӣ баъди шумораи сеюм аз ҷоп бозмондааст. Дар шумораи дуюми маҷалла мақолаи муҳимми «Рӯзи Рӯдакӣ» нашр шудааст, ки дар он аз таъини санаи ҳамасолаи таҷлили Рӯзи Рӯдакӣ аз ҷониби Назорати маорифи ҷумҳурӣ хабар дода шудааст. Дар мақола масъалаи зарурати таълим бо забони модарӣ дар шароите, ки дар аксари минтақаҳои тоҷикнишин таҳсил ба забони ўзбекӣ ҷорӣ шуда буд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, ба унвони намуна шеъре аз устод Рӯдакӣ дар ин шумора ҷой дода шудааст.

Саҳми дигари бузурги «Дониш ва омӯзгор» дар он аст, ки бори аввал тарҷумаи асари шарқшиноси рус В.В. Бартолд оид ба таърихи тоҷиконро ба

табъ расонидааст. Ин икдом барои рушди худшиносии таърихӣ ва илмии тоҷикон аҳаммияти бузург доштааст.

Маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» намунаи равшани пайванди матбуот бо маънавиёт ва адабиёт буда, барои пайдоиши нашрияҳои дигари калонтар ва аз ҷиҳати муҳтавои адабӣ комилтар замина гузоштааст.

Фасли дувуми боби чорум: **«Раҳбари дониш» ва равандҳои худшиносии миллӣ.** Ин фасл ба таҳлили саҳми маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар ташаккули худшиносии миллии тоҷикон бахшида шудааст. Инъикоси мавзуи худшиносӣ тавассути осори бадеӣ ва мақолаҳои таҳлилӣ дар ин нашрия ба шаклгирии ҷаҳонбинии миллӣ таъсири амиқ расонидааст. Маводи таҳқиқ нишон медиҳад, ки маҳз мақолаҳои муҳими «Раҳбари дониш» ва нашрияҳои дигари ин давра дар масъалаи худшиносии миллӣ ва ҳифзи ҳуқуқи тоҷикон нақши муассир доштаанд. Ин матолиб сабаб гаштанд, ки масъалаи тақсимои миллӣ ва ташкили Ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон дар соли 1929 дубора мавриди баррасӣ қарор гирад. Дар ин бора як қатор мақолаҳои таҳлилӣ нашр шудаанд, ки аҳаммияти таърихӣ доранд, аз ҷумла,: Абдуқодир Муҳиддинов – «Мардуми шаҳр ва атрофи Бухоро тоҷиканд ё ўзбак?»; Аббос Алиев – «Масъалаи миллӣ дар Бухоро ва атрофи он»; Муминхӯча – «Боз дар хусуси масъалаи миллатчигӣ».

Мақолаҳои мазкур, ки бори аввал дар «Раҳбари дониш» нашр шудаанд, минбаъд ба забонҳои гуногун тарҷума ва борҳо бознашр гардидаанд. Саҳми «Раҳбари дониш» дар бедории худшиносии миллии тоҷикон бузург буда, он ҳамчун минбари муҳими фикрӣ дар ташаккули адабиёти навини миллӣ ва матбуоти тоҷик нақши муҳим бозид.

Фасли сеюми боби чорум, ки бо унвони **“Хусусиятҳои жанрӣ ва забони осори бадеӣ”** номгузорӣ шудааст, ба масъалаи алоқамандӣ ва таъсири мутақобили матбуот ва адабиёт бахшида шудааст. Дар ин фасл маълумоти муфассал оид ба нақши маҷаллаи мазкур дар ташаккули фазои адабӣ ва маънавӣ пешниҳод мегардад.

Маҷаллаи мазкур, ки шумораи аввалини он бо номи "Дониш-биниш" нашр шудааст, дар инъикоси масъалаҳои марбут ба адабиёт ва маънавиёт саҳми назаррас доштааст. Бисёр муҳаққиқон "Раҳбари дониш"-ро оғози ташаккули маҷаллаи адабии муосири тоҷик арзёбӣ намудаанд. Аз ҷумла, Раҳим Ҳошим дар бораи зарурати ташкили минбари муттаҳидкунандаи адибони давраи нави тоҷик чунин изҳор доштааст: «Органе лозим буд, ки ҷавонро ба атрофи худ ҷамъ карда, ба пешрафти адабии онҳо роҳ нишон диҳад, онҳоро тарбия намояд. Ин ролюро, ба назари ман, дар таърихи адабиёти советии тоҷик (дар он марҳила) якумин журнали адабию педагогии тоҷик «Раҳбари дониш» бозӣ кардааст».¹ Бо назардошти ин, имрӯз низ "Раҳбари дониш" аз ҷониби муҳаққиқон ҳамчун аввалин нашрияи адабӣ пазируфта мешавад.

Маҷаллаи мазкур дорои гӯшаи "Адабиёт" буд, ки баъдтар бо номи "Қисми адабӣ" ва "Китобиёт" таҳти шубҳаҳои алоҳида инкишоф ёфт. Дар ин нашрия намунаҳои зиёде аз жанрҳои гуногуни адабӣ ҷой дода шуда буданд. Муҳимияти "Раҳбари дониш" дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал аксари жанрҳои адабӣ бо номҳои мушаххасашон дар он зикр гардидаанд. Қисми адабӣ, ки таҳти роҳбарии муҳаррир Собит Манофзода буд, аввалин маротиба намунаҳои насру назмро дар бар гирифта, сипас мақолаи ӯ бо номи "Инқилоби адабӣ" нашр гардид, ки яке аз намунаҳои аввалини нақди адабӣ маҳсуб меёбад. Дар ин мақола, ҳикояи "Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро"-и Ҷ. Иқромӣ ва шеърҳои Суҳайли Ҷавҳаризода "Гулшани афрӯхта" мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Таъсири мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар "Раҳбари дониш" аз он бармалост, ки ин маҷалла бори аввал намунаҳои беҳтарини адабиёро дар саҳифаҳои худ нашр намуда, барои арзёбии онҳо муҳити нақди адабиёро фароҳам овард. Ин раванд ба рушди адабиёти тоҷик дар замони муосир таъсири назаррас расонидааст.

¹ Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо / Р.Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 124.

Фасли чоруми боби чорум – «**Тағйироти ҳикоя дар пайванди повести «Одина»-и Айнӣ**» дар бораи пайдоиш, ташаккули яке аз жанрҳои асосии насри бадеӣ – ҳикоя, маълумот медиҳад.

Маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар ташаккули насри бадеии тоҷик нақши муҳим дошта, ба рушди жанри ҳикоя дар адабиёти навини тоҷик мусоидат намуд. Осори насрии ин маҷалла бо хусусиятҳои воқеънигорӣ ва инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад. Ин нашрия, ҳамзамон, ба тарҷумаи осори адибони маъруфи ҷаҳонӣ тавачҷуҳ намуда, асарҳои бадеии онҳоро барои хонандагони тоҷик пешниҳод мекард. Маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҳикояҳои устод Садриддин Айниро низ ба нашр расонидааст. Аз ҷумла, ҳикояи калонҳаҷми «Аҳмади девбанд» дар чанд шумора ба таъб расида, инчунин, ҳикояи нисбатан камшинохтаи устод бо номи «Моҳрӯ» дар шумораи ҳафтуми соли 1929 чоп шудааст. Осори насрии нашрия аз ҷиҳати шакли мазмун таҳти таъсири аввалин қиссаи адабиёти навини тоҷик – «Одина»-и устод Айнӣ қарор гирифтааст.

Камол Айнӣ таъсири «Одина»-ро ба адибони ҷавони он давра, аз ҷумла, Ҷалол Иқромӣ, Абдусалом Дехотӣ ва Пайрав Сулаймонӣ, таъкид намуда, қайд кардааст, ки онҳо «чӣ аз ҷиҳати мавзӯ ва чӣ аз ҷиҳати шакли бадеӣ ба он пайравӣ карда, дар асоси мушоҳидаҳои ҳаёт, таҷрибаи шахсии худ аввалин ҳикояҳои худро офариданд».¹ Дар байни осори насрии маҷалла, ки ба жанри ҳикоя тааллуқ доранд, метавон «Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро», «Ширин», «Раҳматулло-эшон», «Як ҳавзаи пурхун»-и Ҷалол Иқромӣ, «Фақиразан ва клуби занон», «Ятима»-и Б.Иқромӣ, «Гуландом»-и Пайрав Сулаймонӣ, «Ҳамидаи сиёҳбахт» ва «Доғи фарзандӣ»-и Ҳабибулло Пирмуҳаммадзода (А.Дехотӣ), «Латофат оё фиреб хӯрд?»-и Собит Манофзодаро номбар намуд.

Аз охири соли 1929, бахусус дар бахшҳои лотинии маҷалла, чанд ҳикоя ва навиштаҳои насрӣ ба таъб расидаанд, ки аз ҷиҳати сабқу забон суст буда, дар муқоиса бо дигар намунаҳои насрии давр камарзиш шумурда мешаванд. Н.Маъсумӣ зикр кардааст, ки «Одина» барои нависандагони тоҷик дар роҳи

¹ Айнӣ, К. Мактаби адабии устод Садриддин Айнӣ / К.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон. – 2010. – С. 91-92.

омӯхтани забони ҳозираи адабии тоҷик сармашқ гардид».¹ Ба ҳамин монанд, Сотим Улуғзода низ аз таҷрибаи худ ёдовар шуда, қайд мекунад, ки «Мо бо хондани он («Одина» - Б.А.) тамоми зебоии забони софи адабии насри оммафаҳми тоҷикро ҳис кардем».²

Дар намунаҳои насрии нимаи дувуми солҳои бистум таъсири «Одина» возеҳ ба назар мерасад. Фарқи муҳими ҳикояҳои маҷалла аз повести устод Айнӣ дар он ифода меёбад, ки агар қаҳрамонони «Одина» ба орзу ва мақсадҳои худ нарасанд, дар ин ҳикояҳо онҳо ба ҳадафи худ мерасанд, ки ин натиҷаи тақозои идеологии давр буд.

Ҷанбаи дигари муҳими осори насрии маҷалла дар тавозуни тасвиргароӣ ва нақл ифода меёбад. Дар «Одина» тасвир бештар буда, нақл ва баён, бахусус дар қисматҳои публитсистии асар, устувор боқӣ мемонанд. Ин хусусият — нақли публитсистӣ — дар ҳикояҳои дар пайравии «Одина» эҷодшуда бештар ба назар мерасад. Таҷрибаи устод Айнӣ барои эҷоди ҳикоя ба адибони ҷавони тоҷик як мактаб гардид.

Насри бадеии маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҳамчун омили муҳими ташаккули адабиёти навини тоҷик шинохта шуда, дар рушди ҳикоянависиҳои реалистӣ ва тақомули насри бадеӣ нақши назаррас бозид.

Дар фасли панҷуми боби чоруми таҳқиқоти мазкур – **«Аввалин таҷрибаҳои нақди адабӣ: самтҳо ва шеваҳо»** матолиби марбут ба нақди адабии маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба таври муфассал мавриди баррасӣ, шарҳ ва арзёбӣ қарор гирифтаанд. Дар робита ба ин мавзӯ, тайи солҳои охир дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти зиёде анҷом ёфтаанд. Бо вучуди ин, бояд зикр кард, ки яке аз асарҳои бунёдӣ дар ин замина рисолаи доктории Субҳонҷон Аъзамов таҳти унвони «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX» маҳсуб мешавад. Дар ин таҳқиқот, ба ҷуз масъалаҳои умумии афкори адабӣ дар давраи мавриди назар, ҳамчунин мавзуи

¹ Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон. 1959. – С. 38.

²Улуғзода, С. Аз дафтари ёддоштҳои ман / С.Улуғзода // Тоҷикистони сурх. 1935. – №268.

сухансанҷӣ ва нақди адабӣ, сарчашмаҳо ва хусусиятҳои он дар осори гуногуни нақди бадеӣ ва арзёбии асарҳои адабӣ ба таври муфассал таҳлил гардидаанд¹.

Аксари муҳаққиқон ташаккули нақди адабии тоҷикро ба солҳои бистуми асри XX марбут медонанд, ҳарчанд заминаҳои он, аз ҷумла, дар рисолаи зикршудаи С. Аъзамов, ҳанӯз дар охири асри XIX мушаххас шудаанд. Ба қавли М. Шакурӣ, намунаи аввалини жанри адабиётшиносӣ дар солҳои 1925–1926, бо нашри асари устод С. Айнӣ – «Намунаи адабиёти тоҷик» – зухур кард. Дар ин рост, таҳқиқоти Маъруфи Раҷабӣ таҳти унвони «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ»² яке аз манбаъҳои муътамади илмӣ маҳсуб мегардад.

Муҳаққиқон В. Самад ва А. Набавӣ бар онанд, ки нақди адабии мавҷуд дар нашрияҳои «Бухорои шариф», «Оина» ва «Самарқанд» бештар хусусияти бадеӣ дошта, на ба меъёрҳои илмии нақди адабӣ ҷавобгӯ мебошад. Ҳамзамон, набояд фаромӯш кард, ки дар солҳои бистуми асри гузашта аксари мунтақидон ва адабиётшиносон таҳассуси касбӣ надоштанд. Ба қавли М. Раҷабӣ, бисёре аз асарҳои адабиётшиносӣ ва танқидии он давра «аз ҷониби худи нависандагону шоирон эҷод шудаанд»³.

Аз соли 1928 то нимсолаи аввали соли 1929, маҷаллаи «Раҳбари дониш» симои як нашрияи бадеӣ, адабиётшиносӣ ва таълимӣ-тарбиявиро касб карда буд. Бо дарназардошти аҳаммияти мавзӯ, таҳқиқи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ, замина, пайдоиш ва ташаккули он дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ, хусусан дар маҷаллаи «Раҳбари дониш», ҷанбаҳои ҳанӯз таҳқиқнашудаи зиёд дорад. Аз ин рӯ, мавзӯи мазкур метавонад самти ҷудоғонаи таҳқиқоти илмӣ барои муҳаққиқон бошад.

Фасли шашуми боби чоруми таҳқиқот – **«Баҳсҳои алифбо ва забони адабӣ дар матбуоти соҳаи маориф»** ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои забонӣ ва фарҳангии асри гузашта, яъне алифбо ва забони адабии тоҷикӣ, бахшида

¹ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илмӣ докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – 360 с.

² Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикаи адабиёти тоҷикии марҳалаи якуми шуравӣ. Солҳои 1920-1954) / М.Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – С. 10.

³ Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикаи адабиёти тоҷикии марҳалаи якуми шуравӣ. Солҳои 1920-1954) / М.Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – С. 7.

шудааст. Дар ин замина, сахми маҷаллаи «Раҳбари дониш» арзёбӣ гардида, нақши он дар ташаккули баҳсҳои марбут ба ин мавзӯ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Масъалаҳои мазкур бори аввал дар ин маҷаллаи баҳши маориф матраҳ шудаанд. Мавзуи алифбо аз соли 1927 ба мухтавои «Раҳбари дониш» ворид гардид, ки дар ин давра аллакай баҳсҳо, маҷлисҳо ва конфронсҳо оид ба алифбои нави тоҷикӣ оғоз ёфта буданд. Собит Манофзода яке аз муҳаққиқоне буд, ки баҳси мазкурро дар маҷалла идома дод. Дар мақолаи ӯ таҳти унвони «Тоҷикон ва алифбои нав» таъкид шудааст, ки масъалаи иваз кардани алифбо ҳанӯз 50 сол қабл матраҳ гардида буд¹. Маҷалла, ҳамзамон, рӯйхати аъзои ҳайати алифбои тоҷикро низ нашр кардааст.

Баҳс ва мунозираҳо оид ба алифбои нав дар маҷалла авҷ гирифтанд. Чопи мақолаҳои аввалин дар бораи гузариш ба алифбои лотинӣ аз соли 1928 оғоз ёфта, муаллифони онҳо А. Семёнов ва А. Лоҳутӣ буданд. Минбаъд, мақолаҳо ва гузоришҳои зиёде бо ҳамин мавзӯ ба таъб расиданд, ки муаллифони онҳо шахсиятҳои маъруфе чун А. Фитрат, П. Иброҳимов, Санҷар, С. Манофзода, П. Семёнов, Р. М. (Раҳим Ҳошим), М. Иброҳимӣ, Ф. Оғозода ва дигарон буданд. Ҳамчунин, мақолаҳои аз номи идораи маҷалла ва шеъреро аз А. Мунзим низ ба нашр расонидаанд.

Баъди он ки масъалаи алифбои нави тоҷикӣ то ҳаде роҳи ҳалли худро пайдо намуд, дар доираҳои муайяни манфиатдор баҳсҳо дар бораи забони адабии тоҷикӣ матраҳ гардиданд. Дар ин замина низ мақолаҳои зиёде мунташир шуданд. Дар оғоз устод С. Айнӣ аз ин баҳс огоҳ набуд, вале сипас ба он ҳамроҳ гардида, бо иштироки фаъолонаи худ дар ҳалли мусбати масъала ба нафъи тоҷикон сахми арзанда гузошт.

Маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар робита ба масъалаи забони адабии тоҷикӣ мақолаҳои муҳиме, аз ҷумла, «Дар бораи забонҳои кӯҳистонии Тоҷикистон» (Х. Шилд), «Дар гирди забони адабии тоҷикӣ чӣ менависанд?» (Раҳим Мим – Раҳим Ҳошим), «Забони тоҷикӣ» (С. Айнӣ), «Ба забони дарӣ

¹ Манофзода, С. Тоҷикон ва алифбои нав / С.Манофзода // Раҳбари дониш. – 1927. – №2, – С. 3-5.

дурри сухан суфтан мехоҳам» (Б. Азизӣ), «Дар хусуси забони адабии тоҷикӣ» (Айн. Син. – С. Ализода) ва дигар мақолотро ба таъб расонидааст.

Бино ба таъкиди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, «тоҷикон маҳз ба шарофати забони модарӣ, фарҳанги безавол ва андешаи миллии худ тавонистанд, ки аз мушкилтарин озмоишҳои таърих раҳой ёфта, ба ҳастии худ неруву равони тоза бахшанд».¹ Дар ин раванд, маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар яке аз давраҳои сарнавиштсози миллат бо баррасии масъалаҳои алифбо ва забони адабӣ саҳми назаррас гузоштааст.

ХУЛОСА

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои асосии таҳқиқро метавон дар бандҳои зерин хулоса намуд:

1. Адабиёт ва матбуот ҳамчун зухуроти эҷодӣ ба соҳаи маънавиёт мансубанд, аммо аз лиҳози ҳадаф, вазифа ва хусусияти таъсиррасонӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Ҳадаф ва вазифаи матбуот бештар ба ҷанбаҳои зоҳирӣ равона шуда, асосан ба расонидани ахбори воқеӣ дар давраҳои муайяни таърихӣ ва қонеъ гардонидани ниёзи инсон ба иттилооти навин тамаркуз мекунад. Баръакс, адабиёт бо паҳноии маънавии худ ба ботини инсон таъсир расонида, дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва эҳсосоти маънавии хонанда нақши муассир мебозад. Матбуоти тоҷик, ки дар ибтидои асри XX шакл гирифт, дар паҳн кардани иттилооти адабӣ ҳамчун василаи муҳим хидмат намуда, ҳамзамон, имкони таъсиррасонии мутақобилаи адабиёт ва матбуотро фароҳам овард.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар давраи мавриди омӯзиш, яъне ибтидои асри XX, матбуот дар ҷомеа нақши пешбаранда пайдо карда, кишрҳои огоҳ ва таҳсилкарда ба он ниёзи бештар эҳсос мекарданд. Ин ҳолатро метавон натиҷаи омилҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ донист, ки дар оғози асри XX матбуотро водор сохтанд, то барои иҷрои вазифаҳои худ аз имкониятҳои адабиёт истифода барад. Аз ин рӯ, рӯзномаи «Бухорои шариф», маҷаллаҳои «Оина»,

¹ Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ ба муносибати 17-умин солгарди Истиклолияти давлатии Тоҷикистон (8 сентябри соли 2008) // Рушди маориф – асоси таҳкими аркони давлат. Маҷмуаи баромаду суханронихо. Душанбе. – 2009. – С. 252-266.

«Шуълаи инқилоб» ва «Раҳбари дониш» бахши муҳими муҳтавои худро ба масоили адабӣ ихтисос дода, тақрибан сеяки матолиби нашрии худро ба ин самт равона карданд. Ҳатто, мақолаҳои публитсистиини ин нашрияҳо низ тобиши бадеӣ дошта, дар онҳо усулҳои адабӣ истифода мешуданд [7-М].

2. Муносибати адабиёт ва матбуот, таъсирпазирии мутақобилаи онҳо дар илми адабиётшиносӣ ва таърихи матбуот, инчунин нақши онҳо дар ташаккули соҳаҳои марбута дар давраҳои таърихӣ то кунун аз ҷониби адабиётшиносон ва мутахассисони журналистикаи тоҷик ба таври ҳамаҷониба мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Гарчанде ки ташаккули адабиёти навин ва матбуоти аввалини тоҷик то ҳақде ба таври ҷудоғона мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, муносибати мутақобилаи ин ду соҳа тавачҷуҳи кофӣ нагирифтааст. Бо вучуди он ки адабиёт ва журналистика ҳар ду шакли эҷодии баёни воқеият мебошанд, усул ва ҳадафи тасвири онҳо ба ҳам фарқ мекунад. То ба ҳол муҳаққиқони таърихи журналистикаи тоҷик танҳо масъалаҳои марбут ба соҳаи худро омӯхта, адабиётро ё ба назар нагирифтаанд ё аз дидгоҳи илмии журналистика арзёбӣ кардаанд. Ҳамзамон, адабиётшиносон зимни таҳлили осори бадеӣ хусусиятҳои журналистии маводи нашрияҳоро ба назар нагирифтаанд. Аз ин рӯ, ин таҳқиқот яке аз нахустин тадқиқоти муназзами илмӣ дар соҳаи адабиётшиносӣ ва журналистика мебошад, ки алоқамандии мутақобилаи ин ду соҳаро мавриди омӯзиш қарор додааст. Бо рушди васоити ахбори омма ва афзоиши робитаҳои адабиёти ҷаҳонӣ зарурати омӯзиши таъсирпазирии адабиёт ва матбуот, бахусус нақши матбуоти аввалини тоҷик дар ташаккули адабиёт ва дурнамои ин раванд беш аз пеш эҳсос мегардад [11-М].

3. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар оғози ташаккули матбуоти тоҷик дар ибтидои асри XX, ҳар ду соҳа аз як манбаъ сарчашма гирифтаанд. Матбуот дар паҳн ва тарғиби адабиёти тоҷик дар тӯли зиёда аз сад соли охир нақши назаррас бозидааст. Аз ҷониби дигар, адабиёт низ дар ташаккули матбуот, бахусус дар баёни бадеӣ, услуб, сабк ва рушди жанрҳои нави журналистӣ саҳми назаррас гузоштааст. Бо вучуди он ки матбуоти тоҷик дар ибтидои асри XX таҷрибаи маҳдуд дошт, дар даҳсолаҳои дуҷум ва сеюми ин аср нашрияҳои навтаъсиси

"Бухорои шариф", "Оина", "Шуълаи инқилоб", "Овози тоҷик", "Бедории тоҷик", "Дониш ва омӯзгор" ва "Раҳбари дониш" дар рушди масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, бахусус дар тақомули адабиёт ва забон, саҳми бузург гузоштаанд. Мавриди омӯзиш қарор додани адабиёт ва матбуоти даҳсолаҳои дуум ва сеюми асри XX аз он ҷиҳат муҳим аст, ки маҳз дар ин давра адабиёт ва матбуоти навини тоҷик ташаккул ёфта, таъсирпазирии мутақобилаи онҳо ба таври амиқ таҷассум гардидааст [1-М], [14-М], [18-М], [24-М].

4. Аҳаммияти мавзуи таҳқиқ дар муайянсозии сарчашмаҳо ва роҳҳои ташаккули адабиёти навин, инъикоси адабиёт дар саҳифаҳои матбуоти аввалини тоҷик ва саҳми матбуот дар ташаккули адабиёт таҷассум мегардад. Ин раванд махсусан дар ташаккули мавзӯ, мазмун ва жанрҳои адабӣ, таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот, омӯзиши таҷрибаи якдигар ва пайдоишу ташаккули жанрҳои нави адабӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои даҳсолаҳои аввали асри XX аҳаммияти назаррас пайдо мекунад [2-М], [11-М], [16-М].]

5. Бо мақсади татбиқи ҳадафҳои таҳқиқотӣ, масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор гирифтанд:

– Пеш аз ҳама, муайян гардид, ки дар нашрияҳои аввалини тоҷик, аз ҷумла, «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» (то соли 1929), матолиби бадеӣ дар доираи 20 то 50% муҳтавои нашрияҳоро ташкил додаанд.

– Мазмун ва муҳтавои осори адабии ин нашрияҳо дар давраи то Инқилоби Октябр (соли 1917) асосан ба танвири афкор, ислоҳоти низоми маориф ва рушду нумӯи иқтисодӣ нигаронида шуда буд. Пас аз инқилоб, масъалаҳои сиёсӣ, ғояҳои инқилобӣ ва худшиносии миллӣ, хусусан дар нашрияи «Шуълаи инқилоб», аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо карданд. Баъдтар, аз соли 1924, дар нашрияҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» (то соли 1929), мавзуи маориф, фарҳанг ва инқилоби маданӣ ҳамчун самтҳои муҳими муҳтаво мавқеи пешсафро ишғол намуданд.

– Матбуот дар ташаккули жанрҳо ва шаклҳои нави адабӣ таъсири назаррас гузоштааст. Дар нашрияҳои тоинқилобӣ жанрҳои асосии шеърӣ назм ҷавобия, танзим, ғазал, мусаддас ва шеърӣ мансур буданд. Дар ҳоле ки бо рушди матбуот ва густариши наср, жанрҳои нав ва такмилёфта ба монанди сахнаҷа, намоишнома, ҳаҷвия, мусоҳиба, фелетон, очерк, ҳикоя, тарҷума ва нақди ҳикоя, инчунин репортаж ба вучуд омаданд [3-М], [15-М], [21-М].

6. Аз оғози таъсиси матбуоти тоҷик (соли 1912) то охири даҳсолаҳои бистуми асри ХХ, шакл, мазмун, муҳтаво, забон ва услуби матбуот бо дарназардошти вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии давр чанд маротиба тағйир ёфт. Ин таҳаввулот на танҳо ба рушди матбуот, балки ба ташаккули адабиёти навини тоҷик таъсири амиқ расонд. Нашрияҳо бо интишори матолиби таҳлилӣ, публитсистӣ ва адабӣ муҳити фикрии ҷомеаро тағйир дода, барои тавсеаи андешаи танқидӣ ва таҳлили аҳли адаб мусоидат карданд. Гузариш аз сабки суннатии нигориш ба услуби мутобиқ ба матбуоти навин ба нависандагон ва мунаққидон имкон дод, ки услуби баёни худро инкишоф дода, равандҳои бадеии навро ба вучуд оранд. Дар ин раванд, матбуот ҳамчун омили муҳими интиқоли андешаҳои нав ва рушди худшиносии миллӣ зоҳир гардид [11-М], [16-М], [19-М], [20-М].

7. Матолиби бадеӣ дар матбуоти ибтидоии тоҷик мавқеи намоён дошта, барои нашри онҳо гӯша ва рубрикаҳои махсус ташкил гардида буданд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки аз лиҳози теъдоди нашрияҳо, мавзӯи адабиёт дар матбуоти ибтидоии тоҷик баъд аз маориф ва иқтисод, дар ҷойгоҳи сеюм қарор дошт. Бо вучуди ин, матолиби адабӣ ба матбуот на танҳо ҳамчун унсури фароғатӣ, балки ҳамчун василаи таҳлили масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ ворид мегардид. Ин нашрияҳо ба тарғиби осори адибони муосир ва мероси адабии гузашта сахми назаррас гузошта, заминаи муколамаи адабӣ ва мубоҳисаи илмиро фароҳам оварданд. Аз ин рӯ, нақши матбуот дар густариши адабиёт на танҳо дар интишори асарҳои бадеӣ, балки дар ташаккули мактабҳои фикрӣ ва равандҳои навини эҷодӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад [10-М], [11-М].

8. Баҳсҳо перомуни навоарӣ дар шеъри тоҷикӣ, таҳаввули адабиёти замонӣ ва тағйироти шакливу муҳтавоӣ дар шеъри муосир, ки тавассути ашъор, жанрҳои нав, мақолаҳои танзомезу танқидӣ ва мактубҳои интишоршуда дар «Бухорои шариф» ба миён омаданд, дар ташаккули адабиёти навини тоҷик нақши муҳиме гузоштанд. Ин баҳсҳо, ки дар ибтидои асри XX ҷараён гирифтанд, дар баррасии масъалаҳои зебошиносӣ, рушди шаклу мазмуни шеър ва пайванди он бо воқеияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳми назаррас доштанд. Ҳамчунин, онҳо ба инкишофи танқиди адабӣ, равандҳои жанрии нав ва воридсозии сабкҳои тоза ба адабиёти тоҷик замина гузоштанд. Бо вучуди гузашти замон, мавзӯ ва муҳтавои ин баҳсҳо аҳаммияти худро аз даст надода, ҳанӯз ҳам барои таҳқиқ ва баррасии илмӣ қобили тавачҷуҳ боқӣ мемонанд [1-М], [4-М], [24-М].

9. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки матбуоти Эрон, Афғонистон ва Қазқоз ба матбуот ва адабиёти навини тоҷик дар мавриди истифодаи жанрҳои гуногуни адабӣ, аз ҷумла, ҳаҷву танз, намоишнома ва мусоҳиба, таъсири муайян расонидаанд. Бо вучуди ин, таҷрибаи ба роҳ мондани баҳсҳои адабӣ тавассути шеър як падидаи хоси адабиёти тоҷик маҳсуб мегардад, ки ба таври мустақил аз ҷониби адибон ва маорифпарварони тоҷик шакл гирифтааст. Ин навгонӣ на танҳо ба рушди жанрҳои адабӣ мусоидат кард, балки муҳити адабиро барои мубоҳисаҳои эҷодӣ ва таҳаввули сабкҳои нав омода сохт. Ҳамчунин, дар муқоиса бо кишварҳои ҳамсоя, ҷанбаи публитсистии осори бадеӣ дар матбуот ва адабиёти тоҷик қавитар ба назар мерасад, ки ин далели мутобиқшавии адабиёт ба ниёзҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ мебошад [13-М], [22-М].

10. Агар маҷаллаҳои Эрон асосан ба интишори осори бадеие тамаркуз карда бошанд, ки бештар хусусияти фароғатӣ ва ҳикоявӣ дошта, аз баррасии масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ канораҷӯӣ мекарданд, матбуоти тоҷикӣ дар Осиёи Марказӣ вазифаи интиқоли афкор ва инъикоси воқеиятҳои иҷтимоию сиёсиро ба уҳда гирифта буд. Рӯзномаю маҷаллаҳои тоҷикӣ на танҳо муҳтавои адабиро нашр мекарданд, балки ҳамчун василаи асосии тарғиби афкори

ичтимоӣ, танвири зеҳнҳо ва инкишофи равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хидмат менамуданд. Яке аз сабабҳои кӯтоҳмуддат ғабӯлият кардани ин нашрияҳо (аз як то якуним сол) маҳз дар ҳамин хусусияти ифшоғарона ва интиқодии онҳо буд, ки бо вазъи сиёсӣ ва маҳдудиятҳои замони худ мувоҷеҳ гардиданд. Бо вучуди ин, таъсири онҳо ба рушди фикрии ҷомеа ва ташаккули матбуоти навин бениҳоят назаррас боқӣ монд [1-М], [5-М], [9-М].

11. Силсилаашъори интишорёфта дар «Бухорои шариф» дар ташаккули назарияи нави нақди адабӣ ва рушди адабиёти навини тоҷик нақши муассир гузошт. Ин шеърҳо ҳадафҳои навбатии адабиётро дар раванди худшиносии миллӣ, бедор кардани ҷомеа аз ғафлат ва беҳабарӣ, инчунин таблиғи рисолати нави шоир ва шеър дар шароити таърихии нав таъйин менамуданд. Шоирони ин давра натавонанд дар мазмун, балки дар шаклу сохтори осори адабӣ низ тағйироти муҳим ворид карданд. Дар натиҷа, сабку услуби нав, шеъри озода, шеъри мансур ва методи воқеънигорӣ муосир ба фазои адабии тоҷик ворид гардида, заминаи рушди минбаъдаи адабиётро фароҳам оварданд. Ин таҳаввулот адабиёти тоҷикро аз қолабҳои суннатӣ берун оварда, ба равандҳои ҷадиди эҷодӣ замина гузошт [21-М].

12. Нашрияҳои «Бухорои шариф» ва «Оина» нахустин шеърҳои иҷтимоии тоҷикро интишор намуда, дар ташаккули адабиёти таҳлилӣ ва иҷтимоии давр саҳми назаррас доштанд. Дар навбати худ, нашрияҳои «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик» ва «Бедорӣ тоҷик» бо наشري нахустин шеърҳои инқилобӣ, ки ғояҳои озодахоҳӣ, худшиносии миллӣ ва тағйироти иҷтимоиро инъикос менамуданд, нақши муҳимро дар ташаккули равандҳои нави адабӣ иҷро карданд. Ин шеърҳо фазои афкори ҷамъиятиро дигаргун сохта, ба татбиқи ғояҳои иҷтимоӣ тавассути адабиёт мусоидат намуданд [3-М], [7-М], [8-М].

13. Матбуоти ибтидоии тоҷик, хусусан «Бухорои шариф» ва «Оина», дар ташаккули жанрҳои нави осори бадеӣ нақши муҳим бозид, қолабҳои анъанавии адабиётро тавсеа бахшиданд. Ин нашрияҳо жанрҳои нави чун публицистикаи бадеӣ, шеъри мансур, ҳикояҳои шеъргона, мутойиба, сафарнома, ҳикоя, суҳбат-саҳнача, намоишнома ва ҳаҷвияро ба фазои адабӣ

ворид карданд. Ҳамзамон, онҳо нахустин тарҷумаҳои осори бадеиро ба роҳ монда, хонандагонро бо беҳтарин намунаҳои адабиёти ҷаҳонӣ, бахусус адабиёти рус ва кишварҳои Шарқ, ошно сохтанд. Ҳадафи асосии тарҷумаҳо на танҳо шиносоии хонандагон бо осори адабии хориҷӣ, балки интиқоли ғояҳои нав ва тавсеаи доираи ҷаҳонбинии ҷомеа буд. Дар ин раванд, аслан асарҳои интихоб мешуданд, ки ба ҷаҳонбинӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва маънавии ҷомеаи тоҷик ва тамаддуни шарқӣ мутобиқ буданд [13-М], [23-М].

14. Дарки масъалаҳои сиёсӣ, ватанхоҳӣ ва худшиносии миллии тоҷикон аз ибтидои асри XX оғоз гардида, ин раванд яке аз омилҳои асосии таъсиси нашрияҳои «Бухорои шариф» ва «Оина» гардид. Ин нашрияҳо бо интишори мақолаҳо дар мавзӯи таҳаввулоти сиёсӣ, мушкилоти иҷтимоӣ ва масоили иқтисодӣ дар боло бурдани сатҳи шуури сиёсӣ ва миллии ҷомеа сахми муҳим гузоштанд. Бо тавачҷуҳ ба муҳтавои матолиби интишоршуда, ҳадафи аслии ин баҳсҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ҳимоят аз истеҳсолоти ватанӣ, ташкили бонкҳои қарздиҳӣ, рушди деҳқонӣ, кушодани заминҳои нав ва беҳбуди шабакаҳои обрасонӣ буд. Ин раванд тадриҷан ба ташаккули ҷаҳонбинии миллӣ ва шинохти манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоии тоҷикон мусоидат намуд [15-М], [19-М].

15. Масъалаи забон, забондонӣ ва забони адабии тоҷикӣ, ки баррасии он дар «Бухорои шариф» оғоз гардида буд, дар ташаккули худшиносии миллӣ ва таҳкими ягонагии забонии халқҳои форсизабон нақши муассир бозид. Нашрия тавассути интишори мақолаҳои ватандӯстона ва миллатпарварона забонро ҳамчун ҷузъи муҳими ҳувияти миллӣ ва ваҳдати фарҳангӣ тарғиб мекард. Қоидаҳои нахустини забони форсӣ бори аввал бо ташаббуси Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар ҳамин нашрия таҳия ва нашр гардида, заминаи рушди илми забоншиносии тоҷикро гузошт. Баҳси забон ва забони адабии тоҷикӣ, ки ибтидои он ба соли 1912 рост меояд, минбаъд дар минбарҳо ва маҷлисҳои мухталиф идома ёфта, то ба имрӯз аҳаммияти худро нигоҳ доштааст. Ин раванд собит месозад, ки забон на танҳо як василаи муошират, балки омили ҳувиятсоз ва муттаҳидкунандаи ҷомеа мебошад [5-М], [12-М].

16. Гӯшаи ҳаҷвию танқидии «Тоziёна», ки дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» таъсис ёфта буд, бо интишори матолиби часуруна ва таҳлили ошкорои масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва байналмилалӣ ба яке аз рукнҳои муҳими матбуоти танқидӣ табдил ёфт. Дар ин гӯша масъалаҳо бо далел ва бурҳонҳои возеҳ ба миён гузошта шуда, тавассути шеваҳои мухталифи танқидӣ ва ҳаҷвӣ мушкилоти ҷомеа мавриди баррасӣ қарор мегирифтанд. Барои рушди ин шоҳаи матбуоти тоҷик аз сарчашмаҳои адабиёти классикии тоҷик, адабиёти шифоҳӣ ва матбуоти пешрафтаи ҳамондавраи кишварҳои Шарқ истифодаи самаранок сурат гирифт. Минбаъд, нашрияҳои дигари тоҷикӣ, аз ҷумла, «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик», низ гӯшаҳои махсуси ҳаҷвӣ таъсис доданд, ки дар онҳо танқиди иҷтимоӣ ва сиёсӣ бо истифода аз забони бадеӣ ва лафзи хуччатнок инъикос мешуд. Маҳз матбуоти ибтидоии тоҷик дар ташаккули ҳама жанрҳои адабиёти муосири тоҷик, аз ҷумла, ҳаҷв, нақши аввалиндараҷа бозид ва заминаи густариши минбаъдаи онро фароҳам овард [1-М].

17. Нахустин намунаи инқилобнома дар адабиёти навини тоҷик шеъри «Марши ҳуррият»-и устод Садриддин Айнӣ мебошад. Ашъори инқилобӣ дар ин давра бо хусусиятҳои мурочиат, шиор, даъват ва хитоба фарқ мекарданд, ки онҳо дар ташаккули услуби бадеии ин жанр нақши калидӣ бозиданд. Дар ин гуна осор, тасвирҳои бадеӣ бо воқеънигорӣ омезиш ёфта, ба осор қувваи баланди таъсирбахшӣ ва мутантанӣ мебахшиданд. Жанри репортажи бадеӣ, ки баъдан дар матбуот ва адабиёти тоҷик ривож ёфт, низ бо таъсири ин навгонӣ ташаккул ёфта, оғози он ба сафарномаи устод Айнӣ ба Бухоро марбут аст. Асари ӯ «Анҷоми кори як шайхи ҳиллагар (дар Бухорои сурх)», бо вучуди норасоҳои жанриву бадеӣ, яке аз намунаҳои аввалини ҳикоя дар эҷодиёти устод Айнӣ ва адабиёти навини тоҷик ба ҳисоб меравад. Ин навгонӣ адабиёти тоҷикро ба марҳилаи нави инкишоф ворид намуда, асоси эҷоди жанрҳои насрии муосирро ба вучуд овард [6-М], [25-М].

18. Дар шароити сиёсиву иҷтимоии душвор ва таҳти фишори ҳизби ҳукмрон, таъсиси нашрияи тоҷикии «Шуълаи инқилоб» аз ҷониби фарзанди барӯманди миллат Саидризо Ализода як часорати фарҳангӣ ва сиёсӣ маҳсуб

мешавад. Ҳарчанд маҷалла интишоргари ғояҳои ҳизби коммунист ба шумор мерафт, он дар ҳифзи манфиатҳои мардуми заҳматкаш ва ҳуқуқи форсизабонон ба таҳсил ва маориф хидмати назаррас анҷом дод. Муҳимияти дигари ин нашрия дар он буд, ки агар то ин замон маорифпарварон асосан ба масъалаҳои ислоҳи низоми маориф ва фарҳанг тамаркуз мекарданд, «Шуълаи инқилоб» аввалин нашрияе буд, ки тавассути осори устод Айнӣ ба масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, ҳатто муносиботи байналмилалӣ рӯ овард [5-М], [16-М].

19. Як баҳши муҳими матолибе, ки дар рӯзномаи «Овози тоҷик» нашр мегардид, ба масъалаи тақсимои миллӣ ва риояи ҳуқуқҳои тоҷикон равона шуда буд. Дар ин нашрия, тавассути матолиби таҳлилӣ ва публицистикаи бадеӣ, масъалаҳои ҳассос, аз қабилӣ миллат, забон, маориф ва китобҳои дарсии тоҷикӣ мавриди баррасии амиқ қарор мегирифтанд. Матнҳо бо таъҷиб ба далел ва рақамҳои воқеӣ таҳия шуда, ба таври муассир ва далелнок оид ба аҳамияти ҳифзи ҳуқуқҳои забонӣ ва фарҳангии тоҷикон баҳс мекарданд. Маводи интишоршуда дар ин нашрия, сарфи назар аз гузашти вақт, то имрӯз арзиши илмӣ ва таърихӣ худро гум накарда, барои таҳқиқи равандҳои ташаккули худшиносии миллӣ ва сиёсати забонии Тоҷикистон манбаи муҳими иттилоотӣ боқӣ мемонанд [12-М], [19-М].

20. Дар давраи солҳои 1924 то 1929 дар баъзе нашрияҳои тоҷикӣ, аз ҷумла, «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик», забон, сабк ва услуб дар муқоиса бо нашрияҳои қаблӣ таназзул ёфта, ба забони омма наздик гардид. Ин тағйирот натиҷаи сиёсати забонии давр буд, ки таҳти таъсири идеологияи ҳукмрон забони адабиро ба забони гуфтугӯии омма наздик карданро ҳадаф қарор дода буд. Дар натиҷа, дар нашрияҳо аз истифодаи шаклҳои классикии забони адабӣ парҳез карда, ҷузъиёти услубии нутқи омма бештар мавриди қарор гирифт [5-М], [6-М], [9-М].

21. «Раҳбари дониш» аввалин нашрияест, ки дар шиносномаи расмӣ он ҳамчун «маҷаллаи илмӣ ва адабӣ» қайд гардидааст. Бо дарназардошти ин мақом, маҷалла ба таври густурда масъалаҳои марбут ба адабиёт, шеър, наср ва нақди адабиро инъикос намудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар мазмуну муҳтавои «Раҳбари дониш» равшан таҷассум ёфтааст. Нашрия бори аввал намунаҳои муҳими осори адабиро дар саҳифаҳои худ интишор намуда, баҳсу арзёбии танқидии онҳоро ба роҳ мондааст. Ҳамзамон, матолиби адабии нашршуда ба рушди жанрҳои нави журналистӣ, аз ҷумла, репортаж, очерк, хабар ва хулосаи ахбори соҳаи матбуот мусоидат кардаанд. Аз лиҳози фарогирии маводи адабӣ, «Раҳбари дониш» баъзан ҳамчун аввалин нашрияи махсуси адабӣ арзёбӣ мегардад. Бо вучуди ин, таҳлили ҳадаф ва вазифаҳои маҷалла нишон медиҳад, ки он пеш аз ҳама як нашрияи соҳавии бахши маориф буда, дар баробари ин, инъикоси равандҳои адабӣ ва таҳқиқоти илмии марбут ба адабиётро низ ба зимма доштааст [2-М], [26-М].

22. Дар ташаккули шеъри навини тоҷик дар оғози асри XX таъсири афкори ҷадидӣ ва маорифпарварӣ ба таври равшан мушоҳида мешавад. Азбаски мақоми шеър ва шоирӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳамеша авлавият дошта, таъсири он нисбат ба дигар шеваҳои эҷодӣ бештар будааст, ҷадидон аз ин имконият барои интишори афкор ва ғояҳои худ истифода намуданд. Муаллифони чунин ашъор, ки аксаран ҷонибдори ҷараёни маорифпарварӣ ва баъзеи онҳо аз ҷумлаи ҷадидон маҳсуб мешуданд, роҳи дигаргунсозиро асосан дар иваз намудани низоми таълим ва омӯзиши дониш медонистанд ва дар маҷмӯъ, роҳи осоиштаи ислоҳотро тарғиб мекарданд. Шеъри ҷадид ҳамчун абзори бедорсозии афкори ҷамъиятӣ ба рушди худшиносии миллӣ ва таҳкими мафкураи маорифпарварӣ мусоидат намуд [11-М], [21-М].

23. Яке аз навоариҳои ва вежагиҳои матбуот ва адабиёти оғози асри XX дар он зоҳир мегардад, ки бо таъсиси адабиёти шаклан ва мазмунан нав, замина барои ташаккули соҳаҳои нави нақди адабӣ ва адабиётшиносии расмӣ фароҳам омад. Дар ин марҳила, бори аввал дар таърихи адабиёти тоҷик истилоҳоти илмии «Қисми танқидӣ» ва «Таҳқиқоти адабӣ» ба миён омаданд. Вобаста ба ин, мунаққидон дар таҳлили адабӣ истилоҳоти навро ворид намуда, ки то имрӯз дар доираи илмӣ мавриди истифода қарор доранд. Ин раванд на танҳо ба рушди

нақди адабӣ, балки ба мукамал гардидани забони илмӣ ва таҳлилӣ дар муҳити адабӣ мусоидат намуд [10-М], [20-М].

24. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар матбуоти ибтидоии тоҷик ба таври равшан мушоҳида гардида, ин раванд дар сатҳи жанр, шакл ва мазмун ба ҳамдигар таъсири амиқ гузоштааст. Нашри осори бадеӣ дар матбуот, аз як тараф, ва мусоидати адабиёт ба ташаккули жанрҳои нави журналистӣ, аз тарафи дигар, далели равшани ин ҳамкориҳои эҷодист. Дар натиҷа, матбуот ба василаи интиқоли афкор ва равандҳои нави адабӣ табдил ёфта, адабиёт бо таъҷиб ба имконоти матбуот доираи паҳншавии худро тавсеа бахшид [24-М].

25. Хулоса, мавзӯи «Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX», ки ба таҳлили равобити мутақобили матбуот ва адабиёти навини тоҷик дар марҳилаи ибтидоии ташаккули онҳо бахшида шудааст, дар шароити кунунии ҷаҳонишавии афкор барои таҳкими худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ аҳаммияти назаррас дорад. Аксари нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ вазифаи нашрияи соҳавии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии ҷомеаро ба уҳда дошта, дар баробари ин, ба тарғиб ва ташаккули адабиёти навини тоҷик саҳми арзанда гузоштанд. Бо чунин хусусияти худ, ин нашрияҳо таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиётро ба таври муассир амалӣ намуданд, ки ин раванд дар матбуоти аввалини тоҷик ба таври равшан мушоҳида мегардад [7-М].

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶКИҚ

Таҳлили мавзӯи «Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX» нишон медиҳад, ки сарфи назар аз мавҷудияти иттилооти пароканда дар баъзе тадқиқоти қаблӣ, то ҳол таҳқиқоти ҳамҷонибаи илмӣ доир ба равобити мутақобилаи ин ду соҳаи эҷодӣ дар давраҳои муайян анҷом наёфтааст. Бо дарназардошти ин ҳолат, таҳқиқоти мазкур даҳсолаҳои

дум ва сеюми асри XX-ро ҳамчун марҳилаи калидии ташаккули равандҳои таъсирпазирии адабиёт ва матбуот мавриди баррасӣ қарор дод, зеро маҳз дар ҳамин давра (аз соли 1912) матбуоти тоҷик арзи вучуд намуда, адабиётро ҳамчун абзори инъикоси масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ истифода кардааст.

Бо дарназардошти он, ки таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт як раванди динамикӣ ва пайваста мебошад, омӯзиши минбаъдаи ин масъала метавонад ба таҳқиқи васеътари равандҳои шаклгирии худшиносии миллӣ, ташаккули забони адабӣ ва таҳаввули афкори ҷамъиятӣ мусоидат намояд. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур барои муҳаққиқони оянда дар таҳқиқи робитаи матбуот ва адабиёт ҳамчун заминаи методологӣ ва манбаи иттилоотии илмӣ хизмат хоҳанд кард.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот барои истифодаи амалии он тавсияҳои зерин пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд барои такмили барномаҳои таълимии донишгоҳӣ дар фанҳои журналистика ва адабиётшиносӣ истифода шаванд. Бо дарназардошти таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот, такмили барномаҳои таълимӣ дар самти таърихи матбуоти тоҷик ва равобити он бо адабиёт зарур аст. Ин метавонад ба омӯзиши беҳтари ин ду соҳа дар факултаҳои филология ва рӯзноманигорӣ мусоидат намояд.
2. Омӯзиши робитаи адабиёт ва матбуот метавонад дар таҳияи фарҳангномаҳои адабӣ ва луғатҳои соҳавӣ муҳим бошад. Дар матнҳои ибтидоии матбуоти тоҷик калимаҳо ва истилоҳоти нав шакл гирифтаанд, ки таҳқиқи онҳо барои таҳияи фарҳангномаҳои муфид мусоидат мекунад. Омӯзиши онҳо ба рушди луғатнигорӣ ва тартиби луғатҳои дучонибаи тоҷикӣ кӯмак мерасонад.
3. Дастовардҳои таҳқиқот барои мутахассисони соҳаи тарҷумонӣ, рӯзноманигорӣ ва таҳлилгарони фарҳангӣ ҳамчун заминаи илмӣ хизмат мекунанд. Бо назардошти он ки адабиёт ва матбуот ҳамеша ба якдигар

таъсир расонидаанд, натиҷаҳои таҳқиқ барои баррасии тарзи инъикоси адабиёт дар матбуот ва баръакс, муфид хоҳад буд. Ин махсусан барои тарҷумонҳо ва таҳлилгарони забону услуб муҳим аст, то онҳо шеваҳои дурусти интиқоли матнҳои таърихӣ ва журналистиро истифода намоянд.

4. Натиҷаҳои таҳқиқот барои омӯзиши минбаъдаи таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёт дар давраҳои гуногун заминаи устувор фароҳам меоранд. Ин таҳқиқот метавонад ба пажӯҳишҳои минбаъда дар самти робитаҳои адабиёт ва матбуот дар дигар давраҳои таърихӣ, бахусус асри XXI, роҳ кушояд. Омӯзиши давраҳои гуногуни таъсиргузорию ин ду соҳа метавонад барои таҳлили рушди фарҳангии ҷомеаи тоҷик муҳим бошад.
5. Матбуот ва адабиёт метавонанд ҳамчун воситаи муассири бедории худшиносии миллӣ дар муҳити таълимӣ ва илмӣ мавриди омӯзиш қарор гиранд. Дар оғози асри XX матбуот ва адабиёт барои бедории худшиносии миллӣ нақши муҳим бозиданд, ки омӯзиши он дар дарсҳои таърих ва адабиёт манфиатовар аст. Омӯзиши нақши матбуот дар эҳёи ҳувияти миллӣ метавонад дар рушди ҷаҳонбинии насли ҷавон нақши калидӣ дошта бошад.
6. Омӯзиши робитаи адабиёт ва матбуот барои таҳкими равишҳои нави таълим дар соҳаи забон ва адабиёт муфид хоҳад буд. Бо таҳлил ва муқоисаи матнҳои рӯзноманигорӣ ва адабӣ усулҳои муносири омӯзиши адабиёт ва забон муайян карда мешаванд. Ин метавонад ба такмили методологияи таълимии фанҳои филология мусоидат намояд.
7. Маводи таҳқиқот метавонад дар таҳияи мақолаҳо ва барномаҳои телевизионӣ ва радиояӣ оид ба нақши матбуот ва адабиёт дар рушди ҷомеа истифода шавад. Баррасии робитаи адабиёт ва матбуот дар барномаҳои оммавӣ метавонад ба фаҳмиши амиқи рушди фарҳангӣ мусоидат намояд. Бо пешниҳоди маводи таҳқиқот дар ВАО, мардум метавонанд дар бораи таърихи матбуоти тоҷик ва робитаи он бо адабиёт бештар огоҳӣ пайдо кунанд.

8. Мушкилоти забонӣ ва услубии осори бадеӣ дар нашрияҳои ибтидоии тоҷик метавонанд барои таҳқиқоти оянда дар соҳаи лексикология ва услубшиносӣ истифода шаванд. Таҳлили забон ва услуби матнҳои ибтидоии матбуоти тоҷик метавонад барои омӯзиши таҳаввулоти забони адабӣ ва равандҳои тағйирёбии он муҳим бошад. Ин пажӯҳишҳо метавонанд дар таҳияи қоидаҳои услубии муосир кӯмак расонанд.
9. Таҳқиқоти мазкур барои таҳияи барномаҳои махсус оид ба омӯзиши таърихи матбуоти тоҷик дар асри XX дар мактабҳо ва донишгоҳҳо хидмат хоҳад кард. Дар заминаи натиҷаҳои таҳқиқ метавон барномаҳои нави таълимӣ дар мактабҳои олии ва муассисаҳои таълимӣ таҳия намуд. Ин метавонад ба омӯзиши амиқтар ва мукаммалтар шудани таърихи матбуот ва адабиёт дар Тоҷикистон мусоидат кунад.
10. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд барои ташкили маҳфилҳо ва семинарҳои илмӣ оид ба робитаи адабиёт ва матбуот дар Тоҷикистон истифода шаванд. Бо таърифи маводи таҳқиқот, донишгоҳҳо ва марказҳои илмӣ метавонанд семинарҳо ва маҳфилҳои илмиро дар мавзӯи таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот ташкил кунанд. Ин гуна чорабиниҳо ба рушди таҳқиқоти илмӣ ва робитаи бештари мутахассисон дар соҳаи адабиёт ва журналистика кӯмак мерасонад.
11. Маводи таҳқиқ метавонад барои таҳияи китобҳои дарсӣ ва ё дастурҳои ёрирасон дар соҳаи рӯзноманигорӣ ва адабиётшиносӣ истифода шавад. Азбаски матбуот ва адабиёт ду ҷабҳаи муҳим дар таҳкими ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва илмӣ мебошанд, таҳияи китобҳои таълимӣ дар асоси натиҷаҳои ин таҳқиқ хеле муҳим аст. Ин гуна китобҳо метавонанд барои донишҷӯёни факултаҳои филология ва рӯзноманигорӣ ҳамчун манбаи аслии таҳсилот хизмат кунанд.
12. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд барои рушди таҳқиқоти муқоисавӣ дар мавриди робитаи адабиёт ва матбуот дар кишварҳои ҳамсоя истифода шаванд. Бо муқоисаи равандҳои матбуотӣ ва адабӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ метавон таъсири муҳити фарҳангӣ ва сиёсии ин давлатҳоро ба

журналистика ва адабиёт аниқ кард. Ин раванд метавонад дар таҳқиқоти ояндаи мутахассисони тоҷик ва байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Абдурахимов, Б.А. «Шуълаи инқилоб» – поягузори жанри ҳаҷв дар адабиёти навини тоҷик ва матбуот [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2020. – №3 (39). – С. 63-71.

[2-М]. Абдурахимов, Б.А. Хусусиятҳои жанри ҳикоя дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва таъсирпазирии он аз повести устод Айнӣ «Одина» [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2020. – №2 (85). – С. 101-110.

[3-М]. Абдурахимов, Б.А. Намунаи шеъри иҷтимоӣ дар маҷаллаи «Оина» [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №4. – С. 263-271.

[4-М]. Абдурахимов, Б.А. Ду иқдоми начиби рӯзномаи «Бухорои шариф» [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №4 – С. 306-313.

[5-М]. Абдурахимов, Б.А. Саҳми рӯзномаи «Бухорои шариф» дар ташаккули забони адабӣ [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2020. - №4 (012). – С. 217-224.

[6-М]. Абдурахимов, Б.А. Таҳлили намунаи осори устод Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2020. – №3, (011). – С. 252-260.

[7-М]. Абдурахимов, Б.А. Пайванди адабиёти навин ва матбуоти тоҷик [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2020. – №5 (88) – С.79-85.

[8-М]. Абдурахимов, Б.А. Вазифаи рӯҷӯи лирикӣ дар матбуот (дар мисоли маҷаллаи «Оина») [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. – №2 (42). – С.112-119.

[9-М]. Абдурахимов, Б.А. Таҳқиқ ва таҳлили осори адабии рӯзномаи “Бедории тоҷик” [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2021. - №3, (015). – С. 200-207.

[10-М]. Абдурахимов, Б.А. Махсусиятҳои фелетони матбуоти аввалини тоҷик [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. – №6 (95). – С.212-219.

[11-М]. Абдурахимов, Б.А. Иртибот ва таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум [Матн] /Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. – №4 (44). – С.92-101.

[12-М]. Абдурахимов, Б.А. Мавқеи нашрияҳои тоҷикӣ дар баландбардории эътибори байналмилалӣ забон [Матн] /Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Бахши 2. Илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ. – Хоруғ, 2022. – №4 (24). – С.10-19.

[13-М]. Абдурахимов, Б.А. Вижагиҳои тарҷумаи бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷикӣ [Матн] /Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024. – №4 (111). – С. 125-134.

[14-М]. Абдурахимов, Б.А. Шаклгирии анвои тозаи насри бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷик («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шӯълаи инқилоб») [Матн] /Б.А. Абдурахимов., С. Хатлонӣ // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №3 (55). – С.119-128.

[15-М]. Абдурахимов, Б.А. Масъалаҳои маориф дар шеър ва публитсистикаи маҷаллаи «Оина» [Матн] / Б.А. Абдурахимов., С. Хатлонӣ // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2024. – №2. – С.152-161.

[16-М]. Абдурахимов, Б.А. Хусусияти жанрҳои нави бадеӣ дар нашрияҳои солҳои бистум [Матн] /Б.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. - №4 (56). – 218-225.

2. Дар маҷмуа ва нашрияҳои дигар:

[17-М]. Абдурахимов, Б.А. Эътибори байналмилалӣ забон ва нашрияҳои тоҷикӣ / Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Филологияи Шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо”. – Душанбе, 2020. – С. 9-15.

[18-М]. Абдурахимов, Б.А. Баҳрабардории мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум [Матн] /Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Холиқ Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX». – Душанбе, 2021. – С. 312-327.

[19-М]. Абдурахимов, Б.А.Ташаккули забони адабӣ дар нимаи аввали асри XX дар Бухоро [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Густариши равобити адабию фарҳангии Тоҷикистон ва Ўзбекистон: ҳолат ва дурнамо». – Душанбе, 2021. – С. 28-44.

[20-М]. Абдурахимов, Б.А. Нақши матбуот дар инъикоси адабиёти давраи навини тоҷик [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар замони муосир». – Душанбе, 2022. – С. 26-34.

[21-М]. Абдурахимов, Б.А. Навовариҳо дар ашъори рӯзномаи «Бухорои шариф» [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Филологияи шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ. – Душанбе, 2023. – С. 438-448.

[22-М]. Абдурахимов, Б.А. Нақши матбуоти нахустини тоҷикӣ дар шаклгирии услуби тарҷумаи бадеӣ [Матн] / Б.А. Абдурахимов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷумашиносӣ””. – Душанбе, 2024. – С. 16-28.

[23-М]. Абдурахимов, Б.А., Қаҳорзода, М., Маҳкамов, Д. Махсусияти тарҷумаи бадеӣ дар нашрияҳои тоҷикӣ [Матн] / Б.А. Абдурахимов., М.Қаҳорзода., Д.Маҳкамов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Филологияи Шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо”. – Душанбе, 2020. – С. 233-242.

[24-М]. Абдурахимов, Б.А., Маҳкамов, Д., Қаҳорзода, М. Ташаккули жанрҳои нави насри бадеӣ дар матбуоти аввалини тоҷик («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб») [Матн] / Б.А. Абдурахимов., Д.Маҳкамов., М.Қаҳорзода // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Холиқ Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX». – Душанбе, 2021. – С. 420-441.

[25-М]. Абдурахимов, Б.А., Маҳкамов, Д.С. Баррасии шаммае аз асарҳои Садриддин Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» [Матн] / Б.А. Абдурахимов., Д.С.Маҳкамов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Густариши равобити адабию фарҳангии Тоҷикистон ва Ёзбекистон: ҳолат ва дурнамо». – Душанбе, 2021. – С. 45-67.

3. Монография:

[26-М]. Абдурахимов, Б. Афкори сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар адабиёти солҳои бистуми асри XX (Дар асоси маводи нашрияҳои “Овози тоҷик”, “Бедорӣ тоҷик”, “Дониш ва омӯзгор” ва “Раҳбари дониш”) [Матн] / Б. Абдурахимов. – Душанбе: ҶДММ “Абдурахмон – Р”, 2025. – 250 с.

ТАДЖИКСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ СОТИМА УЛУГЗАДЕ

На правах рукописи

УДК 891. 550 + 007

ТКБ 83. 3 Тоҷ + 76. 12

А – 14

АБДУРАХИМОВ БАХТИЁР АБДУРАХИМОВИЧ

**ВЗАИМОВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И
ПРЕССЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени доктора
филологических наук по специальностям: 10.01.01-Таджикская
литература; литературные связи и 10.01.10 – Журналистика**

ДУШАНБЕ - 2025

Диссертация выполнена на кафедре теории и истории литературы факультета филологии и журналистики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде.

Научные консультанты: **Салими Хатлонӣ** – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде;

Абдуллозода Масрур Ахмад – доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-таджикского (Славянского) университета

**Официальные
оппоненты:**

Салими Носирджон Юсуфзода – доктор филологических наук, профессор, академик национальной Академии Таджикистан, член центральной Комиссии по выборам Республики Таджикистан;

Косимзода Солах Салим – доктор филологических наук, начальник управления магистратуры, аспирантуры и докторантуры (PhD) Национальной академии наук Таджикистана;

Хошимзода Бахтиёр Хошим – доктор филологических наук, доцент декан факультета журналистики Таджикского национального университета.

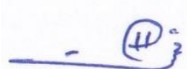
Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айни**

Защита диссертации состоится 12 июня 2025 года в 13:00 на заседании диссертационного совета 6D.KOA-020 при Таджикском национальном университете (адрес: г. Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус №10, зал ученого совета факультета филологии).

С диссертацией можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (проспект Рудаки, 17, Душанбе, 734025) и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «___» _____, 2025.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук

Бобомаллаев И.Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Комплексное изучение и оценка взаимовлияния печати и литературы в начале XX века, являющегося первым этапом формирования новой таджикской печати и литературы, имеет важное научное и практическое значение в современных политических, социальных и культурных условиях. В этот период современная литература и пресса, как два важных культурных явления, внесли значительный вклад в формирование общественного мнения и развитие таджикского общества.

Актуальность различных научных и литературных произведений, публикуемых в печати, их взаимосвязь и влияние на литературу и прессу, их вклад в развитие современного общества Таджикистана отмечены Основателем мира и национального единства – Лидером нации, Президентом страны уважаемым Эмомали Рахмоном в своем выступлении на встрече с интеллигенцией страны в 2008 году накануне праздника Навруз: «Необходимо констатировать, что научное, литературное и философское наследие великих людей нашей нации не является устаревшим произведением прошлого, а может служить сегодня источником решения проблем современного общества»¹.

Эта идея показывает, что научные и литературные произведения в любую эпоху могут способствовать процессу общественного развития и решению его проблем. Изучение «взаимовлияния современной таджикской литературы и печати начала XX века» считается важным научным направлением.

Актуальность данной темы заключается и определяется в выявлении источников и путей формирования новой литературы, отражении литературы на страницах первой таджикской прессы и роли прессы в формировании литературы, особенно в ее содержании, теме и жанрах, взаимодействии между литературой и прессой, обменом опытом, возникновении и формировании новых литературных жанров в газетах и журналах второго и третьего десятилетия XX века и перспективах сотрудничества литературы и прессы.

¹ Раҳмон, Эмомалӣ. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат (19 март соли 2008 / Э. Раҳмон // Омӯзгор. – 2008. – 28 март. №13. – С.1-5.

После Октябрьской революции и установления новой политической системы в Средней Азии пресса стала одним из основных двигателей формирования общественного мнения и национальной идентичности. Издания «Шуълаи инкилоб» (Пламя революции, «Овози таҷик» (Голос таджика), «Бедории тоҷик» (Пробуждение таджика), «Рахбари дониш» (Путеводитель знания) не только способствовали укреплению общественного сознания и развитию национальной идеологии путем публикации всесторонних политических, социальных и культурных материалов, но и стали важной основой для развития новых литературных и языковых форм. Благодаря этим публикациям литература вошла в новую дискурсивную среду и претерпела серьезные изменения и развитие под влиянием идеологического и социального влияния прессы. Этот процесс также сыграл важную роль в формировании языка и литературного стиля, укрепив стиль выражения в литературных и публицистических произведениях. Социальные и культурные изменения, отраженные в прессе, не только повлияли на содержание произведений искусства, но и стали прочной основой для формирования культурной и языковой идентичности нации. Необходимость изучения взаимодействия литературы и прессы обусловлена рядом важных научных и практических аспектов. Во-первых, изучение этих связей позволяет оценить процессы формирования таджикского литературного языка в начале XX века с помощью сравнительно-исторического анализа. Во-вторых, исследования по данной теме способствуют изучению механизмов развития и совершенствования современных творческих процессов, а также влияния прессы на формирование новых литературных жанров. В-третьих, оценка воздействия прессы на литературу во взаимосвязи с политическими и социальными процессами имеет важное значение для более глубокого понимания культурного развития и национальной идентичности в таджикском обществе. В-четвертых, анализ этого сотрудничества может способствовать изучению современных моделей интеграции СМИ и литературы и сыграть важную роль в изучении социальных, политических и идеологических факторов, влияющих на таджикскую

литературу в контексте прессы. Изучение взаимоотношений литературы и прессы в начале XX века важно не только для укрепления теоретических основ филологии и журналистики, но и для более глубокого понимания культурных, социальных и языковых процессов таджикского общества. Этот период, помимо того, что он ознаменовал начало публикации литературных произведений в печати, также считается началом важного этапа в формировании общественного мышления и эволюции национального самосознания. В этот период пресса служила не только средством распространения информации, но и ключевым фактором формирования общественного мнения и продвижения национальных ценностей. Выбор прессы в качестве площадки для публикации литературных произведений способствовал усилению образовательного и критического процессов, сыграл ключевую роль в формировании таджикского литературного языка и эволюции различных стилей выражения. Тесная связь этих двух отраслей создала условия для формирования новых литературных и публицистических жанров, тем самым укрепив культурную среду страны. Таким образом, глубокий анализ этих процессов позволяет не только определить взаимодействие прессы и литературы, но и оценить перспективы этого конструктивного сотрудничества в контексте развития современных информационных и социальных коммуникаций. Таким образом, изучение этих вопросов может способствовать укреплению научных основ развития интеграции направлений филологии и журналистики в Таджикистане.

Изучение первых источников появления таджикской печати и новой литературы может оказать большое политическое, интеллектуальное, научное и практическое влияние на проблему воспитания патриотизма и самосознания граждан в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. В частности, мысли и идеи первых педагогов, выраженные в форме художественных произведений в различных литературных жанрах в печати начала XX века, приобретают все большее значение в сегодняшних условиях идеологической борьбы в мире, «из их борьбы за образование и культурную реформу общества можно извлечь опыт». Развитие средств массовой

информации, взаимосвязь мировой литературы требует изучение и определение перспективы взаимовлияния литературы и прессы. Задача состоит в том, чтобы, с одной стороны, глубоко изучить вклад первой таджикской прессы в освещение литературы и ее формирование, с другой стороны, вклад новой таджикской литературы в усиление влияния первой таджикской прессы на развитие политической, социальной и экономической культуры общества. Исследование и определение вопроса о взаимовлиянии литературы и прессы имеет большое значение в определении пути формирования новой таджикской литературы в начале XX столетия и оценке современного состояния литературы в XXI веке.

Степень изученности темы исследования. Об источниках, причинах происхождения первых таджикских газет, также появлении современной таджикской литературы в начале XX века исследователями области филологии, журналистики, истории, социологии были проведены определённые работы, однако вопрос о взаимовлиянии литературы и прессы в этот период достаточно не изучен. Происхождение и формирование таджикской прессы рассматривалось в книгах и статьях ученых, таких как С. Айни, А. Мухиддинов, М. Шакури, С.Табаров, Р. Хашим, А. Набави, Усмонов, Умняков, П. Гульмуродзода, Шарифзода, В. Самад, Н. Гаффоров, Г. Дадобоева, А.Азимов, М. Рустамзода, Салимзаде и др. Нужно упомянуть, что в них достаточно подробно рассмотрены история печати и предпосылки ее возникновения, содержание газет и журналов первых лет XX века.

В этих исследованиях ученые обращались в первую очередь к основным вопросам журналистики, отводя литературным материалам второстепенную роль. В то же время литературоведы концентрировались на художественных аспектах публикаций, не рассматривая взаимоотношения прессы и литературы. Таким образом, художественное содержание таджикских изданий, особенно ранних газет и журналов, остается недостаточно изученным как журналистами, так и литературоведами, а взаимовлияние между этими областями остается практически неисследованным.

Хотя некоторые книги, статьи, исследовательские работы и диссертации, написанные как отечественными, так и зарубежными учеными, предлагают ценные взгляды на взаимодействие прессы и литературы, а также на роль прессы в формировании национальной литературы, до сих пор нет отдельных диссертаций или монографий, специально изучающих влияние прессы на литературу и их взаимосвязь. Здесь представлены лишь некоторые исследования, в том числе можно вспомнить работы М.Абдуллоева¹, М. Муродова², Д. Салимзода³, А. Набави⁴, А.Азимова⁵, С.Азамова⁶, А. Шехова⁷, С.Хаджакулова⁸, где при обсуждении других тем рассматривались вопросы освещения того или иного литературного жанра в печати первых десятилетий XX века. Несмотря на то, что в работе исследователей из-за неполного и недетального изучения художественного материала первых таджикских изданий, появились неверные выводы. Кроме того, в исследованиях упомянутых исследователей рассматривались вопросы отражения художественной литературы в данной прессе, взаимодействие литературы и прессы, формирования литературного жанра, структуры и стиля в прессе, литературных отношений, художественных переводов, выполненных в прессе, роль прессы в развитии литературы, в происхождении и формировании групп, кружков и, наконец, литературного объединения.

¹ Абдуллаев, М.А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX - первая половина XX веков) / М.А. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – С. 309.

² Муродӣ, Мурод Бердӣ. Такризи дар матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920-1930) / М.Б.Муродӣ. – Душанбе, 2023. – С. 200.; Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публицистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – С. 144.

³ Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода / О.Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 124.

⁴ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сарогози матбуоти миллӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 182.

⁵ Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А.Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998, – С. 90; Азимов, А. Адабиёт дар матбуоти солҳои сиюм / А.Азимов. – Душанбе: Дониш, 2007. – С. 52.

⁶ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илми докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – 360 с.

⁷ Шехов, А.А. Инъикоси масъалаҳои адабиёт дар матбуоти тоҷики ибтидои асри XX (дар мисоли рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Ойна»): Диссерт. дараҷаи илми номзади илмҳои филологӣ / А.А.Шехов. – Хучанд, 2011. – 164 с.; Шехов, А. Отражения проблем литературы в периодической печати начало XX-го века. Автореф. дис. канд. фил. наук. 10.01.03. ХГУ / Шехов А.А. Худжанд. – 2011. – 28 стр.; Шехов, А. А. Равобити адаби ва зухури он дар маҷаллаи «Ойна» / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2011. - №2; Шехов, А.А. Осори манзум дар маҷаллаи Ойна / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2015. – 4 (45). – С. 134-139.

⁸ Хуҷакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хуҷакулов. – Тошканд: Нашриёти илми давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – 360 с.

Задача исследования - изучить ключевые аспекты взаимодействия литературы и прессы в начале XX века, подчеркнув роль каждой из них в решении современных проблем и формировании культурно-исторических образов эпохи. Хотя и литература, и журналистика считаются творческими работами, они отличаются друг от друга средством и предметом изображения. Поэтому основной целью данного исследования является всестороннее исследование взаимоотношений литературы и прессы, выявление аспектов их взаимного влияния и роли в формировании друг друга.

Связь исследования с научными программами и темами. Диссертационное исследование выполнено на основе программы научно-исследовательских работ кафедры теории и истории литературы факультета филологии и журналистики Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, и его перспективы также определены в рамках этой программы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Тема «Взаимовлияние современной таджикской литературы и прессы в начале XX века» является новой с научной точки зрения и имеет большое теоретическое и практическое значение. В процессе исследования, наряду с изучением двустороннего влияния прессы и литературы в определенный период, будут также рассмотрены и обобщены теоретические аспекты этого вопроса

Задачи исследования. С учетом рассмотрения данной темы необходимо решение следующих задач:

- определение предыстории появления первых таджикских изданий и количества размещенных в них образцов художественной литературы;
- определение причин публикации большого количества художественных произведений в первой отраслевой печати образования;
- определить степень влияния образцов художественной литературы на жанры прессы, такие как фельетоны, репортажи, путевые очерки;

- определить степень влияния прессы на появление новых жанров художественной литературы, таких как художественные очерки, путевые заметки, белый стих, сатира, сценические постановки, либретто;

- установить роль прессы в формировании традиционных классических жанров и возникновении новых художественных жанров и роль литературы в появлении новых жанров печати;

- выявить содержание художественных произведений, опубликованных в первых таджикских изданиях "Бухорои шариф" (Благородная Бухара), «Оина» (Зеркало), «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции), «Овози точик» (Голос таджика), «Бедории точик», (Пробуждение таджика), «Дониш ва омӯзгор» (Знание и учитель) и "Рахбари дониш" (Путеводитель знания) (до 1929 года);

- определение новых форм, стилей и жанров художественных произведений в первых опубликованных изданиях и их особенностей;

- определение причин публикации произведений художественной и переводческой литературы в первой печати;

- определение критериев отбора художественных переводов "Бухорои шариф" (Благородная Бухара), "Оина" (зеркало) и «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции);

- определить вклад первых таджикских изданий в рассмотрение, отражение и решение проблем языка, истории таджикского литературного языка и изучения других языков;

- оценка творческой деятельности Устода Айни в журнале «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции) и публикация его работ в изданиях двадцатых годов XX века;

- выявить первые образцы жанра художественной литературы в "Бухорои шариф" (Благородная Бухара), «Оина»(Зеркало), «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции), «Овози точик» (Голос таджика), «Бедории точик» (Пробуждение таджика) тематические и языковые особенности изданий;

- выявление предыстории и источников появления новых художественных и печатных жанров: фельетон, сатира, назира (поэтическое подражание),

юмореска, белый стих, путевые записки, беседа, сценические постановки, либретто в первой таджикской печати;

- определить степень отражения политической, социальной и экономической жизни в художественном материале первых таджикских изданий;

- отражение проблем литературы, литературного языка и духовности в первых изданиях;

- определение особенностей различных жанров художественной прозы: фельетон, белый стих, сцена, пьеса, рассказ и т. д. в первой таджикской прессе;

- определение художественной ценности первых прозаических произведений в жанрах сатиры и повествования в таджикской литературе;

- установить происхождение повествовательного жанра в таджикской прессе и литературе и влияние на него первых прозаических произведений мастера слова С. Айни;

- определить расположение уголков и литературных страниц в первой таджикской печати;

- сравнение языка, стиля литературных образцов в первых изданиях и выявление причин языкового ослабления произведений во второй половине двадцатых годов XX века;

- определение вклада первых изданий в решение вопросов алфавита, таджикского литературного языка и участие писателей в дискуссиях;

- установить связь поэтов и писателей с газетами и журналами и развитие их творческих навыков в сотрудничестве с издательствами;

- сформулировать перспективы сотрудничества писателей с прессой.

Объект исследования. Объектом исследования стали художественные материалы таджикских газет и журналов начала XX века: «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» («Благородная Бухара», «Зеркало», «Пламя революции», «Голос таджика», «Пробуждение таджика», «Знание и учитель» и

«Рахбари дониш» (до 1929 года), а также ряд статей в газетах и журналах, отдельные книги, сборники и другие печатные издания.

Предмет исследования. Предмет исследования составляют взаимовлияние прессы и литературы на примере литературных произведений в изданиях конкретного исторического периода. Целью изучения данной проблемы является установление вклада прессы в формирование новой литературы, а также рассмотреть роль литературы в развитии прессы.

Теоретическая основа исследования. Теоретическую основу диссертации составляют труды ученых-литературоведов, таких как С. Табаров, М. Шукуров, Р. А. Ходизода, Набави, С. Ажамов, К. Усмонов, А. Садуллоев, Д. Давронов, А. Нуралиев, Н.Н. Солихов, М. Абдуллоев, Б. Муллоев, М.Б. Муродов, А.Х. Азимов, П. Гульмуродзода, Салимзода, А.А. Тертичный, А. Кройчик, Н.В. Жилияков, А.Ф. Бережнева, З.К. Магомедова, Б.Т. Исомидинов, Г.. Дадобоева, А.А. Шехов, С.Хаджакулов, М. Бобохонов, Н.У. Гафуров и другие.

Методологические основы исследования. В ходе исследования использовались традиционные методы литературоведения и журналистики, в том числе сравнительно-исторический, аналитико-статистический, изучение структурно-композиционных аспектов литературных произведений. Кроме того, использовались хронологические методы и теоретические подходы литературоведения, а также изучение литературных и публицистических жанров.

Источники исследования. Основными источниками диссертационной работы являются электронные и письменные версии таджикских газет и журналов, размещённые и хранящиеся в Национальной библиотеке Таджикистана – Бухорои шариф» (Благородная Бухара) «Оина» (Зеркало), «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции), «Овози тоҷик» (Голос таджика), «Бедории тоҷик», (Пробуждение таджика) «Дониш ва омузгор» (Знание и учитель), «Рахбари дониш»(путеводитель знания) и другие издания начала XX века. Также в качестве источника были использованы исследования, проведённые отечественными и зарубежными исследователями.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в рамках комплексного исследования рассмотрен вопрос формирования литературы в области прессы начала XX века. В процессе диссертационного исследования художественные произведения, в том числе поэзия и публицистика, прозаическая поэзия, диалоги, интервью, фельетоны, сатира, очерки и рассказы, переводы, литературная критика, опубликованные в газетах и журналах того периода, анализируются с точки зрения их влияния на формирование современной таджикской литературы и национального литературного языка, показывается их значимость. В результате установлено, что ряд литературных и публицистических жанров, в том числе фельетон, драма, пьеса, рассказ, поэма, появились именно в первых таджикских газетах и журналах. Кроме того, выяснено значение литературных материалов, опубликованных в указанных изданиях, в частности, их влияние на основные литературные жанры (такие как рассказ и сатира) и литературные группы. Эти элементы впоследствии способствовали формированию полноценных литературных изданий, художественной критики, сатиры и творческих объединений писателей.

Основные положения выносимые на защиту:

1. Определить роль прессы в представлении художественных произведений. Во втором и третьем десятилетиях XX века именно пресса предоставила читателям образцы новой формы литературы. Эти издания, регулярно публикуя произведения прозы и поэзии, расширили интерес читателей к литературным новациям. Таким образом, пресса как эффективный социальный институт внесла значительный вклад в интеллектуальное формирование и пробуждение литературного интереса.
2. Влияние литературы на возникновение новых жанров прессы (таких как репортаж, фельетон, путевой очерк). Выяснилось, что литература сыграла значительную роль в формировании этих жанров, поскольку они отразили особенности художественных произведений и искусства речи. Таджикская пресса, имевшая небольшой опыт использования жанров, эффективно использовала возможности художественной литературы. Это явление

позволило читателям познакомиться с новым стилем и языком и отойти от традиционных форматов прессы. Таким образом, влияние литературы на жанры прессы является важным этапом в развитии отечественной журналистики.

3. Пресса является фактором формирования новых жанров художественной литературы (рассказ, юмореска, сценка, пьеса, художественный очерк). Исследование показало, что именно первые таджикские издания, публикуя различные произведения, подготовили почву для появления ряда новых жанров. Этот процесс привел к расширению литературных форм и укреплению стилей письма среди писателей. Таким образом, пресса превратилась в экспериментальную площадку для художественного разнообразия. В результате сформировались зачатки новых жанров, заложивших основу дальнейшего развития современной таджикской литературы.
4. Выявить причины и цели использования художественных произведений в первых таджикских газетах и журналах. В восточной прессе (Иран и Турция) художественные произведения использовались для того, чтобы сделать журналы более читабельными и продаваемыми, но в Центральной Азии этот тип произведений служил скорее для пробуждения общественного мнения. Ранние таджикские издания использовали литературные произведения для повышения уровня образования и политического сознания. Это свидетельствует о том, что пресса не только стремилась привлечь большую читательскую аудиторию, но и формировала общественную мысль. В результате литературные произведения, распространяемые через прессу, стали одним из ключевых факторов пробуждения национального самосознания.
5. Анализ использования литературных материалов в ранних таджикских изданиях. В этих изданиях литературные материалы иногда помещались на специальных литературных страницах, а иногда перемежались с другими статьями. Начиная с «Рахбари дониш», литературно-критические

разделы стали специализированными и превратились в постоянные. Это позволило читателям отдельно изучать литературные произведения и размышлять над ними. Таким образом, пресса смогла собрать вокруг себя энтузиастов литературы и создать подходящее пространство для развития литературных дискуссий.

6. Изучение стиля, языка и манеры изложения в примерах литературных произведений ранней таджикской прессы. Литературные произведения, опубликованные в первых периодических изданиях, обладали уникальными языковыми и стилистическими особенностями, соответствующими социальным и культурным требованиям начала XX века. Эти произведения отличались от более поздней книжной литературы и сыграли значительную роль в формировании нового стиля. Через них писатели и поэты стремились выработать простой, доступный и в то же время художественно насыщенный способ письма. Таким образом, литературные жанры и стили развивались вместе с прессой, отвечая потребностям времени.
7. Возникновение нового подхода и взгляда на поэзию в ранней таджикской прессе. Попытки обновления содержания и формы поэзии начались именно на страницах этих изданий. Этот процесс привел к появлению стихов с социально-политической и революционной тематикой и структурой. Исследования показали, что ранние издания, представляя такую поэзию, способствовали развитию свежего творческого духа. Именно таким образом поэзия освободилась от традиционных форм и стала служить средством решения острых социальных и политических проблем.
8. Вклад печати в формирование таджикского литературного языка. Вопрос о таджикском литературном языке впервые был поднят в газете «Бухорои Шариф» и оставался в центре дискуссий прессы до конца 1920-х годов. Этот процесс продемонстрировал, что печать является важной площадкой для сохранения и укрепления таджикского литературного языка. В

результате больше внимания стало уделяться вопросам алфавита, новой терминологии и соблюдению стилистических норм. Несмотря на достигнутый прогресс, проблемы, связанные с совершенствованием и развитием литературного языка, еще не полностью решены.

9. Определить роль современной таджикской литературы в продвижении прессы и получении ею освещения. В то время как некоторые страны Востока, включая Иран, использовали переводы масштабных западных литературных произведений для привлечения читателей, таджикские журналисты публиковали стихи и рассказы местных писателей. Это привело к тому, что издания приобрели общенациональный масштаб, а их содержание стало ближе к сознанию отечественных читателей. Публикуя местные художественные произведения, пресса смогла расширить свою читательскую аудиторию, пробудив чувство самосознания. Таким образом, сотрудничество между современной литературой и прессой было укреплено, что способствовало созданию продуктивной культурной среды.
10. Вклад прессы в воспитание молодых писателей и развитие писательского мастерства. Многие молодые таджикские писатели, в том числе Устод Айни и Джалол Икромӣ, начали писать революционные стихи и прозаические произведения благодаря этим первым публикациям. Для этих писателей пресса была одновременно и практической школой мысли, и площадкой для выражения своих идей. В процессе публикации своих произведений писатели совершенствовали писательские навыки и литературный язык. Все это показало, что печать сыграла ключевую роль в возникновении и формировании таджикской школы письма.
11. Роль прессы как площадки для возникновения важного жанра литературной прозы – рассказа. Первые таджикские рассказы, несмотря на некоторые жанровые недостатки, были опубликованы в первых изданиях. Эти публикации предоставляли авторам возможность экспериментировать и способствовали образованию и развитию вкусов читателей. Становление

- рассказа как современного жанра считается важным событием в истории таджикской литературы. Таким образом, пресса предоставила подходящую площадку для создания уникального стиля повествования.
12. Влияние «Одина» мастера Айни на формирование первых таджикских сказаний. Повесть «Одина», опубликованная в «Овози Таджик», оказала значительное влияние на развитие жанра рассказа в таджикской литературе. В ходе исследования было выявлено, что по стилю, языку и содержанию многие ранние рассказы похожи на «Одину». Это сходство наблюдалось не только в языковых элементах, но и в стиле и способе повествования. Таким образом, эта повесть послужила важным источником для формирования жанра рассказа в современной таджикской литературе.
13. Вклад прессы в становление литературной критики. Первые таджикские издания публиковали ранние образцы литературной критики и литературоведения, способствуя развитию литературной мысли. Эти статьи, написанные в прозаическом и аналитическом стиле, вызвали бурю литературных дискуссий и споров. В результате была заложена одна из главных основ формирования таджикской литературной критики. Таким образом, течение литературной критики превратилось из разрозненных дискуссий в самостоятельную область исследований и практики.
14. Возникновение литературного жанра сатиры с первых таджикских изданий и его расширение в журнале «Шуълаи инкилоб». В таджикской литературе сатира впервые появилась на страницах первых газет и журналов. Регулярно публикуя сатирические материалы, «Шуълаинкилоб» стал ключевой фигурой в развитии этого жанра. Это событие подготовило почву для появления специализированных сатирических изданий и закрепило сатирический жанр как часть художественной литературы и публицистики. Таким образом, сатира из разрозненного элемента превратилась в специфическую литературно-публицистическую форму.

15. Возникновение и развитие сцен и пьес в первых таджикских изданиях («Бухорои Шариф» и «Оина»). Используя интервью и переводы произведений восточных писателей, в первых публикациях развивался исполнительско-сценический аспект. Первоначально эти проекты были короткими и больше напоминали небольшие пьесы или сценки. Постепенно драматические материалы развивались в сфере журналистики и литературы, формируя жанр драматургии. Таким образом, опубликованные пьесы и постановки послужили первоначальной основой для развития театрального и исполнительского искусства в таджикском обществе.

16. Возникновение многих журналистских жанров (репортаж, очерк, путевой очерк) под влиянием художественной литературы. Исследование показало, что эти жанры, в основе которых лежит подробное описание и повествование, характеризуются художественными приемами и стилем. Таким образом, первые таджикские издания выработали свою собственную уникальную журналистскую идентичность, публикуя репортажи, основанные на реальности и в то же время содержащие литературные ценности. Это явление внесло значительный вклад в развитие навыков письма, укрепление и обогащение языка и стиля журналистики. Таким образом, сформировался современный подход к таджикской журналистике, проникнутый художественным колоритом.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая и практическая значимость исследования. В данном исследовании впервые рассматривается теория взаимоотношений прессы и литературы, а также их взаимовлияние. Исследователи отмечают, что пресса не может эффективно развиваться без литературы, а литература, в свою очередь, не может полноценно развиваться без продвижения и поддержки прессы.

Материалы, предмет, выводы и конкретные предложения данного диссертационного исследования полезны для разработки и реализации образовательных программ и учебных планов, а также для проведения

теоретических и практических занятий по дисциплинам «Формирование современной таджикской литературы», «Журналистика», «История литературы» и «История журналистики» на факультетах журналистики и таджикской филологии в высших учебных заведениях Республики Таджикистан. Вместе с тем, основное содержание и результаты исследования могут быть использованы для организации и проведения новых курсов, таких как «Взаимосвязь литературы и прессы», «Отражение литературы на страницах изданий», «Место литературы в прессе» и других смежных дисциплин.

Кроме того, на основе результатов данного исследования можно усовершенствовать систему использования литературных материалов в таджикских изданиях и установить целенаправленный подход к их использованию в области пропаганды и распространения информации. Такой подход позволяет выйти за рамки ограниченного принципа «пресса для прессы» и отвести литературе достойное место в изданиях. Таким образом, сотрудничество и взаимовлияние литературы и прессы станет еще более эффективным в развитии духовно-культурной сферы.

Степень изученности научной темы. Результаты исследования достоверны и были непосредственно обработаны, одобрены и проверены автором на различных этапах. Определено, что основная цель данного исследования соответствует теоретическим и практическим направлениям обеих областей (литературы и журналистики) и исследует различные аспекты процесса взаимодействия литературных произведений и прессы в рамках изучения и обзора современной таджикской литературы начала XX века. Основные вопросы, исследуемые в диссертации, в том числе изучение литературоведческих, жанровых, лингвистических и стилистических аспектов, а также социокультурных связей, полностью соответствуют положениям указанных паспортов.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Взаимовлияние современной таджикской литературы и печати в начале XX века» на соискание ученой степени доктора филологических

наук выполнена по научному паспорту специальности 10.01.01 - Таджикская литература; литературные связи и 10.01.10 – Журналистика. Было определено, что основная цель данного исследования соответствует теоретическим и практическим направлениям обеих этих областей (литературы и журналистики) и исследует различные аспекты процесса взаимодействия литературных произведений и прессы в рамках изучения и обзора современной таджикской литературы начала XX века. Основные вопросы, исследуемые в диссертации, в том числе изучение литературоведческих, жанровых, лингвистических и стилистических аспектов, а также социокультурных связей, полностью соответствуют положениям указанных паспортов.

Личный вклад соискателя ученой степени в научные исследования.

Используя современные методы исследования, такие как сравнительно-исторический, описательно-аналитический, стилистический и лингвистический анализ, а также изучая форму и содержание художественных произведений, диссертант впервые проанализировал и оценил проблему взаимовлияния прессы и литературы в конкретный исторический период – начало XX века. В ходе данного исследования докторант определил, что взаимовлияние литературы и прессы сыграло действенную роль не только в развитии новых литературных жанров, но и в формировании таджикского литературного языка, формировании общественного мнения, активизации журналистской деятельности в начале XX века. Результаты, полученные путем изучения и сопоставления литературных произведений в первых таджикских газетах и журналах, доказали, что взаимовыгодное сотрудничество и взаимодействие литературы и печати имеет важное значение для развития национальной культуры.

Практическое апробирование результатов исследования.

Содержание и основные положения диссертации были представлены на следующих международных и республиканских научно-практических конференциях в виде докладов: «Восточная филология на пути культуры и цивилизаций» (Душанбе, 22.12.2020), «Холик Мирзозаде и таджикские языки». литературоведение в XX веке» (Душанбе, 18-19.05.2021), «Расширение

литературных и культурных связей между Таджикистаном и Узбекистаном: ситуация и перспективы» (Душанбе, 30.11.-01.12.2021), «Актуальные вопросы языкознания и литературоведения в современном мире» (Душанбе, 23-24.12.2022), «Восточная филология: лингвистические исследования, взаимоотношения литературоведения и переводоведения» (Душанбе, 08.12.2023), «Актуальные проблемы переводоведения: теория и методы исследования «переводоведения»» (Душанбе, 24.12.2024).

Диссертация обсуждена и представлена к защите на совместном заседании кафедры теории и истории литературы и кафедры языкознания и журналистики факультета филологии и журналистики Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзоде 17.01. .2025 г. (протокол №6).

Публикация научных работ по теме диссертации.

Основные положения и результаты исследования представлены в виде научных статей в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства науки и высшего образования Российской Федерации: «Вестник Университета ТМУИЯ имени С.Улугзаде», «Вестник ТГПУ имени С.Айни», «Вестник ТНУ», «Известия Национальной академии Таджикистана», «Вестник Хорогского университета» и другие, общее количество которых достигает пятнадцати публикаций. Содержание исследования изложено в 1 монографии и 25 статьях, в том числе 16 статьях в рецензируемых журналах, Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, общей характеристики работы, 4 глав, 20 разделов, заключения, рекомендаций по практическому применению результатов исследования, списка использованной литературы и публикаций научных работ по теме диссертации. Общий объём диссертации составляет 436 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы исследования, степень изученности темы, цель, объект, новизна исследования, личный вклад автора, источники и ресурсы исследования, его теоретическая и практическая значимость, методологические основы исследования, основные положения, выносимые на защиту, реализация результатов исследования и другие требования.

Первая глава диссертации под названием **«Периодическая печать в продвижении и развитии современной таджикской литературы»** состоит из трёх разделов. В данной главе анализируются факторы, цели и предпосылки создания первых таджикских изданий в начале XX века, причины публикации в них литературных произведений, особенности взаимовлияния литературы и прессы в формировании жанров.

В первом разделе первой главы - **«Исторические и социально-культурные предпосылки возникновения современной прессы»** рассматривается история и причины возникновения ранних таджикских изданий во втором и третьем десятилетиях XX века: газета «Бухорои Шариф» (Благородная Бухара) (1912 г.), журналы «Зеркало» (Оина) (1913-1915), «Пламя революции» (Шуълаи инкилоб) (1919-1921), газеты «Голос таджика» (Овози точик) (1924-1929) и «Пробуждение таджика» (Бедории точик) (1925-1929), журналы «Знание и учитель» (Дониш ва омӯзгор) (в 1926 г.) и «Рахбари дониш» (Путеводитель знаний с 1927 по 1930 годы), проанализированы вопросы, связанные с их тематикой, содержанием и художественными произведениями.

До 1912 года в Бухарском эмирате прессы не было. О журналистском опыте в записках С.Айни отмечено, что «начиная с 1905 года, персидские статьи писали таджики, как писал Мирхан Порсозода в «Хаблулматин»¹, также в феврале 1910 года автор с псевдонимом «Бухарои» написал несколько статей в газете «Вакт». И этим человеком был молодой Абдукадир Мухиддинов.

¹ Айни, С. Намунаи адабиёти точик / С.Айни; аз хатти форси таҳия ва тасхеҳи М.Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. – С. 354.

Появление первой таджикской прессы вызвало изменение и в содержании старой таджикской литературы. Инициаторы создания изданий преследовали определенные цели, среди которых распространение просвещения, воспитание духа патриотизма, укрепление политической и культурной независимости посредством литературных произведений.

Первый номер первой таджикской газеты «Бухорои Шариф» вышел в свет 11 марта 1912 года, и на ее страницах художественное содержание занимало видное место. «Художественный» характер издания подчеркнут в его паспорте. Через восемь месяцев после закрытия этой газеты в Самарканде стараниями просветителя Махмудходжа Бехбуди начал издаваться относительно крупный журнал «Оина», первый номер которого вышел 20 августа 1913 года. Наряду с Самаркандом и Бухарой «Оина» распространился в дальних и ближних странах: Иран, Турция, Афганистан, Египт, Россия, Индия и даже в некоторых далеких европейских странах. Издание «Оина» также было прекращено через год и десять месяцев — в июне 1915 года и почти три года не выходило ни одного издания на таджикском языке. Несколько других существующих газет выходили на узбекском языке и редко публиковали новости и стихи на таджикском языке.

Целью газеты «Бухорои Шариф» было пробуждение сознания людей, привлечение их к науке и образованию. Содержание журнала «Оина» было схоже с «Бухорои Шариф», но помимо пропагандистской деятельности, в нем также решались вопросы выявления недостатков. Язык и стиль «Оина», наряду с продолжением новой поэзии и публицистики «Бухорои Шариф», были ближе читателям, в ней появились и некоторые новые формы художественного творчества. В других главах изучаются аспекты, связанные с этим нововведением.

Первая официальная газета на сегодняшней территории Республики Таджикистан вышла в свет 5 марта 1925 года по случаю годовщины провозглашения Автономной Республики под названием «Иди точик» («Праздник таджика»), но это историческое издание сейчас недоступно. Второй номер этой газеты вышел под названием «Бедории точик» («Пробуждение

таджика»), и в Национальной библиотеке Таджикистана сохранилось лишь несколько его экземпляров. Затем по инициативе первого министра образования Таджикистана Аббаса Алиева к первой годовщине образования республики в Автономной Республике Таджикистан был издан первый учительский журнал «Дониш ва омӯзгор» («Знание и учитель»); годом позже в Самарканде вышел еще один журнал в области образования - «Дониш-Биниш» (из второго номера «Рахбари дониш»). Оба журнала имели литературный раздел и публиковали множество художественных произведений. Содержание, значение и новаторство художественных произведений этих изданий также рассматриваются в отдельных разделах работы.

Во втором разделе первой главы – **«Взаимовлияние художественной литературы и периодической печати»** рассмотрено использование художественной литературы в первой таджикской прессе, их тематика и содержание, вклад художественной литературы в реализацию целей и задач газеты. По мнению большинства исследователей, взаимное влияние литературы и прессы характеризуется обоюдностью. То есть литература и пресса оказывают друг на друга одинаково значимое и благотворное влияние. Если влияние прессы на литературу проявляется, прежде всего, в своевременном распространении литературных произведений, их оценке читателями, формировании литературной критики, укреплении связи между творцами и публикой и тому подобных аспектах, то влияние литературы на прессу не менее значимо. Одним из проявлений влияния литературы на журналистику является появление новых журналистских жанров.

В результате работы писателей и журналистов, в том числе С. Айни и С. Ализода, сформировался подход к международной журналистике и форме аналитических статей. В стихах поэтов присутствуют лингвистические и стилистические элементы публицистики и реализма. Поэт и исследователь Аскар Хаким в своих исследованиях лирической поэзии (Гинай) связал это явление с новыми концепциями «искусства для искусства» и «искусства для общества», «общественного бытия» и «общественного сознания» и назвал

поэзию периодов, имеющих отношение к нашему исследованию, и вплоть до 1950-х годов «поэзией деятельности».¹ Преимуществом этого стиля является его реализм и близость к пониманию читателя, то недостатком его может быть то, что он не имеет ничего общего с человеческим сознанием и личностью. Основной причиной такого положения было влияние новой прессы, имевшей просветительский характер, даже в некоторой степени - политический и социальный. Поскольку газета «Бухорои Шариф» (Благородная Бухара) являлась общественно-просветительским изданием, ее художественное содержание, в том числе поэтическое, также приобрело социальную окраску. В литературных образцах первой таджикской прессы влияние художественной и общественной журналистики было очень сильным, она имела высокое политическое, социальное и художественное значение и в этом отношении была на шаг впереди персидских журналов, публиковавших биографические произведения развлекательного характера.

Одной из главных особенностей прессы и литературы того периода было возникновение на страницах печати дискуссий и споров относительно формы, содержания и смысла художественных произведений, особенно поэзии, которые проходили весьма остро. По словам Хасана Миробидини, «каждый журнал, книга и газета, изданные на персидском языке, не были лишены трудов суннитских ученых».² Эти дебаты и дискуссии в целом служили развитию литературы.

Третий раздел первой главы озаглавлен **«Форма, стиль, направление и жанры художественных произведений в изданиях»** и в нем рассматриваются общие вопросы формы, стиля и основных жанров художественных материалов в газете «Бухорои Шариф» и журнале «Зеркало». В данном исследовании использован опыт авторов фундаментального труда «История таджикской советской литературы. Развитие жанров», том 1 (авторы: Х. Мирзозода, А.

¹ Ҳаким, А. Вижагиҳои анвори шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дуюми садаи XX). Маҷмуаи осор. - Ҷилди сеум /Аскар Ҳаким. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 12-13.

² Миробидинӣ, Ҳ. Таҳаввули адабиёти дostonӣ ва намоиш аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар чорҷуби тарҳи татаввури мазомини дostonии гурӯҳи адабиёти муосир/ Ҳ.Миробидинӣ. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1387. – С. 88.

Сайфуллоев и А. Абдуманов).¹ Изучение особенностей современной таджикской литературы в рассматриваемый период осуществлялось на основе возникновения и формирования жанров, поскольку изучать основные характеристики литературы определенного периода целесообразно путем изучения жанров и их развития. По мнению этих исследователей, процессы реалистической адаптации древней таджикской литературы, которая, несмотря на наличие сильных реалистических элементов, развивалась преимущественно в романтическом процессе, в начале XX века претерпела радикальный перелом, и был создан фон для реалистической литературы. «Романтические черты в сочетании с дидактизмом, мудростью и стремлением к совету и философствованию сыграли большую роль в определении особенностей публицистического тона просветительского реализма».² Это явление наблюдается и в процессах взаимовлияния прессы и литературы начала XX века. Черты просветительского реализма, а позднее и социалистического реализма нашли яркое отражение в литературных произведениях начала XX века и заняли значительное место в процессе литературной эволюции.

Первые таджикские газеты и журналы создали условия для возникновения ряда литературных жанров, среди которых литературная публицистика, фельетон, очерк, комментарий, критика, рецензия, рассказ, стихотворение в прозе, комментарий, беседа, пьеса, фельетон, проза. Некоторые из этих произведений, несмотря на отсутствие определенного названия или раздела, обладают вышеупомянутыми жанровыми характеристиками. Аналогичным образом в эту категорию попадают эссе, проза, вымышленные истории о мечтах и фантазиях, а также поэзия.

Таджикские издания также использовали популярные классические жанры, включая поэзию, беседы, путевые заметки и т. п., и вносили существенные изменения в их форму и содержание. Например, если содержание классических путевых заметок в основном посвящено приключениям, то

¹ Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик: иборат аз шаш чилд [матн] / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе: Дониш, 1984. - Ч.1 (назму насри солҳои 20-ум). – С. 223.

² Там же, - с.6.

путевые заметки первых таджикских изданий содержали реалистические, социальные и политические аспекты.

Вторая глава работы – **«Художественные, переводные и публицистические произведения в журнале «Бухорои Шариф» и газеты «Оина»: жанровые особенности и художественные направления»** посвящена публикуемым в изданиях вопросам жанровой характеристики художественных произведений, источникам их происхождения, социальной и новаторской поэзии, прозаическим произведениям, новым жанрам прессы и литературы, художественным переводам, отражению проблем таджикского литературного языка, политики, общества, экономики и др.

Первый параграф второй главы работы озаглавлен **“Тема и идея художественного творчества”** посвящена вопросу жанров художественных произведений первых изданий. Имеется множество исследований о первых таджикских изданиях Средней Азии «Бухорои Шариф» (1912 г.) и «Оина» (1913-1914 гг.). Предпосылки, причины, история возникновения, содержание, стиль, язык и манера изложения газеты «Бухорои Шариф» рассматриваются во многих работах и статьях Садриддина Айни, М. Шакури, Т. Зехни, Р. Хашима, И. Усманова, П. Гулмуродзода, К. Шарифова, Н. Гаффорова, А. Набави и др. Что касается журнала «Оина», то, среди прочего, достаточно информации предоставлено в работах и исследованиях С. Айни,¹ Р. Хашима,² З.Ш. Раджабова,³ Г. Андреева,⁴ М. Шакури, Р. Ходизода, С. Табарова,⁵ А. Мухторова,

¹ Айни, С. Таърихи Инкилоби фикрӣ дар Бухоро. Энциклопедияи насри тоҷику форс / С.Айни. – Душанбе: СИЭМТ. – 2010. – С. 201-308.

² Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон / Р.Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С. 200.

³ Раджабов, З.Ш. По страницам журнала «Оина» / З.Раджабов // Известия Академии Наук Таджикской ССР: Отделение общественных наук., 1984. - №4. – С. 3-12); Раджабов, З. Драматургияи ҳадидон / З.Раджабов // Барои адабиёти социалистӣ. – 1936. - № 6. - С. 27-30; № 7. – С. 23-26; Раджабов, З. Джадидизм в Туркестане (1905-1917 гг.): Тезисы дисс. канд. ист. наук / З.Раджабов. – Л., 1937; Раджабов, З. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв. / З.Раджабов. – Сталинабад, 1957. – С. 460.

⁴ Андреев, Г. Самаркандский журнал «Оина» и его редактор-издатель Махмудходжа Бехбудӣ. Туркестанские ведомости / Г. Андреев. – 1915. - 17 сентября. – №205.

⁵ Табаров, С. Мунзим. Бехбудӣ / С.Табаров. – Душанбе, 2002. – С. 152

М. Абдуллоева, И. Усмонова, А. Набави, Н. Гаффорова,¹ Г. Дадобоевой,² А. Шехова³, Н. Солихова, Ш. Муллоева, М. Бобоханова, учёных Узбекистана Д.А. Олимовой, Д.А. Рашидовой⁴, Японии, США, Франции⁵ и др. Несмотря на то, что работы и исследования упомянутых учёных по обоим первым таджикским изданиям считаются ценными научными источниками, они не могут предоставить необходимую информацию по теме исследования - взаимодействие прессы и литературы. В частности, по поводу первой таджикской газеты «Бухорои Шариф» из-за ее недоступности и отсутствия необходимого содержания такой учёный, как И.С. Брагинский, сделал неправильные политические выводы.⁶ Позднее эти идеи были отвергнуты и скорректированы в период государственной независимости страны. В частности, фундаментальные труды А. Набави «Бухорои шариф» - начало национальной печати⁷, «История культурно-просветительской деятельности молодёжи Бухарского эмирата» (на русском языке)⁸ Н. Гаффорова внес ценный вклад в определение значения и содержания первой таджикской газеты. Первые издания сыграли большую роль в развитии новой таджикской литературы.

¹ Гафаров, Н. Джадидская пресса / Н.Гафаров.- Худжанд: Ношир, 2012; Гаффоров, Н.У.Инъикоси масъалаҳои мактабу маориф дар маҷаллаи ҷадидаи «Ойна» / Н.Гаффоров // Хучанд. – Ахбори ДДХ, БСТ, 2001. – №2 (46). – С. 116-119.

² Дадобоева, Г. Нашриҳои Маҳмудхоча Бехбудӣ ва тавсеаи суннати рӯзноманигории тоҷик / Г. Дадобоева // Рӯдакӣ. – 2008. – № 17. – С. 115-126; Дадобоева, Гулхумор. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии / Г. Дадобоева. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 72.

³ Шехов, А.А. Инъикоси масъалаҳои адабиёт дар матбуоти тоҷики ибтидои асри XX (дар мисоли рӯномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Ойна»): Диссерт. дараҷаи илми номзади илмҳои филологӣ / А.А.Шехов. – Хучанд, 2011. – С. 58 с.; Шехов, А. А. Равобити адаби ва зухури он дар маҷаллаи «Ойна» / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2011. – №2; Шехов, А.А. Осори манзум дар маҷаллаи Ойна / А.Шехов // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2015. – 4 (45). – С. 134-139.

⁴ Алимова, Д., Рашидова Д. Махмудходжа Бехбудий и его исторические воззрения / Д.Алимова, Д.Рашидова. – Ташкент: Маънавият, 1998. – С. 40.; Алимова, Д.А. История как история, история как наука / Д. А. Алимова. – Ташкент, Узбекистан, 2009. – С. 184.

⁵ An Index of yina / Edited by Shimada Shizuo // Central Asian Research Series.-No. 5.- Tokyo, 2002.- 102 p.; 242. Khalid A. Printing, publishing and reform in Tsarist Central Asia // International Journal of Middle East Studies. – 1994. – No 2. – Vol. 26. – P. 187-200; Khalid A. The politics of Muslim cultural reform: jadidism in Central Asia. – Berkeley Los Angeles - London: University of California Press, 1998. – 336 p.

⁶ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н.Гафаров. – Худжанд, 2000. – С. 142-145.

⁷ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сарогози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 182.

⁸ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сарогози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 182.

⁸ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – С.142-145.

Газета «Бухорои Шариф» вышла в свет 11 марта 1912 года, в то время, когда жители Бухары нуждались в печати, они читали все, что поступало из-за пределов страны, и думали об этом. В первой статье газеты под названием «Ғояи омор» («Идея добра») говорится: «Каждому ясно, что в развитии человеческой природы и человеческого восхождения, несмотря на единство цели и намерения, сочетаемость времени и благо времени следует учитывать...».¹ Здесь доказано, что всему свое время, и эта газета создана в нужное время. Поскольку таджики не располагали достаточной информацией о газете, большая статья Мирзо Сироджа Хакима «Некоторые преимущества газеты» была посвящена специфичности, интересу и востребованности газеты. Наряду с миссией информации, науки и литературы, другими важными целями газеты он считал формирование экономической, торговой, политической, сельскохозяйственной, бытовой и нравственной информации. И здесь автор сообщил о «научно-литературном» характере газеты, а сам следил за языком и художественной манерой изложения в сборнике, типа «быть информированным лучше незнания, а знание - лучше незнания» и примером тому является повторение пояснительных фраз после слова «яъне» («то есть») и т.д. Мирзо Сиродж даёт понятию «джарида» (газета) следующую интерпретацию: Иметь газету – одно из средств мирской жизни для каждого народа... Как говорит Хафиз: «Запись это наше будущее в мировом журнале». И один из поэтов султана Санджара сказал: «Мактуби дӯстона мисоли чарида аст //К-аш ҳар касе бихонад, асрордон шавад».²

Одним из главных новшеств газеты является использование новых жанров прессы и литературы. Некоторые из этих жанров впервые использованы в таджикской литературе. Например, жанр фельетона в такой форме в таджикской литературе и печати начался с «Бухорои Шариф». Можно с полной уверенностью сказать, что это продолжение опыта кавказской печати, особенно журнала «Мулло Насриддин» (1906-1930 гг.). До приезда в Бухару Мирзо Джалол Юсуфзода сотрудничал с этим журналом. Дальнейшее изучение

¹ Чалол, М. Ғояи омор / Мирзо Чалол //Бухорои шариф. – 1912, №1 (шакли электронӣ).

² Мим.Син (МирзоСироч). Баъзе фавоиди рӯзнома / Мирзо Сироч // Бухорои шариф. – 1912, №1 (шакли электронӣ).

содержания данного издания, также посвященного проблемам Бухары, прольёт свет на многие тёмные вопросы. Исследователь М. Махшулов справедливо замечает: «В творчестве Джалила Мамедкулизода фельетон приобрел особое значение как один из наиболее действенных и влияющих литературных жанров, нашёл отклик с политической и социальной точки зрения и достиг очень высокого уровня художественного развития».¹

Эта особенность рассказа широко использовалась в «Бухорои Шариф». Также такие литературные жанры, как беседа, интервью, назира, сценки, сатира, стихи в прозе, рассказ впервые широко использовались в «Бухорои Шариф» и получили развитие по структуре и содержанию.

Около 15-20% газеты занимают художественные переводы. Переводы в основном из произведений великого русского писателя Л.Н. Толстого, а также включены некоторые интересные художественные новости и рассказы. Из нескольких лирических рассказов, опубликованных под рубрикой «Шеъри мансур» («Прозаическая поэзия»), можно сделать вывод, что по их примеру были опубликованы первые произведения художественной прозы. Это поэтические рассказы, содержание и художественное значение которых рассмотрено в отдельном разделе. Позже прозаические произведения в большем количестве печатались в журнале «Оина» (Зеркало).

По мнению исследователей, в начале XX века традиционные литературные жанры, такие как газель, рубаи, касыда, кит'а, мухаммас, мустазад, таркиббанд и маснави, продолжали активно развиваться, но многие из них стали приобретать новые формы. В прозе переписывались и возрождались путевые заметки, мунозира (диспуты в виде касыды), реалистические и морально-философские рассказы, создавая почву для появления новых форм литературного творчества. Аспекты, связанные с этим процессом, мы подробно рассмотрим в следующих главах, сосредоточившись на развитии новых жанров в прозе.

¹ Ҳабиббейли, И. Нависандаи шаҳри Озарбойҷон Чалил Мамедкулизода / И.Ҳабиббейли // Чалил Мамедкулизода. Куттии почта. Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 160.

В становлении новой таджикской журналистики и литературы в начале XX века, вслед за газетой «Бухорои Шариф» (Благородная Бухара), большой вклад внес и журнал «Оина». Исследования последних лет показывают, что журнал сыграл роль устойчивой школы в формировании таджикской журналистики, публицистических и литературных жанров, языка и стиля изложения, укреплении социальной поэзии, объединении образовательной сферы общества – джадидов (модернистов), группы публицистов и писателей единомышленников. «Оина» возникла как особый образец журналистики – частное издание, и собрало вокруг себя большую группу сплочённых писателей и педагогов.

Исследователь Г. Дадобоева справедливо замечает что «через литературу и поэзию издатели «Оина» пытались призвать неграмотных и отсталых людей к пробуждению, знаниям, школе, образованию и науке».¹ Особенность таких произведений в том, что, как и в «Бухорои Шариф», большинство из них носят социальный характер, а лирические и живописные стихотворения почти не просматриваются. В частности, два стихотворения, опубликованные на узбекском языке в первом номере «Оина» (20 августа 1913 г.) «Танбех ва воқеа» (упрёк и происшествие) и «Илтичо» (просьба) имеют социальный характер и созданы в первоначальном стиле (маснави); во втором стихотворении и всех остальных стихотворениях поднимается социальная тема. Накиза (противоречие) (ответ другим поэтам) и календарные стихи входят в число любимых традиционных жанров местного поэта Мирсарвара Мирхайдарзода. Он был одним из активных авторов журнала «Оина», и присылал в редакцию журнала множество стихов из Куляба и Самарканда. Мирсарвар Мирхайдарзода был известен как поэт-историк, а позже, под влиянием статей и стихов «Оина», обратился к социальной поэзии, затем, после Октябрьской революции, он сделал революцию главной темой своих стихов, причиной чего считал влияние стихов А. Лахути. В одном письме революционный поэт писал: «Искренность,

¹ Дадобоева, Г. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии / Г. Дадобоева. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 35.

пришедшая ко мне после прочтения Ваших рубаи, и руководство, которое я получил от вас, либо через вас самих, либо через ваши работы, привели к тому, что я преобразовал себя и свое творчество и обратил его на благо трудящихся»¹.

Исследователи таджикской прессы и литературы считают упомянутые первые публикации выражением взглядов педагогов начала прошлого века. «Именно с начала XX века традиционные жанры поэзии и прозы в литературе претерпели коренные изменения и в соответствии с требованиями качественно новой учебной литературы взяли на себя новые задачи и новую изобразительную и эстетическую нагрузку и стали жанрами с новым содержанием».

В ходе изучения вопроса были подробно рассмотрены данные аспекты творчества поэтов и писателей. Главной особенностью художественных произведений, опубликованных в печати этого периода, является их социальный характер.

Второй параграф второй главы работы – **«Особенности социально-новаторских стихотворений»** посвящён важной теме – новаторской и социальной поэзии, создавшей в те годы своего рода революцию в таджикской литературе. В начале XX века таджикская поэзия вступила в новое течение и претерпела изменения по форме и содержанию. Сведения об особенностях литературы этого периода даны в трудах таджикских и российских, советских и отечественных исследователей. В частности, такие писатели и исследователи, как Садриддин Айни, Абулкосим Лохути, Мирзо Турсунзаде, И.С. Брагинский, С. Табаров, М. Шакури, А. Сайфуллоев, Х. Мирзозода, Х. Асозода, А. Хаким, А. Набави и другие высказали свое мнение по этому поводу. Несмотря на то, что эти исследователи указывали на разные аспекты проблемы, изменения и развитие таджикской поэзии в этот период до конца не изучены. В рассматриваемом исследовании обращено внимание на то, в чем причины и в чем проявляется нарушение традиции поэтами газеты «Бухорои Шариф». Почему ее авторы, «особенно редактор Мирзо Джалол, уделяли большое

¹ Аъзамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX. Диссерт. дараҷаи илмӣ докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Аъзамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – С. 108.

внимание созданию литературных произведений».¹ Мирзо Джалол Юсуфзода и Мирзо Сиродж Хаким были тесно связаны с поэзией и литературой и сами были поэтами. Исследования показали, что большая часть стихов написана этими двумя литераторами. По словам В. Самада, в «Бухорои Шариф» опубликовано 31 стихотворение Мирзо Джалола.² Эта цифра предположительна, поскольку, во-первых, на момент написания научных трудов этого исследователя все номера газеты были недоступны, во-вторых, многие стихотворения были опубликованы без подписи автора.

В стихотворениях, издаваемых «Бухорои Шарифшариф», тон выражения острый и целеустремленный, на первом месте стоит реализм. Интертекстуальные стихи «Бухорои Шарифшариф» созданы по мотивам классических стихотворений, но эти последующие являются творческими и новаторскими. Взгляд Мирзо Джалола на Хафиза Ширози, которому он написал много отзывов, не тот, иногда он использует его как аргумент или доказательство своего мнения, а иногда смотрит на свое мнение с презрением:

О сердце, когда от состояния (положения) ислама в тревоге ты,
Не удивляйся щедрости и доброты Аллаха.
Он пошлёт в цветник стройную станом, с устами подобными бутону розы,
Станет в цветнике новой причиной для вдохновения.
« Что поздравлением будет с утра и счастьем к ночи,
Это ночь Кадра, возможно дадут тебе полное помилование».
(досл.перевод)

Эй дил, аз ҳолати ислом, ки дар тобу табӣ,
Набувад аз караму лутфи Илоҳӣ ачабе.
Бифиристад ба чаман сарвқади ғунчалабе,
Ки ба чамбияти гулшан шавад аз нав сабабе.
«Чӣ муборак саҳаре бошаду фархунда шабе,

¹ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ /А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 100.

² Самад, В. Аз қаъри Хазар то авчи Зуҳал / В.Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – С.149.

Шаби кадр аст, гар ин тоза баротат бидиханд».¹

Как видно, поэт возлагает ответственность за улучшение ситуации на народ. Таким образом, он отвергает идею о том, что «только Бог» или «другие» несут ответственность за решение социальных проблем, и подчеркивает необходимость действий:

Больной если захочет излечить недуг,
Должен обращаться к доктору и помощь у него попросить.
Иначе, причина болезни от чего? Куда её девать?
«О сердце, гори, ведь горение твоё свершает дела,
Полуночное желание от сотни бед освобождает» (досл.перевод)

Мариз агар ба мараз хоҳиши даво бикунанд,
Бибоядаш ба табиб ояд, илтичо бикунанд.
Вагарна чораи дардаш чаро? Кучо бикунанд?
«Дило, бисӯз, ки сӯзи ту корҳо бикунанд,
Ниёзи нимишабӣ дафъи сад бало бикунанд».²

Просветительские таджикские идеи начала XX века отличались от стихов классиков. Смысл приведенного стихотворения выражен в публицистических статьях газеты. Неоспоримым фактом является то, что Мирзо Джалол и Мирзо Сиродж серией своих стихотворений изменили традиционную таджикскую поэзию. По мнению исследователя С. Худжакулова, в этой газете «выдвигались резкие сообщения об обновлении литературного процесса, критики содержания классических произведений...».³ Потому что целью людей, создавших газету «Бухорои Шариф», было просвещение общества, выражение мнения.

Одним из лучших образцов литературной критики является цикл стихотворений Мирзо Джалола о роли поэта и содержании стихотворения. Цикл стихотворений начался с номера № 44 от 1 мая 1912 года «Хитобия ба шуарои

¹ Чим (Мирзо Чалол). Иқтибоси адаби / Мирзо Чалол // Бухорои шариф. – 1912. – №5. – С. 3.

² Чим (Мирзо Чалол). Тазмини муашшар / Мирзо Чалол // Бухорои шариф. – 1912. – №6. – С. 2..

³ Хўчакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хўчакулов. – Тошканд: Нашриёти илмии давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – С. 316.

Бухоро» (Обращение к поэтам Бухары»). Исследователь Н. Гаффаров отмечал: «В стихотворении «Хитобия ба шуарои Бухоро» поэт определил положение и долг поэтов на новом историческом этапе и призвал поэтов отвернуться от традиционной темы веземной любви, изучить жизненные проблемы и призывать людей изучать науку и образование»¹.

Мирзо Джалол в этой связи призывает поэтов соответствовать духу времени и трансформировать содержание и структуру своей поэзии в соответствии с новыми требованиями.

Как видно из работ мыслителей-просветителей, слово «Ватан» (Родина) стало заметным, наряду с другими новыми терминами, характерными для этой эпохи. Исследователь С. Худжакулов, анализируя поэтическую символику, выделил особую группу таких терминов: «Ватан, миллат, мардум, руунат, ислохот, хуррият, иршод, машрута, маориф, дарс, мактаб, ирфон..., хуббулматин, китоб, илм, ислох, ғафлат, хоб, зулмот, чахд, фақир, ичтиход, иттифоқ, субҳи умед, коғаз и другие» («Родина, нация, народ, безграмотность, реформа, свобода, наставление, конституционный, просвещение, урок, школа, познание..., хуббулматин, книга, наука, учащийся, поправка, беззаботность, сон, гнёт, старание, бедный, усилия, союз, рассвет надежды, бумага») ². Эти термины получили широкое распространение в языке прессы и литературы и впоследствии были дополнены другими «новыми» терминами, такими как «истиклол» (независимость), «инкилоб» (революция) и т. д.

Если социальные стихи таджикских поэтов-классиков имеют общую тему и содержание, то в стихах «Оина» (Зеркало) тема ясна и относится к реальному событию. Мирзо Сиродж Хаким также сотрудничал с «Оина» в последний год своей жизни. Ответ мастера слова Садриддина Айни на одно из его стихотворений был опубликован под названием «Мозй ва ҳол» (Прошлое и

¹ Гафаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – С.155.

² Хўчакулов, С. Адабиёти давраи бедории миллӣ: нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX / С.Хўчакулов. – Тошканд: Нашриёти илмии давлатии «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – С. 294.

настоящее). По мнению Н. Гаффарова, в этом стихотворении можно наблюдать влияние современных газет «Тарчумон» (Переводчик) и «Вакт» (Время).¹

«Переводчиком» стал положение времени от состояния моего,
«Время» перед собой как зеркало для подражания имел. (досл.пер)

«Тарчумон»-й кард аҳволи замон аз ҳоли ман,
«Вакт»-ро дар пеши худ миръоти ибрат доштам. ²

Этот стих свидетельствует о том, что поэт не только стремится отразить состояние времени, но и использует новые публикации того времени для укрепления и уточнения своих идей.

В «Ойне» (Зеркале) впервые были использованы слова и выражения, которые либо не встречались, либо редко использовались в поэзии классических таджикских поэтов, такие как «ватан» (Родина), «миллат» (народ), «джахолат» (невежество), «джахл» (глупость), «маориф» (образование). Впоследствии эти понятия широко распространились и приобрели характер призыва к действию. Как отмечает исследователь Н. Гаффаров, «в этот период понятия „Ватан“ и „миллат“ приобрели более социальный смысл, став символами современной литературы»³. Однако нельзя утверждать, что появление этих понятий связано исключительно с деятельностью джадидов (реформаторов) или что они были впервые использованы ими, так как вышеупомянутые слова встречаются и в произведениях некоторых писателей-неджадидов.

Третий параграф второй главы называется **«Литературная проза: жанровые особенности и формообразующие процессы»**, в котором приводятся сведения о появлении ряда новых жанров в таджикской литературной прозе посредством публикаций. Первые образцы прозаических произведений в «Бухорои Шариф» и «Оина» составляют литературно-

¹ Гаффаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н. Гаффаров. – Худжанд, 2000. – С. 6.

² Айни С. Мозӣ ва ҳол / С.Айни / Оина. – 1913. – №3. – С. 79-80. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

³ Гаффаров, Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате (начало XX века) / 57. Н.Гаффаров. – Худжанд, 2000. – С. 12.

публицистические произведения, поэтические рассказы, руджуъ, рассказы, сцены, пьесы, сатиры и т.д. Содержание таких работ в основном состоит из пропаганды школы и образования, науки и знаний. Также главное место занимают сценки, разговоры и сказки, сны и их толкование. Некоторые такие работы опубликованы в рубрике «Фелетони кӯчак» (маленький фельетон).

Один из других увлекательных жанров этого периода - «шеъри мансур» (поэзия в прозе), по форме напоминающая лирическую прозу. Мирзо Джалол продемонстрировал замечательное мастерство в этом жанре, представив шеъри мансур и как богатую любовную поэзию, и как призыв к приобщению к книгам и знаниям. В этих произведениях социальные проблемы иногда выражаются в сатирической и аллегорической манере, сочетая тонкость с яркой образностью.

Другой образец художественной прозы «Бухорои Шариф», хотя и редкий, — это путевые заметки. В частности, «Аснои Сафар» Мирзо Джалола может стать первым представителем жанра путевых очерков в таджикской литературе. Другой художественный жанр – беседа, впервые использованный в «Бухорои Шариф». Они были опубликованы под рубрикой «Фелетони кӯчак» (маленький фелетон)). Кроме того, в газете «Бухорои Шариф» появляются литературные жанры фельетон-беседа, сценическая беседа, такие как «Мусохибаи хаёлия» (воображаемая беседа). Наставления муллы Назми, школьного учителя, предназначены для учеников и оправдания Икболхона и его жалобы на брата муллы Болты» (автор А. Саидзафар Мадани), «Интервью муллы и торговца».

В «Оина» прослеживается творчество классической таджикской прозы, в том числе и языком «Гулистана» Саади. Язык и стиль этих бесед мелодичны, образны и читабельны. Интервью публиковались под рубриками «Сухбат», «Мубохиса», «Мусохиба», «Мубохиса или мусохиба», а их авторы носили народные имена «Муш-мирзо», «Пишак-суфи», «Абдулкадим», «Сомеъ». Отличительной особенностью интервью «Оина» является то, что стороны не позволяют оскорблять друг друга, мягко и деликатно раскрывают секреты друг друга и в результате помогают реализовать главную цель издания.

Из малых форм разговора и сцены сформировалась большая форма пьесы. Ярким примером является большая работа «Мусохибаи Ислом, Охунд ва Ҳотифулғайб», опубликованная в шести номерах журнала «Шуълаи инқилоб». По структуре и теме они чем-то схожи с беседами в «Бухорои шариф» (1912) и «Оина» (1913-1915). Как показывают исследования, просветители и интеллектуалы конца XIX - начала XX века широко использовали метод «олицетворения предметов, животных и нелогичных понятий» для борьбы с религиозным экстремизмом и пробуждения интеллектуального сознания восточного общества. Таким образом, вышеупомянутое произведение обладает вполне развитыми театральными качествами, а его содержание и значение подробно раскрываются в соответствующей главе.

Журнал «Шуълаи инқилоб» (пламя революции), помимо того, что отражал мнение коммунистической партии, являясь политико-информационным журналом, опубликовал на своих страницах множество прозаических произведений и внес большой вклад в поднятие политического, общественного самосознания и информированности таджикского народа.

Четвертый параграф второй главы называется **«Перевод художественных произведений: лингвистический уровень и художественные задачи»** **Первые художественные переводы и качество их переводов»** и дает информацию о качестве художественных прозаических переводов, выполненных из западной и восточной литературы на таджикский язык. Художественные переводы, опубликованные в «Бухорои шариф» и «Оина», считаются первой школой таджикского перевода. Переводы делались в основном с турецкого, азербайджанского, татарского и русского языков, иногда с немецкого. В частности, в газете «Бухорои шариф» был ответственный переводчик, который переводил новости и объявления с телетайпных лент и других газет. Официальный переводчик газеты подписывался как «Р.Ё.» или «Р.И.», и помимо своей работы, он переводил и публиковал художественные произведения с других языков. Большую часть из них составляют произведения известного русского писателя Льва Николаевича Толстого, которые

публиковались практически во всех номерах. Среди них рассказы и художественные произведения писателя - «Камни (Сангҳо)», «Бога или дьявола? (Яздонро ё шайтонро?)», «Много ли человеку земли надо (Инсонро замини зироат бисёр лозим аст?)», «Богатство кончится (Гарон тамом мешавад)», «Любите друг друга (Муҳаббат кунед якдигарро (Обращение к молодёжи))», «Дочь китайского вельможи (Духтари соҳибмансаби чинӣ)», «Силахдорӣ. Аз китоби қадим», «Рафиқи меҳрубон», «Работник Емельян и пустой барабан (Муздур Емелён ва табли тихӣ)», повесть «Кавказская пленница».

Первое крупное произведение драматического жанра — пьеса «Мусоҳибаи Ислому, Охунд ва Ҳотифулғайб», опубликованная в «Шуълаи инқилоб», представляет собой биографию, содержанием которой является разговор трёх людей и разоблачение указаны неправомерные действия религиозного служителя - Охунда, со стороны Ислома и Хотифулғайба. Обсуждаются также вопросы воспитания, манер и этики, и всеми ими занимается Охунд. Это произведение считается одним из лучших образцов художественной прозы и исполнительства этого периода. Хотя в ней обсуждаются религиозные и философские вопросы, ее простой язык не вызывает затруднений у читателя.

Пятый параграф второй главы – **«Пресса и проблема формирования таджикского литературного языка»** свидетельствует о том, что первые таджикские издания внесли значительный вклад в определение таджикского литературного языка. «Бухорои шариф» уделяет внимание этому вопросу с первых номеров, на это указывали исследователи П. Гулмуродзода,¹ О. Салимзода² и Н. Гаффаров³. А. Набави пролил свет на этот вопрос в своей книге в отдельной главе «Споры вокруг практических и теоретических вопросов языка»⁴. Однако в большинстве исследований по языку «Бухорои шариф», являющемуся первым примером живой истории формирования таджикского

¹ Гулмуродзода, П. Нахустшумораи нахуструномаи тоҷикӣ / П.Гулмуродзода // Озодагон. – 2010. – 17 март. – №11 (120).

² Салимзода, О. Публикисистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода / О. Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 188 с.

³ Гаффаров, Н. По страницам газеты «Бухорои шариф» (О первой таджикской прессе) / Н.Гаффаров. – Худжанд: Вароруд, 1999. – 228 с.

⁴ Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ / А.Набавӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – С. 88-100.

литературного языка, вопросы языка излагаются в общем виде, чего недостаточно для полного понимания вклада газеты в развитие литературного языка.

Основная задача исследователя в этом направлении - изучить статьи, опубликованные в ранних газетах, и оценить роль «Бухоро-и Шариф» в формировании таджикского литературного языка.

В первой редакционной статье «Бухоро-и Шариф» под названием «Ғояи омомл» («Идея надежды») некоторые читатели выразили недовольство чрезмерным использованием арабских слов и пожелали, чтобы язык газеты был ближе к разговорному языку жителей Бухары. Действительно, в статье встречаются сложные арабские термины и выражения, такие как «марджа», «азмана», «мадаридж», «маоридж», «хукка», «маодия», «та'мим», «мувониса», «маовин», «издийод», «э'тизор» и другие. По этой причине было предложено создать общий персидский язык, который был бы понятен жителям Бухары и Туркестана, а также Ирана, Афганистана и Индии. В результате было опубликовано множество статей редактора газеты Мирзо Джалола Юсуфзоды, литературного редактора Мирзо Джалола и местных репортеров. Таким образом, редакция газеты и ее читатели внесли свой вклад в формирование таджикского литературного языка, а язык газеты в последующих номерах несколько упростился. Язык «Оина» (1913), по сравнению с «Бухоро-и Шариф» (1912), был еще более подвижным и понятным. Такая ситуация свидетельствует о значительной роли ранних таджикских изданий в формировании таджикского литературного языка. Как отмечают многие исследователи истории таджикской прессы и литературы, первые таджикские издания сыграли выдающуюся роль в развитии литературного языка.

Редакция «Бухоро-и Шариф» первой в истории таджикской прессы опубликовала правила персидского языка, объявив их полезными для общества, писателей и педагогов. Инициатива газеты в этом направлении дала положительные результаты, и впоследствии такие издания, как «Оина»(Зеркало), «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции), «Дониш ва омӯзгор» (Знание и

учитель), «Раҳбари дониш» (Путеводитель знания)., печатали статьи, посвященные изучению таджикского литературного языка и его правил. Например, в 1926 году «Дониш ва омузгор» начал публиковать работу «Правила персидского языка» (автор Г. Камбарзода), но из-за прекращения деятельности журнала он остался незавершенным¹,

Журнал «Оина», в силу своей многоязычности, был посвящен общелингвистическим вопросам, распространенным языкам Бухары и Туркестана, а также необходимости изучения как минимум четырех языков - персидского, тюркского, русского и арабского. М. Бехбуди в одной из своих статей пишет: «Государственным языком Бухары является персидский. Произведения поэтов и писателей на персидском языке - это духовный источник, который никогда не иссякнет, поэтому европейцы тратят миллиарды на его использование»². В то же время он указывал важность знания тюркского, русского и арабского языков. Таким образом, газета «Бухоро-и Шариф» и журнал «Оина» внесли исключительно весомый вклад в становление и развитие современного таджикского литературного языка и, шире, таджикской литературы.

Третья глава исследования озаглавлена **Социально-политические процессы в художественной литературе и публицистике 20–30-х годов XX века**. В этой главе анализируются вопросы, связанные с публицистической и прозаической деятельностью Садриддина Айни, созданием новых литературных уголков и страниц для выражения общественных целей и национальных интересов. Первый раздел третьей главы – **«Творческая деятельность Садриддина Айни в журнале «Пламя революции» («Шуълаи инкилоб»)»** включает период плодотворной творческой деятельности С. Айни, подготовившей его как прозаика. С конца 1917 по начало 1918 года общественно-политическое положение страны Туркестанского и Бухарского эмирата изменилось в связи с Февральской и Октябрьской революциями 1917

¹ Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 278.

² Бехбудӣ, М. Икки эмас, турт тил лозим / М.Бехбудӣ // Оина. – 1913. – №1. – С. 13. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

года, что привело к изменению мыслей и действий просветительских работников. Теперь «социальная революция утратила духовную сущность образования и усилила его социальный и политический аспект»¹.

Поскольку большинство новых изданий создавалось на узбекском языке, таджикские интеллектуалы и деятели образования были вынуждены сплотиться вокруг этих изданий и сыграть значительную роль в политических и социальных изменениях обеих стран. Тем не менее, деятельность таджикских интеллигентов в 1920-е годы была продолжением просветительских целей предыдущего поколения, только их подход эволюционировал, и цели образования впервые обратились к политике. В этих условиях был основан журнал «Шуълаи инқилоб» как первое издание после таджикской революции. Издавался с 10 апреля 1919 года по 8 декабря 1921 года как орган Коммунистической партии Самаркандской области по инициативе Саидризо Ализода (1887–1945), одного из первых профессиональных таджикских журналистов и автора первых учебников современной эпохи.

Садриддин Айни, считающийся основоположником современной таджикской литературы, опубликовал большое количество своих стихов и статей в журналах «Шуълаи инқилоб» и «Овози тоҷик» и вел официальную деятельность в журнале «Шуълаи инқилоб». Он продвигал редакционные, политические, социальные, культурные и другие материалы, а также редактировал присланные читателями материалы. Таким образом, Айни официально начал свою профессиональную карьеру в журналистике и впоследствии прославился как прозаик. В своей просветительской деятельности он популяризировал термин «танвир-и афкор» (просветление мысли); это выражение, которое также использовалось в газете «Бухорои Шариф», получило официальное признание в «Шуълаи инқилоб». «Более того, «Танвир-и Афкор» — это название его второй статьи в журнале «Шуълаи инқилоб», опубликованной 7 декабря 1919 года (№ 23), в которой изложен его манифест на ближайшие годы». Как отмечают исследователи, число статей Айни за период

¹ Шакурии Бухорой М. Равшангари бузург / М. Ш. Бухорой. – Душанбе: Адиб. – 2006. – С. 65.

1919-1930 годов превышает 94, хотя, учитывая использование псевдонимов и анонимную публикацию некоторых редакционных статей, это число может быть еще больше.

Еще до того, как Айни официально начал работать в «Шуълаи инқилоб», в том же журнале было опубликовано его стихотворение за подписью «С. Айни, из мухаджиров (мигрантов) Бухары» под названием «Самарканд и Бухара». Стихотворение отличается ритмичностью и выражает восхищение поэта достоинствами города Самарканд. В то же время оно напоминает о некоторых печальных событиях в Бухаре, в том числе об уходе выдающихся деятелей, составлявших гордость города. Исследования показали, что полная версия этой поэмы появилась исключительно в «Шуълаи инқилоб».

Творческая деятельность устада Айни особенно активизировалась после начала его официальной деятельности в «Шуълаи инқилоб». Перед ним стояла задача отражать на страницах журнала мировые политические события и изменения в политике новой советской власти, пропагандировать и продвигать их. Среди многочисленных произведений, написанных им для этого издания, наибольшую известность получил «Марш свободы» (по словам Х. Асозода, «исполненный на мотив русской версии «Марсельезы»). Как отмечалось, «в нем все было новым: и тема, и идея, и размер, и рифма».

Одним из главных образцов прозы Устада Айни, опубликованный в «Шуълаи инқилоб», является репортаж «Письмо из Красной Бухары-1,2». В статье излагаются впечатления автора от командировки на родину, размышления о различных аспектах бухарской действительности того времени. Кроме того, «Конец дела шейха-обманщика (в Красной Бухаре)» является одной из первых попыток устада Айни в прозе. Таким образом, его работа в «Шуълаи инқилоб» послужила площадкой для проверки и совершенствования его навыков написания прозы.

Вторая глава третьего раздела – **«Колонка «Тоziёна» и становление сатирического и критического жанров»** – посвящена появлению первого официального сатирико-критического раздела в таджикской прессе и развитию

жанра сатиры в современной литературе. Несмотря на то, что первые таджикские издания, такие как «Бухорои Шариф» и «Оина», уже имели начальный опыт работы с сатирой, «Шуълаи инқилоб» сделала значительный шаг в этом направлении, создав рубрику «Тоziёна» (плеть), прочно утвердив сатиру в качестве эффективного инструмента анализа общественно-политических реалий.

Эта колонка служила критическим разделом газеты, затрагивая важные социальные и политические вопросы, вскрывая недостатки общества, недостатки управления, бюрократическую коррупцию, невежество населения и лицемерие некоторых чиновников. Публикации этого периода стремились направить общество на путь реформ с помощью сатиры, юмора и критики. Материалы «Тоziёна», опубликованные в 14 номерах, представляют собой одну из самых ранних организованных попыток сатиры в таджикской прессе, написанную в остроумном стиле с тонким критическим подтекстом.

Исследование показывает, что на раздел «Пытки» оказал влияние не только опыт персидско-таджикских сатириков, таких как Убайд Закони, но и сатирические методы прессы Средней Азии и исламского Востока. В частности, в материалах «Тоziёны» отчетливо прослеживается влияние сатирического издания «Мулла Насреддин» и некоторых других просветительских изданий Ирана и Турции.

Третий раздел третьей главы – **«Социально-политические вопросы в поэзии и прозе журнала «Шуълаи инқилоб» («Пламя революции»)»** считается важной темой и посвящен важным политическим, социальным и экономическим проблемам, опубликованным в первое таджикское издание советских времен. Данное исследование показывает, что «Шуълаи инқилоб», как первое официальное таджикское издание в советское время, не только занималось поднятием политических вопросов, но и играло значительную роль в формировании общественного мнения и национального самосознания.

В этом разделе становится ясно, что издание, несмотря на то, что находилось под влиянием официальной политики партии, пыталось решать

социальные проблемы, исходя из реальных потребностей людей и реальной ситуации в обществе. По сравнению с предыдущими таджикскими изданиями, которые больше фокусировались на культурных и образовательных вопросах, «Шуълаи инқилоб» также уделял серьезное внимание глубокому политическому анализу и рассмотрению международных отношений.

Одной из важнейших особенностей этого издания было то, что оно усилило аналитические аспекты статей и представило читателю важные политические и социальные вопросы не только в информативной форме, но и с глубоким анализом реалий того времени. Изучение материалов издания показало, что «Шуълаи инқилоб» внес значительный вклад в формирование политической и общественной мысли народа и сыграл значительную роль в формировании национального мнения.

«Шуълаи инқилоб» также внес вклад в разработку политических документов и нормативных актов, помогая формировать новую правовую систему таджикского советского общества. В частности, руководство этого издания положило начало формированию системы массового образования, разработав «Положение об учебных издательских обществах» и порядок народных поручений по вопросам образования, культуры и политического просвещения.

Результаты исследования показывают, что «Шуълаи инқилоб», несмотря на идеологическую ограниченность и политический контроль, внес значительный вклад в воспитание патриотизма, национального самосознания и социального пробуждения таджикского народа, сыграл эффективную роль в формировании национального самосознания и политической идентичности.

Четвертый раздел третьей главы назывался «Художественная публицистика и проблема национальной идентичности». Данный раздел посвящен изучению роли художественной журналистики в формировании общественного и политического мнения. Главной особенностью статей издания является то, что в них с аналитического и публицистического подхода рассматриваются исторические, языковые и культурные проблемы таджиков,

освещаются их политические и социальные аспекты. В этом контексте творческая деятельность мастера Садриддина Айни в «Шуълаи инқилоб» приобрела всеобъемлющий политико-национальный характер и оказала глубокое влияние на формирование таджикской журналистики.

Исследователь С. Азамов высоко оценил прозаическое мастерство и художественное публицистическое мастерство мастера Айни, сформировавшееся именно в «Шуълаи инқилоб», и отметил: «Его (С. Айни – Б.А.) политологические статьи нельзя недооценивать. «В этих статьях явно чувствуется привкус политологии и политической критики»¹.

Большинство исследователей в этой области считают «Шуълаи инқилоб», с одной стороны, отражением важных политических и социальных процессов, а с другой — полем для экспериментов и обучения для писателей и публицистов, основоположником нового стиля письма в таджикской прессе. В сложных политических условиях создание таджикского издания, непосредственно затрагивающего национальные, языковые и исторические вопросы, является выражением сильной национальной позиции деятелей культуры и литературы того времени.

«Место расположения раздела «Литература» в газете «Голос таджика» — название пятого раздела третьей главы. В данном разделе анализируется раздел «Литература» газеты «Голос таджика», рассматривается его роль в развитии литературных процессов в 1920-е годы. Издание уделяло больше внимания социальной поэзии, которая использовалась как средство выражения политических, социальных и культурных идей.

В этом контексте особое место занимали стихи известных поэтов, особенно Абулкасима Лохути. В ответ на его творчество были опубликованы поэтические подражания (назира) других поэтов, что сделало литературную среду газеты активной и содержательной. Стихи Лохути отличаются патриотическими, революционными и социальными темами, среди которых

¹ Азамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи 20. Диссерт. дараҷаи илми докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Азамов Субҳонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – С. 147.

Калимаи шаходати ранҷбарӣ», «Муҳимтарин фасли таърихии фиркаи Эрон», «Адабиёти синфӣ», «Чамани сӯхта», «Эй дехотӣ!», «Ҳеч нагуфт», «Бе вучуди мо», «Дигар ҳеч!», «Гар бихоҳӣ, метавонӣ» («Слово о мученичестве страданий», «Важнейшая историческая глава иранской секты», «Классовая литература», «Сожженный чаман», «О, селянин!», «Он ничего не сказал», «Без нас», «Ничего другого!», «Если хочешь, можешь») и другие.

Аналитики, в том числе А. Азимов, видят основную направленность поэзии этого периода в описании Октябрьской революции, достижений Советской власти, освобождении женщин, развитии школы и просвещения, воспитании нового человека, национальной гордости, критике традиционных институтов. Это содержание также выражены в работах Тамхида, Т. Зехни, Ноила, Джушона, Асадулло Кошони, Пинадуза, Фахриддина Раджи и других.

Раздел «Литература» «Голоса таджика» сыграл важную роль в пропаганде знаний, просвещения и общественного пробуждения, формировании новой литературной и политической мысли, продвижении новаторских идей и привлечении читателей к чтению новых произведений.

Шестой раздел третьей главы – **«Литературная страница газеты «Бедории тоҷик» (Пробуждение таджика): идейно-художественные особенности»** посвящён проблеме художественного содержания первой официальной газеты Автономной Республики Таджикистан «Бедории тоҷик». Эта газета издавалась в честь годовщины образования Автономной Республики Таджикистан и впоследствии стала главной правительственной газетой страны. К сожалению, в сокровищнице Национальной библиотеки Таджикистана осталось очень мало номеров первых лет, их качество не очень хорошее, они нечитаемые.

Тем не менее, по имеющимся цифрам можно сделать выводы о его содержании. Его язык в первые годы был очень беден. Одна из важных проблем в первых номерах - «Барои муассиси адабиётамон ҷашн лозим аст» (Нам нужен праздник основателю нашей литературы") Хамида Бакозаде, в которой выражено предложение автора отмечать День Рудаки. В ответ на это предложение в первом

номере журнала Министерства просвещения «Дониш ва омӯзгор» (Знание и учитель), вышедшем 5 марта 1926 года, была опубликована статья под названием «Рӯзи Рӯдакӣ» (День Рудаки), в которой Министерство просвещения республики объявило о назначении дня рождения Рудаки каждый год.¹

В «Бедории точик» (пробуждение таджика) также имелся уголок «Литература», где публиковались в основном стихи А. Лохути, Пайрава Сулаймани, Мунзима, рассказы Азизи и других. К сожалению, многие из них невозможно прочитать из-за неясности. Отличие «Бедории точик» (Пробуждение таджика) от «Овози точик (Голос таджика)» состоит в том, что они чаще появляются в литературно-прозаических произведениях сатирического характера.

Газета «Овози точик» с первых дней обратила внимание на сатиру и создала специальный сатирический уголок под названием «Гушмол». В нем преобладает критика, ирония и сатира, хотя язык, будучи простым и незамысловатым, оставлял желать лучшего. М. Муроди высоко оценивает значение сатирических разделов первых официальных таджикских газет и отмечает, что «сатирические разделы «Овози точик» и «Бедории точик» положили основу для создания первого таджикского советского сатирического журнала»²

Заключительная глава работы – четвертая, озаглавлена « **Пресса образовательной сферы и ее роль в формировании современной таджикской литературы**», в которой отражены литературные проблемы в первых публикациях в области образования.

В первом разделе четвертой главы – «**«Дониш ва омӯзгор» (Знание и учитель) – трибуна пропагандирования современной литературы**» представлена информация об уголке художественной цели первого издания в сфере образования. Так как «Дониш ва омӯзгор» и «Раҳбари дониш» были отраслевыми изданиями, но в отражении литературных проблем играли важную

¹ Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти точик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 76-79.

² Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсисти дар матбуоти даврии точик / М.Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – С. 28.

роль. Журнал «Дониш ва омӯзгор» за короткий срок в 1926 году, выпустила всего три номера.¹ В её паспорте было указано, что это литературный журнал и имел специальный раздел «Литература». В первом номере журнала была опубликована поэма Виктора Гюго «Горький камень», посвященная событиям Парижской коммуны, в переводе устода Абулкосима Лохути. Это стихотворение Гюго считается образцом свободного стиха. Кроме того, в этот номер вошло знаменитое произведение Садриддина Айни «Ахтари инкилоб» (звезда революции). В этом произведении народная поговорка «Хас каму чаҳон пок!» (букв. «Меньше сору, меньше и вздору») использована в художественном ключе, отражая реалии того времени. Под текстом также указана дата написания стихотворения: «В апреле 1921 года, Самарканд», что подтверждает его историческую значимость.

На другой литературной странице опубликован фрагмент поэмы «Зарра – муаллими Дорулфунуни Шарқ дар Маскав», стихотворение Мирсарвара «Таърихи нашри маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор (История издания журнала «Знание и Учитель)». Одной из важных заслуг этого журнала является издание пособия «Қавоиди забони форсӣ (Правила персидского языка)» - Г.Қ. (Гуломризо Қанбарзода). Этот труд считается одним из редких образцов грамматики персидского языка. Первый экземпляр такого пособия по персидскому языку был написан Мирзо Джалолом в «Бухорои шариф», а затем С. Ализодой. Журнал обратился к таджикским литераторам с просьбой помочь в процветании "свежего растения в саду таджикской прессы". Однако из-за отсутствия средств после третьего номера он не был опубликован. Во втором номере есть важная статья «День Рудаки», в которой сообщается о ежегодном определении Дня Рудаки. В статье затрагивается вопрос обучения на родном языке в условиях, когда в те времена в большинстве мест проживания таджиков было введено обучение на узбекском языке. В качестве примера также приведены стихи мастера слова, поэта поэтов А. Рудаки. Другая большая заслуга

¹ Рустамзода, М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 278.

издания «Дониш ва омӯзгор» состоит в том, что здесь впервые опубликован перевод произведения российского востоковеда В. В. Бартольда об истории таджиков.

Журнал «Дониш ва омӯзгор» является образцом связи прессы с духовностью и литературой и заложил прекрасную основу для появления других сравнительно крупных изданий по содержанию художественного материала.

Второй раздел четвертой главы - **«Раҳбари дониш» (Путеводитель знания) и процесс национального самопознания**. Данный раздел посвящен анализу вклада журнала «Путеводитель знаний» в формирование национального самосознания таджиков. Отражение темы самопознания через художественные произведения и аналитические статьи в этом издании оказало глубокое влияние на формирование национального мировоззрения. Материалы исследования показывают, что именно важные статьи в «Путеводителе знаний» и других изданиях этого периода сыграли действенную роль в вопросе национальной самоидентификации и защиты прав таджиков. Эти проблемы привели к пересмотру вопроса о национальном разделении и создании в 1929 году независимой Республики Таджикистан.

В связи с этим, можно упомянуть ряд важных статей, в том числе статьи Абдукадира Мухиддинова «Население Бухары и ее окрестностей таджики или узбеки?», Аббаса Алиева «Национальный вопрос в Бухаре и ее окрестностях», Муминходжи «Подробнее о проблеме национализма». Оно было опубликовано впервые в этом журнале и впоследствии много раз издавалось на разных языках. Велик вклад журнала «Путеводитель знаний» в пробуждение национального самосознания таджикистанцев.

Третий раздел четвертой главы озаглавлен «Жанровые и особенности и язык художественных произведений» и дает подробные сведения о взаимосвязи и взаимовлиянии периодической печати и литературы. Первый номер этого журнала назывался «Дониш-Биниш» (знание и видение), который внёс наибольший вклад в освещение различных вопросов литературы и духовности. Многие исследователи считали «Раҳбари дониш» (Путеводитель

знания) началом создания литературного журнала. В том числе Рахим Хашим отмечает основания для сбора писателей нового таджикского периода так: «Необходимо было иметь организацию, которая собирала бы вокруг себя молодежь, указывала бы ей путь к их литературному прогрессу, давала бы им образование». Эту роль, на мой взгляд, сыграл первый в истории советской таджикской литературы (на том этапе) таджикский литературно-педагогический журнал «Раҳбари дониш».¹ Учитывая это, многие до сих пор считают «Раҳбари дониш» первым литературным изданием.

В этом журнале также был раздел «Литература», позже он был представлен более широко под названиями «Литературный раздел», «Китобиёт». В издании можно увидеть образцы практически всех художественных жанров. Также преимуществом издания «Раҳбари дониш» является то, что впервые большинство жанров упоминаются по названиям. В литературном разделе, редактором которого был сам Собит Манофзода, впервые были опубликованы образцы стихов и прозы, а затем представлена знаменитая статья «Инқилоби адабӣ» (Литературная революция), являющаяся хорошим и первым образцом литературной критики. В нем опубликованы рассказ «Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро (Воображение. Ночь в бухарском регистане)» Дж. Икромии, поэма Сухайли Джавхаризода «Гулшани афрӯхта» (зажжённый цветник).

Взаимное влияние прессы и литературы в «Раҳбари Дониш» проявилось в том, что этот журнал первым стал публиковать на своих страницах образцовые литературные произведения, создавая условия для их критической оценки. Этот процесс внес значительный вклад в развитие таджикской литературы в современную эпоху.

Четвертая глава четвертого раздела - **«Трансформации рассказа в связи с повестью Айни “Одина”»** - дает представление о возникновении и становлении одного из основных жанров художественной прозы – рассказа.

¹ Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо / Р.Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 124.

Журнал «Рахбари дониш» сыграл значительную роль в развитии таджикской художественной прозы, способствуя развитию жанра рассказа в современной таджикской литературе. Прозаические произведения, опубликованные в журнале, отличаются реалистичностью и отражением социальных проблем. В то же время журнал уделял большое внимание переводам произведений известных зарубежных писателей, представляя их литературные произведения таджикским читателям. В «Рахбари дониш» также публиковались рассказы устода Садриддина Айни. Так, например, длинный рассказ «Ахмади Девбанд» был опубликован в нескольких номерах журнала, а относительно менее известный рассказ «Мохру» был опубликован в седьмом номере за 1929 год. На прозаические произведения журнала, как по форме, так и по содержанию, оказала влияние первая повесть современной таджикской литературы – «Одина» Айни.

Камол Айни наблюдал влияние «Одины» на писателей своего времени, в том числе на Дж. Икромии, А. Дехоти, П. Сулеймани. Они «следовали ему как по тематике, так и по художественной форме, и на основе личных наблюдений и личного опыта создавали свои рассказы».¹ Среди прозаических произведений, изданных в жанре рассказа, публиковались в газете «Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро» (Воображение. Ночь в бухарском регистане), «Ширин» (имя собственное), «Рахматулло-эшон», «Як ҳавзаи пурхун» (кровавый хауз) Джалола Икрами, «Фақиразан ва клуби занон» (бедная женщина и клуб женщин), «Ятима» (Сирота) Б.Икромии, один из редких рассказов П.Сулаймони «Гуландом», «Ҳамидаи сиёҳбахт» (несчастливая Хамида) и «Доғи фарзандӣ» Х.Пирмухаммадзода (А.Дехоти), «Латофат оё фиреб хурд? (Разве Латофат обманули?)».

Со времени последнего номера 1929 г. на латинской странице журнала опубликовано несколько рассказов и прозы, очень слабых по стилю и языку.² Н. Масуми отметил, что «Одина» для таджикских писателей стала образцом на пути

¹ Айни, К. Мактаби адабии устод Садриддин Айни / К.Айни. – Душанбе: Ирфон. – 2010. – С. 91-92.

² Улуғзода, С. Аз дафтари ёддоштҳои ман / С.Улуғзода // Тоҷикистони сурх. 1935. – №268.

изучения современного таджикского литературного языка»¹ Аналогично Сотим Улугзода также вспоминает свой собственный опыт, отмечая, что «читая ее («Одина» - Б.А.), мы почувствовали всю красоту чистого литературного языка таджикской народной прозы»² Влияние «Одина» отчетливо прослеживается в прозаических образцах второй половины 1920-х годов. Важное отличие историй журнала от историй Устода Айни заключается в том, что если герои «Одины» не достигают своих мечтаний и целей, то в этих историях они достигают своей цели, что было результатом идеологических требований эпохи.

Еще один важный аспект прозаических произведений журнала отражается в балансе образности и повествования. В повести «Одина» больше описаний, позиция повествования отчетливо видна, главным образом, в публицистической части произведения. Эта особенность – публицистическое повествование – чаще встречается в рассказах, созданных по мотивам «Одины». Опыт устода Айни в создании рассказов стал школой для молодых таджикских писателей.

Художественная проза журнала «Лидер знаний» признана важным фактором формирования современной таджикской литературы, сыграв значительную роль в развитии реалистического повествования и совершенствовании художественной литературы.

В пятом разделе четвертой главы - « **Первые образцы литературной критики в «Рахбари дониш»** - подробно излагается и оценивается содержание литературной критики «Рахбари дониш». На эту тему в последние годы в таджикской литературе проведено множество исследований. Следует отметить, что одной из основополагающих работ в этом плане является докторская диссертация Субханджона Азамова «Таджикская литературная мысль конца XIX – первой половины XX века», которая относится к числу общих вопросов литературной мысли того периода. Рассматриваемая тема риторики и литературной критики, ее происхождение и особенности широко изучались в

¹ Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон. 1959. – С. 38.

² Улуғзода, С. Аз дафтари ёддоштҳои ман / С.Улуғзода // Тоҷикистони сурх. 1935. – №268.

различных произведениях художественной критики и оценки художественных произведений.¹

Большинство исследователей формирование таджикской литературной критики относят к двадцатым годам XX века, хотя ее основы, среди прочего, показаны в указанном исследовании С. Азамова конца XIX века. По мнению М. Шакури, первый образец жанра литературоведения появился в 1925-1926 годах с выходом в свет произведения мастера слова С. Айни «Образец таджикской литературы». Следует указать исследование Маруфа Раджаби «История критики и литературоведения», которое является одним из наиболее полных произведений.

Исследователи В. Самад и А. Набави считают, что существующая литературная критика в изданиях «Бухорои шариф», «Оина», «Самарканд» носит не научный, а художественный характер. Также не следует забывать, что в XX веке не было профессиональных литературных критиков и историков, а по мнению М. Раджаби, многие литературно-критические произведения тех лет были «созданы самими писателями и поэтами».²

С 1928 года до первой половины 1929 года журнал «Рахбари дониш» (Путеводитель знаний) приобретает особенности художественно-литературно-просветительского издания. Тема литературоведения и литературная критика, ее предпосылок, происхождения и становления в первых таджикских публикациях, особенно в журнале «Рахбари дониш», имеет множество неизученных аспектов, поэтому может стать отдельной темой исследования для исследователей.

Шестой раздел четвертой главы – **«Полемика по вопросам современного таджикского алфавита и таджикского литературного языка в периодической печати сферы образования»** посвящён одному из важных вопросов прошлого века – таджикскому алфавиту и литературному языку, а также был высоко оценён вклад журнала «Рахбари дониш».

¹ Азамов С. Б. Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX. Диссерт. дараҷаи илми докт. илмҳои филологӣ: 10.01.00 – адабиётшиносӣ; 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ / Азамов Субхонҷон Баҳромович. – Душанбе, 2024. – 360 с.

² Рачабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикаи адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якуми шуравӣ. Солҳои 1920-1954) / М.Рачабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – С. 10.

Эти вопросы впервые были подняты в этом просветительском журнале. Тема алфавита была включена в содержание «Рахбари дониш» в 1927 году, когда уже начались дискуссии, встречи и конференции по новому таджикскому алфавиту. Собит Манофзода был одним из тех исследователей, которые продолжили эту дискуссию в журнале. В своей статье «Таджики и новый алфавит» он подчеркнул, что вопрос о реформе алфавита поднимался еще за 50 лет до этого. В журнале также был опубликован список членов таджикского алфавитного комитета¹

В журнале начались дискуссии по вопросам нового алфавита. По поводу перехода на латиницу первые статьи были опубликованы в 1928 году, авторами которых являются А. Семёнов и А. Лохути. Дальнейшие статьи о переходе на новый алфавит писали А. Фитрат, П. Ибрагимов, Санжар, С.Манофзода, П.Семёнов, Р.М.(Рахим Хашим), М. Ибрагими, Ф. Огозаде от имени руководства журнала были опубликованы много новостей и статей, а также стихотворение А.Мунзима.

После того, как вопрос о новом таджикском алфавите был в некоторой степени решён, в некоторых кругах был поднят вопрос о таджикском литературном языке, и по этому поводу было опубликовано множество статей. Устод Айни, не знавший о начале дебатов, присоединился к ним и внес большой вклад в положительное решение вопроса в пользу таджиков.

В журнале «Рахбари дониш» опубликованы важные статьи по проблеме таджикского литературного языка, в том числе «О горных языках Таджикистана» (Х. Шильд), «Что пишут о таджикском литературном языке?» (Рахим Мим - Рахим Хашим), «Таджикский язык» (С. Айни), «Хочу говорить на дари» (Б. Азизи), «О литературном таджикском языке» (Айн. Син. - С. Ализода) и другие.

Как подчеркнул Президент страны Уважаемый Эмомали Рахмон, «Именно благодаря своему родному языку, бессмертной культуре и своей национальной идее, таджики смогли выдержать самые сложные исторические

¹ Манофзода, С. Точикон ва алифбои нав / С.Манофзода // Рахбари дониш. – 1927. – №2, – С. 3-5.

испытания и отстоять своё существование».¹ В процессе этого журнал «Рахбари дониш» в судьбоносный период внёс значительный вклад в решение проблем таджикского алфавита и литературного языка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты глав и разделов исследования в целом представлены в следующих пунктах:

1. Литература и пресса как творческая деятельность относятся к сфере духовности. Однако они отличаются друг от друга по цели, задаче и характеру воздействия. Цель и задача прессы ориентированы на очевидное, они состоят в сообщении правдивых новостей в определенный исторический период и обеспечении потребности людей в новых новостях, а задача литературы шире и ориентирована на внутренний мир, на дух и чувства человека. Таджикская пресса, созданная в начале XX века и более молодая, стала помощницей литературы в предоставлении информации читателям. В результате была обеспечена возможность влиять друг на друга. Пресса стала мостом между народом и литературой, донесла слова творцов до широкого круга читателей.

Исследование показало, что в изучаемый период, то есть в начале XX века, пресса стала передовой в обществе, и люди обнаружили в ней большую потребность. Причиной этого являются исторические, социальные и политические условия начала XX века, заставившие прессу использовать возможности литературы для выполнения своих первоначальных задач. В результате газета «Бухорои шариф», (славня Бухара) журналы «Оина» (зеркало), «Шуълаи инқилоб» (пламя революции) и «Рахбари дониш» (Путеводитель знания) третью часть своих статей посвятили литературе. Даже большинство публицистических статей изданий имели художественный аспект [7-А].

2. Взаимосвязь литературы и СМИ, их взаимовлияние и роль в

¹ Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ ба муносибати 17-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон (8 сентябри соли 2008) // Рушди маориф – асоси таҳкими аркони давлат. Маҷмуаи баромаду суханрониҳо. Душанбе. – 2009. – С. 252-266.

формировании смежных областей на протяжении исторических периодов вплоть до наших дней еще не были всесторонне изучены таджикскими литературоведами и специалистами в области таджикской журналистики. Хотя становление современной таджикской литературы и ранней таджикской прессы в определенной степени изучено, динамика их взаимодействия не получила достаточного научного внимания. Несмотря на то, что и литература, и журналистика являются творческими формами выражения действительности, методы и цели их репрезентации существенно различаются.

До сих пор исследователи истории таджикской журналистики концентрировались преимущественно на вопросах, относящихся к их области, либо игнорируя литературу, либо оценивая её исключительно с точки зрения журналистской науки. Аналогичным образом, литературоведы, анализируя художественные произведения, упускают из виду журналистские особенности публикуемых материалов. Таким образом, данное исследование представляет собой одну из первых систематических научных работ в области литературоведения и журналистики, направленных на изучение взаимосвязи и взаимовлияния этих двух областей.

С развитием средств массовой информации и расширением мировых литературных связей все более очевидной становится необходимость изучения взаимовлияния литературы и средств массовой информации, в частности, роли ранней таджикской периодической печати в формировании литературы и дальнейших перспектив этого процесса [11-А].

3. Исследование показало, что накануне становления таджикской прессы в начале XX века обе отрасли поддерживались одним и тем же источником. Пресса играла и продолжает играть заметную роль в распространении и пропаганде таджикской литературы на протяжении последних ста лет. В свою очередь, литература внесла значительный вклад в формирование средств массовой информации с точки зрения художественной репрезентации, стиля, разнообразия новых жанров. Таджикская пресса, созданная в начале XX века, имеет небольшой опыт. Тем не менее, в определенный период, во втором и третьем

десятилетиях XX века, было замечено, что вновь созданные издания «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб» (Пламя революции), «(Овози тоҷик» (Голос таджика) , «Бедории тоҷик» (Пробуждение таджика), «Дониш ва омузгор» (Знание и учитель)», «Раҳбари дониш» (Путеводитель знаний) в предложении и решении многих политических, социальных, экономических и культурных вопросов, прежде всего, большой вклад внесли литература и язык. Причиной изучения литературы и прессы второго и третьего десятилетий XX века является то, что этот период считается этапом зарождения и становления новой таджикской литературы и прессы, и для этого периода более характерно их взаимовлияние [1-А], [14-А], [18-А], [24-А].

4. Значимость темы диссертации заключается в определении источника и путей формирования современной литературы, отражении литературы на страницах первой таджикской прессы и вклада прессы в формировании литературы, преимущественно в ее предмет, содержание и жанры, взаимодействие литературы и прессы, перенимание опыта друг друга, возникновение и становление новых литературных жанров в газетах и журналах первых десятилетий XX века [2-А], [11-А], [16-А].

5. Для достижения поставленных целей были исследованы и сделаны выводы:

- прежде всего установлено, что в первых таджикских изданиях «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омузгор», «Раҳбари дониш» (до 1929 г.) в пределах от 20 до 50% составляет художественный материал;

- до Октябрьской революции 1917 года литературные произведения, опубликованные в этих периодических изданиях, в основном были посвящены формированию идеологической мысли, реформированию системы образования и экономическому развитию. Однако после революции акцент значительно сместился в сторону политического дискурса, революционных идеалов и подъема национального самосознания, особенно в таких изданиях, как «Шуълаи инқилоб». Более поздние периодические издания, в том числе «Овози тоҷик»,

«Бедории точик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» (до 1929 г.), уделяли приоритетное внимание темам образования, культуры и культурной революции, которые стали доминировать с 1924 года.

- Пресса сыграла значительную роль в формировании жанров и новых литературных форм. Среди послереволюционных изданий основным жанром поэзии являются письмо-ответ, постановка, газель, му-садасс, проза и др. Появились интервью, очерки, рассказы, переводы, рецензии на рассказы, репортажи [3-А], [15-А], [21-А].

6. С начала становления таджикской прессы (в 1912 году) и до конца XX века форма, содержание, язык и стиль печати неоднократно менялись с учетом политической и социальной обстановки того времени. Эти события оказали глубокое влияние не только на развитие прессы, но и на формирование современной таджикской литературы. Публикуя аналитические, публицистические и литературные статьи, издания меняли интеллектуальный климат общества и способствовали развитию критической и аналитической мысли среди литературных деятелей. Переход от традиционного стиля письма к стилю, адаптированному к новым медиа, позволил писателям и критикам выработать собственный стиль выражения и создать новые художественные течения. В этом процессе пресса стала важным фактором передачи новых идей и развития национального самосознания [11-А], [16-А], [19-А], [20-А].

7. Художественная литература занимала видное место в ранней таджикской прессе, для ее публикации создавались специальные разделы и рубрики. Исследование показывает, что по количеству публикаций тематика литературы в ранней таджикской прессе находилась на третьем месте после образования и экономики. Несмотря на это, литературные материалы вошли в печать не только как элемент развлечения, но и как средство анализа социальных и политических проблем. Эти издания внесли значительный вклад в популяризацию произведений современных писателей и литературного наследия прошлого, создав основу для литературного диалога и научных дискуссий. Поэтому роль прессы в развитии литературы важна не только в

публикации художественных произведений, но и в формировании научных направлений и новых творческих процессов [10-А], [11-А].

8. Дискуссии о поэтическом новаторстве, эволюции современной литературы, трансформации формы и содержания поэзии, развернувшиеся в стихах, зарождающихся жанрах, сатирических произведениях, критических статьях и переписке в «Бухорои Шариф», сыграли решающую роль в формировании основ современной таджикской литературы. Эти литературные диалоги начала XX века не только затрагивали эстетические проблемы, но и рассматривали сложную взаимосвязь между поэтическим выражением и более широкой социально-политической атмосферой. Кроме того, они способствовали развитию литературной критики, возникновению новых жанров и внедрению новых стилистических подходов в таджикскую литературную традицию. Несмотря на историческую дистанцию, темы и вопросы, поднятые в этих дискуссиях, остаются актуальными, что подчеркивает необходимость продолжения научного анализа и дальнейших исследований [1-А], [4-А], [24-А].

9. Анализ показывает, что пресса Ирана, Афганистана и Кавказа оказала определенное влияние на современную таджикскую прессу и литературу с точки зрения использования различных литературных жанров, включая сатиру, драму и интервью. Несмотря на это, практика инициирования литературных дебатов посредством поэзии является уникальным явлением таджикской литературы, разработанным независимо друг от друга таджикскими писателями и педагогами. Это нововведение не только способствовало развитию литературных жанров, но и подготовило литературную среду для творческих дискуссий и развития новых стилей. Также, по сравнению с соседними странами, в таджикской прессе и литературе публицистический аспект художественных произведений проявляется сильнее, что свидетельствует об адаптации литературы к социальным и политическим потребностям в различные исторические периоды [13-А], [22-А].

10. В то время как иранские журналы были сосредоточены в основном на публикации художественных произведений, носивших скорее развлекательный

и повествовательный характер, и избегали обсуждения политических и социальных вопросов, таджикская пресса в Центральной Азии взяла на себя задачу передачи идей и отражения социальных и политических реалий. Таджикские газеты и журналы не только публиковали литературные произведения, но и служили основным средством пропаганды общественных идей, просвещения умов, развития экономических и социальных процессов. Одной из причин недолгого существования этих изданий (от года до полутора лет) был именно их обличительный и критический характер, противоречащий политической ситуации и ограничениям своего времени. Несмотря на это, их влияние на интеллектуальное развитие общества и формирование новой прессы оставалось чрезвычайно значительным [1-А], [5-А], [9-А].

11. Цикл стихотворений, опубликованных в «Бухарои Шариф», сыграл действенную роль в формировании новой теории литературной критики и развитии современной таджикской литературы. Эти стихотворения ставили очередные задачи литературы в процессе национального самосознания, пробуждения общества от его беспечности и невежества, а также пропагандировали новую миссию поэта и поэзии в новых исторических условиях. Поэты этого периода внесли существенные изменения не только в содержание, но и в форму и структуру литературных произведений. В результате в таджикское литературное пространство вошли новые стили и методы: свободный стих, прозаическая поэзия, современный реалистический метод, заложив основу для дальнейшего развития литературы. Эти события вывели таджикскую литературу из традиционных рамок и заложили основу новых творческих процессов [21-А].

12. Издания «Бухарои Шариф» и «Оина» опубликовали первые таджикские социальные поэмы и внесли значительный вклад в формирование аналитической и социальной литературы того периода. В свою очередь, издания «Шуълаи инкилоб», «Овози точик» и «Бедории точик» сыграли важную роль в формировании новых литературных течений, опубликовав первые революционные поэмы, в которых нашли отражение идеи свободы,

национального самосознания и социальных преобразований. Эти поэмы преобразили общественную сферу мысли и способствовали воплощению социальных идей в литературе [3-А], [7-А], [8-А].

13. Ранняя таджикская пресса, особенно «Бухорои Шариф» и «Оина», сыграла важную роль в формировании новых жанров литературных произведений и расширении традиционных литературных форм. Эти публикации ввели на литературное поприще новые жанры, такие как литературная публицистика, прозаическая поэзия, поэтические рассказы, эссе, путевые заметки, рассказы, диалоги, пьесы и сатира. В это же время они осуществили первые переводы художественных произведений, познакомив читателей с лучшими образцами мировой литературы, особенно русской и восточной. Главной целью переводов было не только ознакомление читателей с произведениями зарубежной литературы, но и передача новых идей, расширение мировоззрения общества. При этом в первую очередь отбирались произведения, соответствующие мировоззрению, культурным и духовным ценностям таджикского общества и восточной цивилизации [13-А], [23-А].

14. Осмысление политических вопросов, патриотизма и национального самосознания таджиков началось в начале XX века, и этот процесс стал одним из главных факторов создания изданий «Бухорои шариф» и «Оина». Эти издания внесли значительный вклад в повышение уровня политического и национального сознания общества, публикуя статьи о политических событиях, социальных проблемах и экономических вопросах. Судя по содержанию опубликованных материалов, главной целью этих политических и экономических дебатов была, прежде всего, защита внутреннего производства, создание кредитных банков, развитие сельского хозяйства, освоение новых земель и улучшение сетей водоснабжения. Этот процесс постепенно способствовал формированию национального мировоззрения и осознанию экономических и социальных интересов таджиков [15-А], [19-А].

15. Первые дискуссии о языке, лингвистике и таджикском литературном языке на страницах журнала «Бухорои Шариф» привели к формированию

таджикского национального самосознания и языкового единства среди персоязычных народов. Издание, публикуя патриотические и национально ориентированные статьи, пропагандировало язык как важный компонент национальной идентичности и культурного единства. В этом издании по инициативе Мирзо Джалола Юсуфзода были впервые сформулированы и опубликованы нормы персидского языка, что заложило прочную основу для дальнейшего развития таджикского языкознания. Дискуссия о таджикском языке и его литературной форме, начавшаяся в 1912 году, продолжилась на различных площадках и научных собраниях, сохранив свою актуальность и по сей день. Этот процесс доказывает, что язык — это не только средство общения, но и мощный фактор формирования идентичности и консолидации общества [5-А], [12-А].

16. Сатирико-критический раздел «Тозиёна», созданный в издании «Шуълаи Инкилоб», стал одним из важных столпов критической прессы, публикуя смелые статьи и откровенный анализ важных политических и международных проблем. В этом уголке поднимались вопросы с ясными аргументами и доказательствами, а социальные проблемы обсуждались с помощью различных критических и сатирических методов. Для развития этой отрасли таджикской прессы эффективно использовались источники классической таджикской литературы, устного творчества, а также передовая печать того времени в странах Востока. Позднее и другие таджикские издания, в том числе «Овози точик» и «Бедории точик», также создали специальные сатирические рубрики, в которых отражалась социальная и политическая критика с использованием художественного языка и языка документальной литературы. Именно ранняя таджикская пресса сыграла первостепенную роль в формировании всех жанров современной таджикской литературы, в том числе и сатиры, и заложила основу ее дальнейшего развития [1-А].

17. Первым революционным образцом в современной таджикской литературе является поэма «Марши хуррият» (Марш свободы) устода Садриддина Айни. В революционных стихах на первом месте стояли призывы,

лозунги, приглашения и обращения. В них художественные образы сочетались с реализмом, повышая эффектность, торжественность, высокую революционную силу произведения. Жанр художественного репортажа в таджикской литературе и прессе также начался с путешествия мастера слова С. Айни в Бухару. «Анчоми кори як шайхи хиллагар (дар Бухорои сурх)» («Конец дела лукавого шейха (в красной Бухаре)»), несмотря на свои жанровые и художественные недостатки, может служить примером первого рассказа и творчества С. Айни в современной таджикской литературе. Это новшество вывело таджикскую литературу на новый этап развития и заложило основу для создания современных прозаических жанров [6-А], [25-А].

18. В сложных условиях, под защитой правящей партии, выход в свет таджикского издания «Шуълаи инқилоб» Саидризо Ализода, разумным сыном нации, можно назвать героическим. Будучи платформой для дискурса Коммунистической партии, журнал сыграл ключевую роль в отстаивании прав трудящихся, одновременно предоставляя образовательный контент для персоязычной аудитории. Эта публикация ознаменовала собой значительный прогресс, затрагивая широкий круг важнейших вопросов. В отличие от предыдущих изданий, «Шуълаи инқилоб» благодаря статьям С. Айни стал первым таджикским журналом, который начал заниматься вопросами внешней политики и международных отношений, тем самым расширив сферу своего охвата за пределы внутренних проблем [5-А], [16-А].

19. Значительная часть статей, опубликованных в газете «Овози Таджик», была посвящена проблеме национального разделения и соблюдения прав таджиков. В этом издании посредством аналитических статей и литературной публицистики подробно обсуждались такие деликатные вопросы, как таджикская национальность, язык, образование и учебники. Тексты были разработаны на основе реальных фактов и цифр, эффективно и убедительно доказывающих важность защиты языковых и культурных прав таджиков. Материалы, опубликованные в настоящем издании, несмотря на прошедшее время, и по сей день не утратили своей научной и исторической ценности,

оставаясь важным источником информации для изучения процессов формирования национальной самоидентичности и языковой политики в Таджикистане [12-А], [19-А].

20. В период с 1924 по 1929 год язык, стиль и манера некоторых таджикских изданий, в том числе «Овози Таджик» (Голос таджика) и «Бедории Тоҷик» (Пробуждение таджика), ухудшились по сравнению с предыдущими изданиями и стали ближе к массовому языку. Это изменение стало результатом языковой политики того времени, которая под влиянием господствующей идеологии стремилась приблизить литературный язык к разговорному языку масс. В результате в публикациях стали избегать использования классических форм литературного языка и все чаще стали использоваться стилистические детали народной речи [5-А], [6-А], [9-А].

21. «Раҳбари дониш» — первое издание, в официальном паспорте которого указано как «научно-литературный журнал». Учитывая этот статус, журнал широко освещал вопросы, связанные с литературой, поэзией, прозой и литературной критикой.

Анализ показывает, что взаимовлияние прессы и литературы отчетливо отражается в содержании «Раҳбари дониш». Впервые издание публикует на своих страницах значимые образцы литературных произведений, обсуждая и критически оценивая их. В то же время опубликованные литературные произведения способствовали развитию новых журналистских жанров, включая репортаж, очерки, новости и пресс-релизы. По охвату литературного материала «Раҳбари дониш» иногда считают первым специализированным литературным изданием. Однако анализ целей и задач журнала показывает, что он является, прежде всего, специализированным изданием в сфере образования, а также отражает литературные процессы и научные исследования, связанные с литературой [2-А], [26-А].

22. Влияние современной мысли и просвещения отчетливо прослеживается в формировании современной таджикской поэзии начала XX века. Поскольку поэзия и поэтика всегда имели приоритетный статус в

персидско-таджикской литературе и имели большее влияние, чем другие творческие формы, джадиды использовали эту возможность для публикации своих мыслей и идей. Авторы таких стихотворений, которые часто были сторонниками просветительского движения, а некоторые из них считались джадидами, видели путь к переменам прежде всего в изменении системы образования и преподавания знаний и в целом выступали за мирный путь реформ. Являясь инструментом пробуждения общественного мнения, современная поэзия способствовала развитию национального самосознания и укреплению идеологии просвещения [11-А], [21-А].

23. Одним из новшеств и особенностей прессы и литературы начала XX века является то, что наряду с созданием новой по форме и содержанию таджикской литературы они привели к возникновению новых областей литературной критикой и официального литературоведения. В этот период впервые в истории таджикской литературы были введены такие научные термины, как «критический раздел» (Қисми танқидӣ) и «литературное исследование» (Таҳқиқоти адабӣ). В связи с этим критики ввели в литературоведческий анализ новую терминологию, которая до сих пор используется в академических кругах. Этот процесс не только способствовал развитию литературной критики, но и сыграл значительную роль в совершенствовании научно-аналитического языка в области литературы [10-А], [20-А].

24. Исследование показало, что взаимовлияние прессы и литературы отчетливо прослеживается в ранней таджикской прессе, и этот процесс оказал глубокое воздействие друг на друга на уровне жанра, формы и содержания. Публикация художественных произведений в печати, с одной стороны, и вклад литературы в формирование новых публицистических жанров, с другой, являются ярким свидетельством этого творческого сотрудничества. В результате пресса стала средством передачи идей и новых литературных процессов, а литература расширила возможности, опираясь на возможности прессы [24-А].

25. В связи с этим тема «Взаимовлияние современной таджикской литературы и прессы в начале XX века», посвященная анализу взаимоотношений печати и современной таджикской литературы на начальном этапе их становления, имеет важное значение в современных условиях глобализации мысли для укрепления самосознания и национальной идентичности. Большинство ранних таджикских изданий одновременно выполняли функции специализированных изданий по политическим, социальным, экономическим и духовным вопросам общества и в то же время вносили значительный вклад в популяризацию и развитие современной таджикской литературы. Благодаря этой особенности данные издания эффективно осуществляли взаимовлияние прессы и литературы, процесс, который отчетливо прослеживается в ранней таджикской прессе [7-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Анализ темы «Взаимовлияние прессы и современной таджикской литературы в начале XX века» показывает, что, несмотря на наличие разрозненных информации в некоторых предыдущих исследованиях, комплексное научное исследование взаимосвязи этих двух творческих сфер в определенные периоды еще не завершено. Учитывая эту ситуацию, в настоящем исследовании второе и третье десятилетия XX века рассматриваются как ключевой этап формирования процессов влияния литературы и прессы, поскольку именно в этот период (с 1912 года) зарождается таджикская пресса, использующая литературу как инструмент отражения политических, социальных и экономических проблем.

Учитывая, что взаимовлияние прессы и литературы представляет собой динамичное и непрерывное развитие, дальнейшее изучение этой проблемы может способствовать более широкому исследованию процессов национальной самоидентификации, формирования литературного языка, эволюции общественного мнения. Результаты данного исследования

послужат методологической основой и источником научной информации для будущих исследователей, изучающих взаимовлияние прессы и литературы.

По результатам исследования представлены следующие рекомендации по практическому его использованию:

1. Результаты исследования могут быть использованы в университетах для совершенствования учебных программ по журналистике и литературоведению. Учитывая взаимовлияние литературы и прессы, необходимо совершенствовать образовательные программы в области истории таджикской прессы и ее связи с литературой. Это могло бы способствовать более глубокому изучению этих двух направлений на факультетах филологии и журналистики.

2. Изучение взаимовлияние литературы и прессы может иметь важное значение при разработке литературных и специализированных отраслевых словарей. В ранних текстах таджикской прессы оформились новые слова и термины, изучение которых способствует созданию нужных словарей. Их изучение обогащает развитию словарного запаса и структуры таджикских двуязычных словарей.

3. Результаты исследования служат научной базой для специалистов отрасли перевода, журналистов и культурных аналитиков. Учитывая, что литература и пресса всегда влияли друг на друга, результаты исследования будут полезны для изучения того, как литература отражается в прессе и наоборот. Это особенно важно для переводчиков, а также аналитиков языка и стиля, чтобы гарантировать, что они используют правильные методы передачи исторических и публицистических текстов.

4. Результаты исследования может стать основой для дальнейшего изучения взаимовлияния прессы и литературы в разные периоды. Это исследование может проложить путь для дальнейшего изучения взаимовлияний литературы и прессы в другие исторические периоды, особенно в XXI веке. Изучение различных периодов влияния этих двух сфер

может иметь важное значение для анализа культурного развития таджикского общества.

5. Прессу и литературу можно изучать как эффективное средство пробуждения национального самосознания в образовательной и научной среде. В начале XX века печать и литература сыграли важную роль в пробуждении национального самосознания, что полезно изучать на уроках истории и литературы. Изучение роли прессы в возрождении национальной идентичности может сыграть ключевую роль в формировании мировоззрения молодого поколения.

6. Изучение взаимосвязи литературы и прессы будет полезно для укрепления новых подходов к преподаванию в области языка и литературы. Путем анализа и сопоставления публицистических и художественных текстов выявляются современные методы изучения литературы и языка. Это может способствовать совершенствованию методики преподавания филологических дисциплин.

7. Материалы исследования могут быть использованы при разработке статей и теле- и радиопередач о роли печати и литературы в развитии общества. Изучение взаимосвязи литературы и прессы в средствах массовой информации может способствовать более глубокому пониманию культурного развития. Публикуя исследовательские материалы в СМИ, люди могут лучше узнать историю таджикской прессы и ее связь с литературой.

8. Лингвистические и стилистические проблемы художественных произведений в ранних таджикских изданиях могут быть использованы для будущих исследований в области лексикологии и стилистики. Анализ языка и стиля ранних таджикских печатных текстов может иметь важное значение для изучения эволюции литературного языка и процессов его изменения. Эти исследования могут помочь в разработке современных стилистических правил.

9. Данное исследование послужит разработке специальных программ по изучению истории таджикской прессы XX века в школах и вузах. На основе

результатов исследований могут быть разработаны новые образовательные программы в высших учебных заведениях и учебных заведениях. Это может способствовать более глубокому и полному изучению истории печати и литературы Таджикистана.

10. Результаты исследования могут быть использованы при организации научных кружков и семинаров по вопросам взаимовлияний литературы и прессы в Таджикистане. На основе материалов исследований университеты и научные центры могут организовывать семинары и научные кружки по теме взаимовлияния литературы и прессы. Подобные мероприятия способствуют развитию научных исследований и укреплению связей между профессионалами в области литературы и журналистики.

11. Материалы исследования могут быть использованы при разработке учебников и учебных пособий в области журналистики и литературоведения. Поскольку пресса и литература являются двумя важными аспектами укрепления культурного и научного мировоззрения, очень важно разрабатывать образовательные книги, основанные на результатах этих исследований. Такие книги могут служить основным источником образования для студентов филологических и журналистских факультетов.

12. Результаты исследования могут быть использованы для разработки сопоставительных исследований взаимовлияния литературы и прессы в соседних странах. Сравнивая прессу и литературные процессы в странах Центральной Азии, можно определить влияние культурной и политической среды этих стран на журналистику и литературу. Этот процесс может быть использован в будущих исследованиях таджикскими и международными специалистами.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

1. В рецензируемых журналах ВАК при Президенте

Республики Таджикистан:

[1-А]. Абдурахимов, Б.А. «Шуълаи инқилоб» – поягузори жанри ҳаҷв дар адабиёти навини тоҷик ва матбуот [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2020. – №3 (39). – С. 63-71.

[2-А]. Абдурахимов, Б.А. Хусусиятҳои жанри ҳикоя дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва таъсирпазирии он аз повести устод Айнӣ «Одина» [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2020. – №2 (85). – С. 101-110.

[3-А]. Абдурахимов, Б.А. Намунаи шеърӣ иҷтимоӣ дар маҷаллаи «Оина» [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – №4. – С. 263-271.

[4-А]. Абдурахимов, Б.А. Ду иқдоми наҷиби рӯзномаи «Бухорои шариф» [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – №4 – С. 306-313.

[5-А]. Абдурахимов, Б.А. Саҳми рӯзномаи «Бухорои шариф» дар ташаккули забони адабӣ [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Доклады Национальной академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2020. - №4 (012). – С. 217-224.

[6-А]. Абдурахимов, Б.А. Таҳлили намунаи осори устод Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Доклады Национальной академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2020. – №3, (011). – С. 252-260.

[7-А]. Абдурахимов, Б.А. Пайванди адабиёти навин ва матбуоти тоҷик [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2020. – №5 (88) – С.79-85.

[8-А]. Абдурахимов, Б.А. Вазифаи рӯҷӯи лирикӣ дар матбуот (дар мисоли маҷаллаи «Оина») [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2021. – №2 (42). – С.112-119.

[9-А]. Абдурахимов, Б.А. Таҳқиқ ва таҳлили осори адабии рӯзномаи “Бедории тоҷик” [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Доклады Национальной академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2021. – №3, (015). – С. 200-207.

[10-А]. Абдурахимов, Б.А. Махсусиятҳои фелетони матбуоти аввалини тоҷик [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2021. – №6 (95). – С.212-219.

[11-А]. Абдурахимов, Б.А. Иртибот ва таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум [Текст] /Б.А. Абдурахимов // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2021. – №4 (44). – С.92-101.

[12-А]. Абдурахимов, Б.А. Мавқеи нашрияҳои тоҷикӣ дар баландбардории эътибори байналмилалӣ забон [Текст] /Б.А. Абдурахимов // Вестник Хорогского университета. Часть 2. Общественные и гуманитарные науки. – Хоруғ, 2022. – №4 (24). – С.10-19.

[13-А]. Абдурахимов, Б.А. Вижагиҳои тарҷумаи бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷикӣ [Текст] /Б.А. Абдурахимов // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2024. – №4 (111). – С. 125-134.

[14-А]. Абдурахимов, Б.А. Шаклгирии анвои тозаи насри бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷик («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб») [Текст] /Б.А. Абдурахимов., С. Хатлонӣ // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2024. – №3 (55). – С.119-128.

[15-А]. Абдурахимов, Б.А. Масъалаҳои маориф дар шеър ва публитсистикаи маҷаллаи «Оина» [Текст] / Б.А. Абдурахимов., С. Хатлонӣ //

Известия Национальной академии наук Таджикистана. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2024. – №2. – С.152-161.

[16-А]. Абдурахимов, Б.А. Хусусияти жанрҳои нави бадеӣ дар нашриҳои солҳои бистум [Текст] /Б.А. Абдурахимов // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2024. - №4 (56). – 218-225.

2. В других изданиях:

[17-А]. Абдурахимов, Б.А. Эътибори байналмилалӣ забон ва нашриҳои тоҷикӣ / Б.А. Абдурахимов // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Восточная филология на пути культуры и цивилизаций». – Душанбе, 2020. – С. 9-15.

[18-А]. Абдурахимов, Б.А. Баҳрабардории мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум [Текст] /Б.А. Абдурахимов // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему «Холик Мирзозода и таджикское литературоведение в XX веке». – Душанбе, 2021. – С. 312-327.

[19-А]. Абдурахимов, Б.А.Ташаккули забони адабиӣ дар нимаи аввали асри XX дар Бухоро [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Материалы международной научно-практической конференции под названием «Расширение литературных и культурных связей Таджикистана и Узбекистана: состояние и перспективы». – Душанбе, 2021. – С. 28-44.

[20-А]. Абдурахимов, Б.А. Нақши матбуот дар инъикоси адабиёти давраи навини тоҷик [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Материалы международной научно-практической конференции под названием «Актуальные вопросы языкознания и литературоведения в современную эпоху». – Душанбе, 2022. – С. 26-34.

[21-А]. Абдурахимов, Б.А. Навовариҳо дар ашъори рӯзномаи «Бухорои шариф» [Текст] / Б.А. Абдурахимов // «Восточная филология: лингвистические исследования, литературные связи и переводоведение». – Душанбе, 2023. – С. 438-448.

[22-А]. Абдурахимов, Б.А. Нақши матбуоти нахустини тоҷикӣ дар шаклгирии услуби тарҷумаи бадеӣ [Текст] / Б.А. Абдурахимов // Материалы

международной научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы переводоведения: теория и методы исследования переводоведения». – Душанбе, 2024. – С. 16-28.

[23-А]. Абдурахимов, Б.А., Қаҳорзода, М., Маҳкамов, Д. Махсусияти тарҷумаи бадеӣ дар нашрияҳои тоҷикӣ [Текст] / Б.А. Абдурахимов., М.Қаҳорзода., Д.Маҳкамов // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Восточная филология на пути культуры и цивилизаций». – Душанбе, 2020. – С. 233-242.

[24-А]. Абдурахимов, Б.А., Маҳкамов, Д., Қаҳорзода, М. Ташаккули жанрҳои нави насри бадеӣ дар матбуоти аввалини тоҷик («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб») [Текст] / Б.А. Абдурахимов., Д.Маҳкамов., М.Қаҳорзода // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему «Холик Мирзозода и таджикское литературоведение в XX веке». – Душанбе, 2021. – С. 420-441.

[25-А]. Абдурахимов, Б.А., Маҳкамов, Д.С. Баррасии шаммае аз асарҳои Садриддин Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» [Текст] / Б.А. Абдурахимов., Д.С.Маҳкамов // Материалы международной научно-практической конференции под названием «Расширение литературных и культурных связей Таджикистана и Узбекистана: состояние и перспективы». – Душанбе, 2021. – С. 45-67.

3. Книги и монографии:

[26-А]. Абдурахимов, Б. Афкори сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар адабиёти солҳои бистуми асри XX (Дар асоси маводи нашрияҳои “Овози тоҷик”, “Бедорӣ тоҷик”, “Дониш ва омӯзгор” ва “Раҳбари дониш”) [Текст] / Б. Абдурахимов. – Душанбе: ҚДММ “Абдурахмон – Р”, 2025. – 250 с.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович дар мавзуи “Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ ва 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ

Калидвожаҳо: адабиёти навини тоҷик, матбуот, таъсирпазирии мутақобила, ташаккули афкор, жанрҳои адабӣ, публицистика, шеър, ҳикоя, фелетон, ташаккули забони адабӣ.

Мубрами мавзу таҳқиқот. Оғози асри XX яке аз марҳилаҳои муҳими ташаккули адабиёти навини тоҷик ва матбуоти миллии тоҷик маҳсуб меёбад. Дар ин давра, матбуот на танҳо оинаи инъикоси воқеияти ҷомеа буд, балки бо адабиёт робитаи зич дошт ва дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ саҳми назаррас гузошт. Омӯзиши робитаи адабиёт ва матбуот дар ин давра барои дарки амиқи равандҳои рушди фарҳангӣ ва таърихии Тоҷикистон аҳаммияти илмӣ ва амалии баланд дорад.

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши робитаи мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри XX ва арзёбии нақши ин ду соҳа дар ташаккули худшиносии миллии ва рушди забони адабии тоҷик мебошад.

Мавзуи (предмет) таҳқиқотро омӯзиш ва муайян кардани таъсири матбуот ба ташаккули адабиёт ва баръакс, саҳми адабиёт дар таҳкими матбуоти ибтидоии тоҷик ташкил медиҳад.

Навгони илмӣ таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки барои нахустин бор робитаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри XX аз нигоҳи мукамал таҳлил гардидааст. Дар натиҷа, таъсири мутақобилаи ин ду соҳа дар ташаккули жанрҳои адабӣ ва журналистӣ, рушди забон ва услуб, инчунин дар инъикоси масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дақиқ арзёбӣ шудааст.

Натиҷаҳои бадастомада ва татбиқи онҳо метавонанд дар раванди таълими фанҳои адабиётшиносӣ ва журналистика истифода шаванд. Ғайр аз ин, маводи диссертатсия барои таҳияи барномаҳои таълимӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ ва омода намудани мақолаҳои илмӣ ва таҳлилии муфид мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд барои такмили барномаҳои таълимӣ донишгоҳӣ дар фанҳои журналистика ва адабиётшиносӣ истифода шаванд.

2. Омӯзиши робитаи адабиёт ва матбуот метавонад дар таҳияи фарҳангномаҳои адабӣ ва луғатҳои соҳавӣ муҳим бошад.

3. Дастовардҳои таҳқиқот барои мутахассисони соҳаи тарҷумонӣ, рӯзноманигорӣ ва таҳлилгарони фарҳангӣ ҳамчун заминаи илмӣ хидмат мекунанд.

4. Маводи таҳқиқот метавонад дар таҳияи мақолаҳо ва барномаҳои телевизионӣ ва радиой оид ба нақши матбуот ва адабиёт дар рушди ҷомеа истифода шавад.

5. Мушкилоти забонӣ ва услубӣ осори бадеӣ дар нашрияҳои ибтидоии тоҷик метавонанд барои таҳқиқоти оянда дар соҳаи лексикология ва услубшиносӣ истифода шаванд.

АННОТАЦИЯ

диссертации Абдурахимова Бахтиера Абдурахимовича на тему «**Взаимовлияние современной таджикской литературы и прессы в начале XX века**» на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальностям: 10.01.01 – Таджикская литература; литературные связи и 10.01.10 – Журналистика

Ключевые слова: современная таджикская литература, пресса, взаимовлияние, формирование общественного мнения, литературные жанры, публицистика, поэзия, рассказ, фельетон, формирование литературного языка.

Актуальность темы исследования. Начало XX века считается одним из важнейших этапов в становлении современной таджикской литературы и таджикской национальной прессы. В этот период пресса была не только зеркалом, отражающим действительность общества, но и имела тесную связь с литературой и вносила значительный вклад в формирование общественного мнения. Изучение взаимодействий литературы и печати в этот период имеет большое научное и практическое значение для более глубокого понимания процессов культурно-исторического развития Таджикистана.

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является изучение взаимодействия литературы и прессы в начале XX века и оценка роли этих двух сфер в формировании национального самосознания и развитии таджикского литературного языка.

Предметом исследования является изучение и определение влияния прессы на формирование литературы и, наоборот, вклада литературы в укрепление ранней таджикской прессы.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые комплексно проанализированы взаимоотношения литературы и прессы в начале XX века. В результате было точно оценено взаимодействие этих двух сфер в формировании литературных и публицистических жанров, развитии языка и стиля, а также в отражении политических и социальных проблем.

Полученные результаты и их внедрение могут быть использованы в процессе преподавания литературоведения и журналистики. Кроме того, материалы диссертации полезны при разработке образовательных программ, специализированных учебников, подготовке научных и аналитических статей.

Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования учебных программ по журналистике и литературоведению.

2. Изучение взаимоотношений литературы и прессы может иметь важное значение для разработки литературных энциклопедий и специализированных словарей.

3. Результаты исследования служат научной базой для специалистов в области перевода, журналистики и культурной аналитики.

4. Материалы исследования могут быть использованы при подготовке статей и теле- и радиопередач о роли печати и литературы в развитии общества.

5. Лингвистические и стилистические проблемы художественных произведений в ранних таджикских изданиях могут быть использованы для будущих исследований в области лексикологии и стилистики.

ANNOTATION

of the dissertation of **Abdurakhimov Bakhtiyor Abdurakhimovich** in the theme “**The mutual influence of modern Tajik literature and the press in the early 20th century**” for finding scientific degree of doctor of philological sciences, Specialty **10.01.01 – Tajik Literature; literary relations and 10.01.10 – Journalism**

Keywords: modern Tajik literature, press, mutual influence, opinion formation, literary genres, journalism, poetry, short story, feuilleton, formation of literary language.

Relevance of the research topic. The beginning of the 20th century is considered one of the most important stages in the formation of modern Tajik literature and the Tajik national press. During this period, the press was not only a mirror reflecting the reality of society, but also had a close connection with literature and made a significant contribution to the formation of public opinion. The study of the relationship between literature and the press during this period is of great scientific and practical importance for a deeper understanding of the processes of cultural and historical development of Tajikistan.

The purpose of the research. The main purpose of the dissertation research is to study the relationship between literature and print at the turn of the 20th century and to assess the role of these two directions in the formation of national identity and the development of the Tajik literary language.

The subject of the research is the study and determination of the influence of the press on the formation of literature and, conversely, the contribution of literature in strengthening the early Tajik press.

The scientific novelty of the research is that for the first time the relationship between literature and the press at the beginning of the 20th century has been comprehensively analyzed. As a result, the interaction of these two spheres in the formation of literary and journalistic genres, the development of language and style, as well as in the reflection of political and social issues has been accurately assessed.

The results obtained and their application can be used in the teaching process of literary studies and journalism. In addition, the dissertation materials are useful for developing educational programs, specialized encyclopedias, and preparing scientific and analytical articles.

Recommendations for the practical use of the results

1. The results of the study can be used to improve university curricula in journalism and literary studies.
2. The study of the relationship between literature and the press can be important in the development of literary encyclopedias and specialized dictionaries.
3. The results of the study serve as a scientific basis for specialists in the field of translation, journalism, and cultural analysts.
4. The research material can be used in the development of articles and television and radio programs on the role of the press and literature in the development of society.
5. Linguistic and stylistic problems of works of art in early Tajik publications can be used for future research in the field of lexicology and stylistics.